

ساعات وزارة المعارف المراقبة على نشره

دراسات في الأدب المقارن

المنبر في سعد

أثر الثقافة الغربية في سعدى الشبرلي

تأليف

الدكتور حسين علي محفوظ

سأعدت وزارة المعارف العراقية على نشره

دراسات في الادب المقارن

المنذري سعد

أثر الثقافة العربية في سعد الدين الشيرازي

تأليف

الدكتور حسين علي محفوظ

شبكة كتب الشيعة

١٣٧٧ هـ

shiabooks.net

رابطه بديل < mktba.net

تقدمة إلى أمي و عمي

١٠٠٠ / ١٣٧٧ هـ / ١٩٥٧ م

مطبعة الحيدري - طهران

عمى نجل محفوظ

ذاق سعدى ألم اليتيم و هو طفل ، و حرّم المتنبي
ظل الأبوّة وهو صبيّ .

أما أنا ؛ فقد وجدت من عنايتك و رعايتك فوق
ما يتوقع ابن من أب . و نلت من تربيتك و تأديك ما لا
يرجوه ولد من والد .

فاليك - اعترافاً باحسانك و ايثارك و فضلك و أياديك
أقدم هذا الكتاب .

الدكتور حسين علي محفوظ

فهرس الكتاب

١٢ - ك	تصدير
٧ - ١	المتنبى وسعدى
٤ - ٢	المتنبى
٧ - ٥	سعدى
٣٧ - ٩	ديوان المتنبى فى ايران حتى اواسط القرن الثامن
١٧ - ١٠	ديوان المتنبى فى ايران ؛ شراحه ، والعناية به :
١٦	ابن امفنديار الكاتب
١٤	ابن بندار التفلىسى
١٣	ابن دوست
١٢	ابن الساربان
١١	ابن فورجة
١٢	ابوحيان التوحيدى
١٠	ابوالعباس الضبى
١٣	ابوالفتح الجرجانى
١٢	ابوالقاسم الاصفهانى
١٣	ابوالمظفر المروزى السمرقندى
١٣	ابو منصور السمعانى
١٢	الثعالبي

١١	حمزة الاصفهاني
١١	الخوارزمي
١٦	سعدى الشيرازى
١٣	الشاماتى
١٦	شمس الدين الرازى
١٠	الصاحب بن عباد
١٣	الطفرائى
١٣	عبد القاهر الجرجاني
١٤	عميد الملك الكندرى
١٠	فخر الدولة
١٤	فخر الدين الرازى
١١	القاضى ابوالحسن الجرجاني
١١	المتيم المغربي الافريقى
١٢	المخزومى
١٦	المولوى
١٢	الهراسى
١٢	الهروى
١٣	الواحدى
١٢	الوحيد البغدادى
٣٢ - ١٨	أثر معانى المتنبى فى الادب الفارسى :
٢٠	ابوالفتح البستى

٢٥، ١٥	الاديب صابر الترمذى
٢٤	الاسدى الطوسى
١٩	الاعاجى البخارى
٢٧	افضل الدين الكرمانى
٣٠	امام الدين بن مذكور
٢٥، ١٥	الأمير المعزى
٢٦، ١٥	الانورى
٢٨	جمال الدين الاصفهانى
٢٦، ١٥	حميد الدين البلخى
١٩	الخوارزمى
٢٤	سعید بن احمد الميدانى النيسابورى
٢٩	شفره
٢٠	الصاحب بن عباد
٢١	العنصرى البلخى
٢٨	الفاريابى
٢٣	فخر الدين الكركانى
٣٠	فخر السابقانى
٢٣	قطران التبريزى
٢٤، ١٥	مسعود سعد سلمان
٢٢، ١٤	المنوچهرى الدامغانى
١٦	المولوى

تمثل الكتاب والمؤلفين بشعر المتنبي : ٣٣ - ٣٧

٣٥	ابن اسفنديار الكاتب
٣٤	ابن فندق
٣٥	ابوالشرف الجرفادقاني
٣٣	ابوالفضل البيهقي
٣٥	افضل الدين الكرمانى
٣٤	بديع اتابك الجوينى
٣٣	بديع الزمان الهمداني
٣٥	بهاء الدين المنشىء البغدادى
٣٥	حميد الدين الكرمانى
٣٧	الخواجة رشيد الدين
٣٦	الخواجة الطوسى
٣٣	الخوارزمى
٣٥	الراوندى
٣٤	رشيد الدين الوطواط
٣٦	الزيدري
٣٥	سعد الدين الوراوينى
٣٥	شمس الدين الرازى
٣٧	الصاحبى النخجوانى
٣٤	الظهيرى السمرقندى
٣٣	العتبى

٣٤	العروضى السمرقندى
٣٦	العزى
٣٦	عطا ملك الجوينى
٣٥	العوفى
٣٤	عين القضاة الهمدانى
٣٤	الغز الى
٣٦	القاضى الجوزجانى
٣٧	ناصر الدين الكرمانى
٣٦	نجم الدين الرازى
٣٤	نصر الله المنشىء
٣٥	الملطوى
٣٦	المولوى
٣٤	الميدانى
٣٣	الهجوبرى
٣٧	الهروى
٣٧	وصاف الحضرة
٣٧	اليزدى
٤٧ - ٣٩	نداد فى القرن السابع الهجرى
٥٩ - ٤٩	مدرسة النظامية والمستنصرية
٥٦ - ٥٠	المدرسة النظامية
٥٦ - ٥٣	أساتذة النظامية

٥٩ - ٥٧	المدرسة المستنصرية
٦٤ - ٦١	أثر الثقافة العربية في أدب سعدي
٧٧ - ٦٥	ذكر العراق في آثار سعدي
٢٧٩ - ٧٩	مآخذ سعدي من المعاني العربية
١٠٢ - ٨٠	مآخذ سعدي من القرآن
١٣١ - ١٠٣	مآخذ سعدي من الحديث
١٥٩ - ١٣٢	مآخذ سعدي من الحكم والأمثال
١٦٩ - ١٦٠	مآخذ سعدي من القصص
٢٢٣ - ١٧٠	مآخذ سعدي من الشعراء العرب :
١٢٠	ابن أبي خازم
٢١٧	ابن بسّام
٢٠٣	ابن بشير الخارجي
١٨٦	ابن البني
١٨٤	ابن الحاج
١٨١	ابن الحجاج
٢١٤	ابن خارجة
١٧٠	ابن الرومي
٢٢٦، ٢٠٤، ١٧٧، ١٢٠	ابن سكرة الهاشمي
١٧٧	ابن الصائغ
٢١٦	ابن الفارض
١٩٦	ابن قلاقس

١٧٣	ابن مقلة
٢٥٤	ابن هانى
١٨٩، ١٥٦	ابن الوردى
٢١٨	ابن الوزير
٢١٨، ١٩٤، ١٧٩، ١٧٨، ١٧٥، ١٧٢	ابو تمام
٢١٣	ابو دهب
٢٠٦	ابو الشيص
٢٢٢، ١٢٦	ابو العتاهية
١٩٢	ابو عمرو السفاقسى
٢١٣	ابو الغمر الاسناوى
١٩٣، ١٨٩، ١٨٨، ١٨٤، ١٨١، ١٧١ ٢٢٢، ٢١٩، ٢٠٠، ١٩٨، ١٩٧	ابو الفتح البستى
٢١٠	ابو فراس الحمدانى
١٥١	ابو الفضل السكرى المروزى
١٨٠	ابو القاسم الزاهى
١٨٥	ابو مروان الطنبى
٢٠٩، ١٧٢	ابو النصر العتبى
٢١٧، ٢١٥، ٢٠٥، ٢٠٢، ١٩١، ١٧٥	ابو نواس
٢١٨	الارجاني
٢٠١	اسحق بن ابراهيم الموصلى
١٨٠	اشكناهة الحجارى الاندلسى

١٧٣، ١٦٠	اعرابى (٢)
١٧١	الأعور الشنى
١٨٢، ١٣٨	امرؤ القيس
٢٢٣، ١٧٣	بشاربن برد
، ١٦٩، ١٦٥، ١٥٧، ١٣٩، ١٢١، ١١٧، ١٠٧	بعض الشعراء
، ١٨٠، ١٧٧، ١٧٦، ١٧٤، ١٧٣، ١٧١، ١٧٠	
، ١٩٤، ١٩٣، ١٩٢، ١٩١، ١٨٨، ١٨٥، ١٨١	
، ٢١١، ٢١٠، ٢٠٧، ٢٠٦، ٢٠٣، ٢٠٢، ١٩٨	
، ٢٣٨، ٢٢٣، ٢٢٢، ٢٢٠، ٢١٩، ٢١٤، ٢١٢	
٢٤٠	
١٦١	بعض الظرفاء
٢٠٧	بهاء الدين زهير
٢١٠	جرير
١٩٤	حاتم الطائى
١٨٠	الحدادى البلخى
٢١٤	الحسين بن مطير الأسدى
٢١٦	الحسين بن وهب
١٨١	الحصرى
١٥٨	الحطيئة
١٩٧، ١٧٨	الخليل بن احمد الفراهيدى
١٢٠	ديك الجن

٢١١	سرى السقطى
٢٠٧	سعيد بن حميد الكاتب
٢٢٠	سعيد بن الدهان البغدادى
١٤٨	الشافعى
٢٥٢	الشرىف الرضى
١٤٥	الشرىف شكر
٢١١، ١٧٤	الصاحب بن عباد
١٩٩، ١٩٠، ١٨٥	صالح بن عبدالقدوس
١٧٧	طرفة بن العبد
٢٣٨	ظافر الحداد
٢١٤	العباس بن الاحنف
١٨٢	عبدالله بن معاوية بن عبدالله بن جعفر بن ابنى طالب
٢٠٤	عبد المحسن الصورى
١٨٩	عبد الوهاب المالكى البغدادى
١٨٤	العرجى
٢٠٥، ١٨٧، ١٢٤	على بن ابنى طالب - عليه السلام - [٤]
٢١٢	عمر بن أبى ربيعة
٢٠١، ١٩٠	الفرزدق
١٨٣	فضل الله الراوندى
٢٠٨	القاضى الفاضل
١٨٨	القظامى

٢١٦	قيس العامرى
٢١٦	مُكشّر
١٧٩	كشاجم
٢٠٨، ١٩٧	المأمون
١٩٨	محمود الورّاق
٢٠٠، ١٩٢	المعرى
٢٧٧	الميدانى
٢٠٩	الناطقة الذىيانى
٢٢١	هرون الرشيد
٢٠٧	الوليد بن يزيد
	مأخذ سعدى من الشعر الفارسى :
٢٣٨	ابوالمؤيد البلخى
٢٢١	السلطان اتسز خوارزمشاه
١٣١	جمال الدين الاصفهانى
٢٠٠	الخاقانى
٢٠٠	الخيّام
١٩٩	الدقيقى
١٩٨، ١٨٠، ١٧٩، ١٤٤	السناى
٢٨٨	الطار
٢٢٣، ٢٠٧	فخر الدين الكركانى
٢٠٠، ١٧١	الفردوسى

١٣٠	ناصر خسرو
٢٢٥ - ٢٢٩	مآخذ سعدى من معانى المتنبى
٢٨١ - ٢٨٨	تعليقات
٢٨٩ - ٣٠٢	مراجع ترجمة المتنبى و سعدى
٢٩٠ - ٢٩٧	مراجع ترجمة المتنبى
٢٩٨ - ٣٠٢	مراجع ترجمة سعدى
٣٠٣ - ٣٣٢	فهرس المراجع

سعدى الشيرازى - خريج النظامية ، و تلميذ بغداد - شاعر ايران الملمهم ،
و امام الادب الفارسى الأ كبر ، في كلّ العصور . و لا أدري ؛ فقد تتعجب و تهتمّ
بالانكار ، و يملكك الامتراء - اذا علمت - ان كتابه « گلستان » ما زال يقرأه كلّ
من اظلمت سماء ايران .

و ربما عارضك الشكّ - اذا خبرتك - ان ديوانه يوجد في كل بيت ، و ان
شعره سائر ؛ تنهاده الألسن في كل جيل ، و يتداوله الناس في كل زمان ، و يتمثل
به العامة والمتأدبون في كل أمر .

و أنا ؛ لا اعرف كتاباً فارسياً بلغ ما بلغه كتاب سعدى من الانتشار والذيع ،
و بعد الصيت (*) .

نال سعدى هذه الشهرة في حياته . و أحاطت به قدسية عريضة بعد موته ؛
وما انفكّ قبره - في بلدة شيراز - مزار الناس كافة ، وما برحت تربته رباط الصوفية ،
و مثابة العرفاء ، ولاتزال آدابه مرتاد اولى اللسن ، و مضطرب رجال الادب والفكر .
سافر سعدى الى العراق ، في ريعان شبابه ، و جدّة فتاه . و قد كانت بغداد
- حينئذ - امّ الدنيا ، و ينبوع الآداب ، و منبت الحكم ، و دار العلم ؛ فقرأ في معبدها
القرآن ، و وعى في ربعا الحديث ، و درس في زواياها الكلام ، و سمع في مدارسها
التفسير ، و تلقن في منتجعها الادب ، و تعلّم في حلقاتها الفقه ، و تقف في رُبطها الوعظ ،
و روى في مجالسها الشعر . و في ناديها علق قلبه المتنبي ، و هنالك تلقى ديوانه ،

(*) وقد كان الكتاب المفضل في دراسة الفارسية ، في العراق و تركيا ، الى وقت قريب .
و ما زال الكرد يقرؤونه ، و يعنون به .

و غمرت جانبيه الصباة بشعره ، و الولوع به .

اقام سعدى بالمدرسة النظـامية ، و صحب شيوخها ، و اتصل بأساندها ،
فاغترف من فيض علمهم الجمّ ، و استفاد من ادبهم الدّثر . و رجع الى شيراز ؛ و هو
حافل بما أخذه عن اهل الفضل ، و كملة الرجال ؛ من آداب و علوم ، و هدى و نور .
نعم - لم ينس سعدى العراق ، و لم يزل عن ذكره . و قد وفى له ، و ظل حريصاً
على ذكره . و أدرك سقوط الخلافة ؛ فندب المستعصم ، و بكى على بنى العباس ،
و رثى بغداد .

هذا ، و ليس بدعاً ان يروى سعدى ديوان المتنبيّ ، و تُعجب نفسه به ، و تنصبّ
رغبته اليه ، و ينال من الشغف بشعره هذا الحظ ؛ فانّ للمتنبيّ فى الفكر الفارسيّ
مكاناً مرموقاً . و العناية به ، و مدارسته ' سنة موصولة ، و نهج متّبع ، و طريقة متقادة ،
و نسب عريق فى أدب ايران . فانك اذا استقصيت تصانيف المؤلفين ، و تتبعت رسائل
الكتاب ، و استقرت دواوين الشعر ؛ رأيت أثر افكار المتنبيّ ظاهراً فى الآداب
الفارسية ، و استبنت تأثرها الواضح الشديد بمعانيه . فلا يكاد يخلو كتاب فارسيّ
فى التاريخ ، و الأدب ، و التصوّف و السّير ، و القصص ، و الاخبار ، و الحكمة ، و الترسّل ،
و الشعر ؛ من تناقل آياته ، و التمثيل بشعره ، و حلّ نظمه ، و الاقتداء به ، و الاقتباس
و الاتّزاع منه .

و اتّصال ايران بالعراق ، و العلاقة الثقافية بين الاقطار العربية و فارس ، و الصلات
الفكرية بين العرب و العجم ، و القرابة الادبية بين العربية و الفارسيّة ، و العروق الحضارية
المشتركة بين الهلال الخصيب و الشرق - قديماً و حديثاً - أمر يبيّن ، لا يكاد يخالف
فيه أحد .

و هى - إذا احسنت التأمل ، و حقّقت النظر ، و تقصّيت البحث - أهدمّ ميداناً ،

و أبعد غوراً ، و أوسع من أن تأتى الصفة على حقيقة حالها ؛ حتى لتجد ها - على تباعد المنتمى ، و تباين الطبيعة ، و اختلاف الجنس ، و بُعد الاصل - جارية مجرى النسب . و قد تراها اقرب من الرَّحِمِ الماسّة ، و أدق من واشجة الانساب .

هذا ، و قد تناولت فى هذا الكتاب ، فضل العناية بديوان المتنبى فى ايران ، واستقصيت القول فى اعظام الادباء له ، و افنتان الشعراء الفرس به . و عطفت عنان الشرح الى حالة بغداد فى القرن السابع الهجرى - اَبَّانِ اقامة سعدى بها - و أخذت فى الحديث عن المدرسة النظامية و المستنصرية . و أجملت أثر الفكر العربى فى أدب سعدى ، فى فصل أفرد به . و استخرجت مواضع ذكر العراق فى كلام سعدى ، فى مقالة فيها من البسط و التفصيل شىء غير قليل .

و قد أنعمت النظر فى ديوان سعدى - و هو جلد ضخّم الحجم ؛ قوامه أربعة كتب ، فى زهاء ١٣٠٠ صفحة ؛ عدّة اشعارها نحو من ١٧٠٠٠ بيت ؛ بله النثر - و تتبعت ما أخذه من الثقافة العربية ، و توسعت فى الكشف عن أصول أفكاره و معانيه ، فى القرآن ، و أحاديث النبى - صلى الله عليه و آله و سلم - و كلام الصحابة ، و آثار السلف ، و الامثال القديمة ، و الاخبار و القصص ، و كتب الادب ، و دواوين الشعر ، مستمداً ذلك من مراجع كثيرة ، أنافت على ٥٠٠ كتاب ؛ عدّة مما لم أشير إليه من كتب بصعب استقصاؤها ، و اسفار نفوت الاحصاء ؛ كنت قد اجهت فى تصفح أوراقها و بالغت فى الاحاطة بصفحاتها ؛ فلم احصل منها على طائل ، و لم احظ لا بما قلّ و لا ما كثر .

وانتهيت فى البيان إلى ديوان المتنبى ، الذى هو عمدة الكتاب ، و أصل الغرض ، و مغزى الكلام ، و ذات الموضوع و المعانى المتنبية التى اقتبسها سعدى من ديوان المتنبى ، و ترجمها بالفارسية ؛ نيّف ومائة ؛ فى ٣٠٠ موطن - تقريباً - من شعره و نثره .

هذا ؛ وأما ما توقرتُ عليه من دراسة ، و تجشمتُه من تتبع ، و كابدته من بحث ؛ فأمر لا أريد أن أقلقك ببيانه ، ولا اكلفك العلم به . وإنما غرضي أن يفضي بك تصفح هذه الفصول ، إلى مباحث جديدة في (الادب المقارن) ، و مجال فسيح من الدرامات الانتقادية الحرة ؛ أرجو أن تجد فيها ما يمتع العقل ، و يؤنس النفس ، و يثير الالتياح .

وحسبي ، كفاء ما تحملته من مشقة ، واحتملته من نصب ، ولاقته من تعب ، و عانيته من تشييط ، انني أول من سلك هذا المسلك ، و فتح هذى الابواب .
فان صوّبت رأبي ، و حكمت لي بالاصالة ، و الصدق فيما قلت ، و ادركتُ حظاً من رضاك ؛ فهو تفضل و إكرام منك . و اذا خالفتني فيما أدّى اليه اجتهادي ، فلك مذهبك ، و إلى مذهبي ، و لا إكراه في الرأي .

صيف ١٩٥٧

الدكتور حسين علي محفوظ

المتنبی و سعدی

المتنبى

هو أبو الطيب، أحمد بن الحسين؛ المتنبى. والمغاربة يسمونه المتنبه^(١).
لقب أبو الطيب بالمتنبى، في عصره. وكل الظن أن أعداءه، هم الذين نبزوه
به؛ طعنًا عليه، و حسدًا له^(٢).

ولد المتنبى بالكوفة، في محلة كندة^(٣)، سنة ٣٠٣ هـ^(٤).
وهو ينتسب الى جعفر بن سعد العشيرة بن مذج^(٥)، من قحطان.
اشتغل في الكوفة بالادب، واللغة، والاخبار، والشعر - وهو صبي^(٦) - وأقام
بالبادية مدة^(٧)، وقدم بغداد.

ثم سافر الى الشام سنة ٣٢١ هـ، فلبث بها خمس عشرة سنة، و مدح أكثر من
لقى من أمراء و رجال^(٨).

ثم دعاه ابن طغج أمير الرملة^(٩). فالتقى بأبي العشائر بن حمدان، والتحق

(١) وفيات الاعيان ج ١ ص ٤٣٣ «ترجمة الوزير المغربي».

(٢) ذكرى ابي الطيب ص ٦٢ - ٧٧، و رسالة الفبران ص ٣٥٠ - ٢، و ٣٥٥ - ٦.

والمصبح المتنبى ص ٢٣ - ٦، و ٣٢، و تاريخ بغداد ج ٤ ص ١٠٤ - ٥.

(٣) خزانة الادب ج ١ ص ٣٨٢.

(٤) رسالة الفبران ص ٣٥٨.

(٥) تاريخ بغداد ج ٤ ص ١٠٣، والمصبح المتنبى ص ٢.

(٦) خزانة الادب ج ١ ص ٣٨٢.

(٧) تاريخ بغداد ج ٤ ص ١٠٣.

(٨) رسالة الفبران ص ٣٥٨.

(٩) ذكرى ابي الطيب ص ٩١ - ٢.

بسيف الدولة بن حمدان ؛ أمير حلب و الجزيرة ، وانخرط في سلكه ، وحظي عنده^(١) .
 - وكان سيف الدولة أديباً ، شاعراً ، محباً للعلم . مشغوفاً بالفضل ، مشهوراً بالكرم ،
 معروفاً برعاية اهل الادب ، والشعراء - فلأزمه المتنبى ثمانى سنين ، وانقطع اليه ،
 واستفاد من صلاته وجوائز ، و مدحه بالسيفيات .

ثم فارق حلب ، سنة ٣٤٦ هـ ، ورحل الى مصر ، ودخل الفسطاط ، و مدح
 كافوراً الاخشيدي ، وبقي بها اربع سنوات وستة أشهر . ولما لم يرضه هجاءه ، وفارقه
 فاراً الى العراق . فورد الكوفة في ربيع الثاني سنة ٣٥١ هـ . ولبت بالعراق حتى صفر
 سنة ٣٥٤ هـ^(٢) .

وكان مقامه في بغداد ، بدار على بن حمزة ، البصرى و قد قرى ديوانه عليه^(٣) ،
 و ناظره الحاتمي هناك^(٤) .

وفي صفر سنة ٣٥٤ هـ ، فارق بغداد ، مراغماً لمعز الدولة ، والمهلبى الوزير -
 وقد بئس منهما - فاجتاز بالاهواز ، و سار الى حضرة ابي الفضل بن العميد . و مكث
 فى بيته شهرين^(٥) ؛ فأكرمه وأنعم عليه^(٦) .

و ورد عليه كتاب عضد الدولة ، شهنشاه فارس ؛ يستزيه . فقصد ابو الطيب
 سدته بشيراز ، و سعد بحظ من جميله . وكان عضد الدولة يعظمه ، و يحترمه ، ويوليه

(١) خزانة الادب ج ١ ص ٣٨٣ ، والصبح النبى ص ٣٣ - ٤٣ .

(٢) وفيات الاعيان ج ١ ص ١٠٣ ، والصبح النبى ص ٤٥ - ٥٤ ، و ٦١ - ٧١ ، و اعلام
 الكلام ص ٤٣ - ٤ .

(٣) نزهة الالباء ص ٣٦٦ - ٧ .

(٤) وفيات الاعيان ج ٣ ص ٤٨٢ - ٦ «ترجمة الحاتمي» ؛ والصبح النبى ص ٧١ - ٨٠ ، وقصص
 العرب ج ٣ ص ٢٠٦ - ٢١ .

(٥) وفيات الاعيان ج ٤ ص ١٨٩ - ٩٠ «ترجمة ابن العميد» .

(٦) وفيات الاعيان ج ١ ص ٣٠٧ «ترجمة ابن الفرات» . و بتيعة الدهر ج ٣ ص ١٥٦ .

غاية الاقبال . فأقام بشيراز ثلاثة شهور^(١) . ورجع من حضرته في اوائل شعبان قاصداً
بغداد - و مرّ بالاهواز - فلماً وصل الى الصافية ؛ على ١٦ فرسخاً من بغداد ، عرض
له فاتك بن ابي جهل الاسدى - وكان المتنبى هجاءه الطرطبة - فقتل في اواخر شهر
رمضان سنة ٣٥٤ هـ ، بالقرب من بغداد^(٢) .

(١) خزانة الادب ج ١ ص ٣٨٧ - ٩ ، و وفيات الاعيان ج ٣ ص ٢١٨ - ٢٠ .
(٢) خزانة الادب ج ١ ص ٣٨١ ، وتاريخ بغداد ج ٤ ص ٩٠٥ ، والصبح المنبى ص ٩٧ .

سعدی

هو مصلح الدين ، أبو محمد ، عبدالله بن مشرف بن مصلح بن مشرف ؛ المعروف بالشيخ سعدی^(١) ؛ انتساباً الى الامير الشاهزادة^(٢) ، الاتابك ، مظفر الدين ، سعد بن ابى بكر سعد بن زنگى - المتوفى سنة ٦٥٨ هـ^(٣) -^(٤) .
ولد بشيراز^(٥) ، فى أوائل العشر الاول من القرن السابع للهجرة^(٦) . و توفي والده و هو طفل^(٧) .

وقد كان رجال أسرته كلهم علماء^(٨) .
شدا سعدى مقدّمات العلوم فى بلدة شيراز^(٩) . وفارقها أيام اضطراب فارس - قبل سنة ٦١٣ هـ ، أى ؛ قبل أن يملك ابوبكر بن سعد بن زنگى شيراز^(١٠) - فأتى العراق ،

(١) تلخيص مجمع الآداب ص ٥٥١ .

(٢) الشاهزادة : أى ؛ ابن الملك .

(٣) تاريخ كزیده ج ١ ص ٥٠٨ .

(٤) تاريخ كزیده ج ١ ص ٨٢٠ ، و تلخيص مجمع الآداب ص ٥٥١ .

(٥) گلستان ص ١٣٦ ؛

سألنى عن مولدى ؛ قلت : اوش شيراز .

(٦) سعدى نامه ص ٧٩ - ٨٠ .

(٧) قال فى بوستان ص ٧٠ ؛

أنا أعرف ألم الايتام ؛ فقد حرمت ظل الوالد وأنا طفل .

(٨) غزليات ص ١٨ ؛

كل أسرته علماء .

(٩) مقدمة قريب صفحة / ل .

(١٠) سعدى نامه ص ٧٧ .

وأقام ببغداد ، و تفقه فى النظامية ^(١) و عين معيداً بها ^(٢) .

وقد لاقى كثيراً من الصوفية والعارفين ، و حضر مجالس الأفاضل والادباء ^(٣) ،
وصحب الشيخ شهاب الدين أباحفص عمر بن محمد السهروردى ^(٤) ، واستفاد من حكمه
و وصاياه ^(٥) . و أدرك الشيخ جمال الدين أبا الفرج عبدالرحمن ^(٦) بن محبى الدين
ابى محمد يوسف بن جمال الدين أبى الفرج عبدالرحمن ابن الجوزى ^(٧) .
سافر سعدى من بغداد إلى الشام ، و أرض الروم ^(٨) . وزار كثيراً من الممالك
الاسلامية . فالتقى بالعلماء ، واجتمع مع ذوى الفضل ^(٩) .

ثم رجع الى شيراز ، فى أواخر عهد سلطنة أبى بكر سعد بن زنگى ^(١٠) . وكان
ابوبكر هذا ، وابنه سعد بن أبى بكر يؤثران قربه ، و يستفيدان من أدبه و حكمته
ولا يألوانه اهتماماً و اعتناء و رعاية ^(١١) .

(١) سعدى نامه من ٧١ .

(٢) بوستان من ١٨٦ .

كنت أعيد الدروس فى النظامية ليلاً و نهاراً . و أعطى فيها دروساً (= واتب) .
ولاحظ المعيد و آدابه فى كتاب معيد النعم من ١٠٨ .
(٣) سعدى نامه من ٣٧ .

(٤) شد الازار من ٤٦١ . وتلاحظ سيرته و مراجع ترجمته فى كتاب سعدى نامه من ٧٥ - ٢٧
و ١٦٢ - ٤ . وتفصيل القول فى الطريقة السهروردية فى كتاب الشبك والقرلباش من ١٩ ،
والكاكية فى التاريخ من ٧٩ - ٨٣ ، و عشائر العراق الكردية من ٢٢٥ ، والتكيا والطرق
من ٨٢ .

(٥) قال سعدى فى بوستان من ٧٥ : محضنى الشيخ العالم المرشد الشهاب نصيحتين . . . الخ.
و تراجع شد الازار من ٤٦١ .

(٦) لاحظ سيرته و مراجع ترجمته فى كتاب سعدى نامه من ١٦٤ - ٨ ، و ٧٨ .
(٧) كلمستان من ٦٥ : أمرنى الشيخ الاجل أبو الفرج ابن الجوزى - رحمة الله عليه - بترك السماع .
(٨) أرض الروم ، أى ؛ آسيا الصغرى . وهى تركية .
(٩) منتخبات ادبيات فارسى من ٢٢١ ، و سعدى نامه من ٧١ ، و مقدمة قريب صفحة / له
(١٠) سعدى نامه من ٧٧ .
(١١) منتخبات ادبيات فارسى من ٢٢١ .

أنفق سعدى أواخر عمره فى الارشاد والموعظة ، وهداية الناس ، والدعوة
إلى الاخلاق والدين .
وتوفى فى سنة ٦٩٤ هـ ^(١) . ودفن فى صفة خاتقاهه بشيراز ^(٢) .

-

(٤) الحوادث الجامعة ص ٤٨٩ .

(٥) شدالازار ٤٦٢ .

ديوان المتنبي في ايران

حتى اواسط القرن الثامن

ديوان المتنبي

في ايران

سار ذكر المتنبي - في حياته - مسير الشمس ، و بعد صيته في الافاق ؛ فوثب
الجبال ، وخاض البحار . وهب شعره هبوب الريح ، فعمرت به المجالس ، وجرت به الالسن ،
و حفظه الناس ، وانشده الرواة .

لقد رزق ابو الطيب رعاية الملوك والامراء ولاحظته عنايتهم ، في حلب ، ومصر ،
و فارس . وكان عزيزاً بينهم ، يرونه فريداً ، و يعجبون جداً به . و هم الذين جذبوا
بضبعه ، و وروا زناده ، و رفعوا قدره ؛ بله تقدّم قدمه ، وتوحدده بفضلته ، وعلاه .
و قد نفق شعره - حينئذ - في ايران ، وشغل به اهل الادب ، ونقده الكلام .
سرق صاحب بن عباد - المتوفى سنة ٣٨٥ هـ - طائفة من معانيه ^(١) . و كان
يحفظ شعره ، ويكثر استعماله ، ويستعين بألفاظه ، ويتمثل في محاضراته و مكاتباته
به ^(٢) .

وكان الامير شاهنشاه فخر الدولة « يتمثل كثيراً بفصوص من شعر المتنبي » فجمع
ابن عباد هذا ، كتاباً في (الامثال السائرة من شعر ابي الطيب) ^(٣) . وتتبع عليه سقطاته
و هفواته في كتاب (الكشف عن مساوي شعر المتنبي) ^(٤) .

وكان الامتاذ ، ابو العباس ، احمد بن ابراهيم الضبي ؛ الملقب بالكافي الاوحد ،
الوزير - في بلاط آل بويه - المتوفى في صفر ٣٩٩ هـ ، يقتبس من ابي الطيب في رسائله ^(٥) .

(١) يتيمة الدهر ج ٣ ص ٢٧٥ - ٨ ، والصبح النبى ص ١٦٦ - ٧ .

(٢) يتيمة الدهر ج ٣ ص ٢٤٧ - ٨ ، والصبح النبى ص ١٦٢ - ٥ .

(٣) انوار الربيع ص ١٦٨ .

(٤) بنية الوعاة ص ١٩٧ ، و وفيات الاعيان ج ١ ص ٢٠٨ ، ونزهة الالباء ص ٣٩٩ .

(٥) يتيمة الدهر ج ٣ ص ٢٨٨ ، والصبح النبى ص ١٦٥ .

و حذا حذوه ^(١) ابوبكر محمد بن العباس الخوارزمي المتوفى سنة ٣٨٣ هـ ،
وكتب شرحاً له ^(٢) .

وألّف ابوالحسن ، محمد بن احمد بن محمد ، المغربي ، الافريقي ، المعروف
بالمتميم ؛ راوية المتنبي - أيام أبي القاسم نوح بن منصور ، في بخارى (٣٦٦ - ٨٧ هـ) -
كتاب (الانتصار المنبى عن فضل - فضائل [خ ل] - المتنبي) و (التنبيه المنبى
عن رذائل المتنبي) و (بقية الانتصار المكثّر للاختصار) ^(٣) .

و دون ابوالحسن ، حمزة بن محمد الاصفهاني ، المعاصر للمتميم (رسالة في كشف
عيون المتنبي) ^(٤) .

و صنّف محمد بن حمد بن محمد بن عبد الله بن محمود بن فورجة البروجردى
المتوفى سنة ٣٨٠ هـ - في الرى كتاب (التجنى على ابن جنى) و كتاب (الفتح على
ابى الفتح) ^(٥) .

و تكلم القاضي ، ابوالحسن ، على بن عبد العزيز ، الجرجاني - المتوفى سنة
٣٩٢ هـ (في الوساطة بين المتنبي و خصومه في شعره) ^(٦) ، و شرح ديوانه (؟) ^(٧) .
ولا يبي طالب ، سعد بن محمد بن على بن الحسن بن سعيد بن مطربن مالك بن

(١) الصبح المنبى ص ١٦٥ - ١٦٨ و ١٦٨ .

(٢) الصبح المنبى ص ١٦١ .

(٣) ينمية الدر ج ٤ ص ١٥٦ ، و ارشاد الاريب ج ٦ ص ٢٧٤ ، و ج ٣ ص ١٠٤ ، و
الوافى بالوفيات ج ٢ ص ٦٨ ، و تلخيص مجمع الاداب ص ٦٣ - ٤ .

(٤) ديوان المتنبي في العالم العربي و عند المشرقين ص ١١ ، و مجلة المقتطف مج ٥٨

ص ١٥٥ .

(٥) بقية الوعاة ص ٢٩ ، و الوافى بالوفيات ج ٣ ص ٢٥ ، والعربية ص ١٧٩ ، و فوات

الوفيات ج ٢ ص ٣٩٨ ، و ارشاد الاريب ج ٧ ص ٤ ، و خزنة الادب ج ٣ ص ١١١ .

(٦) ينمية الدر ج ٤ ص ٤ ، و ارشاد الاريب ج ٥ ص ٢٥١ .

(٧) الوافى بالوفيات مج ٥ د ورقة ١٧٧ ب ٤

الحارث بن سنان الازدي المعروف بالوحيد ، البغدادي - المتوفى سنة ٣٨٥ هـ - من فضلاء بلاط سابور بن اردشير ، شرح لديوان ابي الطيب ^(١) .

وحرر ابو القاسم ، عبد الله بن عبد الرحمن ، الاصفهاني - مدرس الادب في قاشان سنة ٣٧٠ هـ - كتاب (ايضاح المشكل من شعر المتنبي) و اهداه الى بهاء الدولة بن بويه ^(٢) .

وقيّد ابو حيان التوحيدى - المتوفى سنة ٤٠١ هـ (ظ ؟) كتاب (الرد على ابن جنى في شعر المتنبي) ^(٣) .

وكتب ابو المظفر ، محمد بن آدم بن كمال الهروى - المتوفى سنة ٤١٤ هـ - في خراسان ^(٤) ، و ابو على ، محمد بن على بن ابراهيم ، الهراسى ، الكائى ، الخوارزمى تلميذ ابي بكر الخوارزمى - المتوفى سنة ٤٢٥ هـ - ايضاً ، شروحاً للديوان ^(٥) .

وبسط الثعالبي - المتوفى سنة ٤٢٩ هـ - غنان الكلام في اخبار ابي الطيب ، واختيار اشعاره ، والتنبيه على محاسنه و مساويه ، فى كتاب (بتيمة الدهر) ^(٦) .

و عمل ابو محمد ، طاهر بن الحسين بن يحيى المخزومى ، البصرى ، الرازى ، المعاصر للثعالبي ، كتاب (فتح الكمام فى تفسير شعر المتنبي) ^(٧) .

و أدرك ابن الساربان ؛ ابو الحسن ، على بن ايوب بن الحسين بن ايوب بن استاذ ، الكاتب ، الشيرازى ، القمى ، المعروف بابن الساربان - المتوفى سنة ٤٣٠ هـ - عصر المتنبي ، وسمع منه ديوان شعره ، سوى القصائد الشيرازيات . وهو من مشاهير شيوخ

(١) ارشاد الاريب ج ٤ ص ٢٣٣ ، و بنية الوعاة ص ٢٥٧ ، و ٢٥٣ .

(٢) خزائن الادب ج ١ ص ٣٨٢ ، والعربية ص ١٨٠ .

(٣) بنية الوعاة ص ٣٤٨ ، و ابو حيان التوحيدى ص ٢٥٦ .

(٤) بنية الوعاة ص ٢٩ ، والوافى بالوفيات ج ١ ص ٣٣٣ ، و ارشاد الاريب ج ٦ ص ٢٦٧ ،

والعربية ص ١٨٠ .

(٥) بنية الوعاة ص ٧٣ ، و الوافى بالوفيات مج ٥ « ورقة ١٧٨ » .

(٦) بتيمة الدهر ج ١ ص ١١٠ - ٢٢٤ .

(٧) تمة اليتيمة ج ١ ص ٢٠ ، و الوافى بالوفيات مج ٥ « ورقة ١٧٨ » .

رواة الديوان ، الذين ينتهي اليهم اسناده ^(١) .

و روى عنه - ايضاً - ابوالمظفر ، عبدالله بن الحسين ، النحوى ، المروزى ، السمرقندى ، جزءاً منه ^(٢) .

و كان ابو الفتح ، ثابت بن محمد ، الجرجاني (٣٥٠ - ٤٣١ هـ) - و قد روى ديوان المتنبي عن علي بن حمزة البصرى ، ضيف المتنبي - يدرّسه في استرabad ، في حدود سنة ٣٩١ هـ ، ثم درّسه في البصرة ، و بغداد ، و غرناطة ^(٣) .

و شرحه الحاكم ، ابوسعّد ، عبد الرحمن بن محمد ، المعروف بابن دوست النحوى - المتوفى سنة ٤٣١ هـ ^(٤) ، و ابومنصور ، محمد بن عبد الجبار ، السمعاني - المتوفى سنة ٤٥٠ هـ ، ^(٥) و ابو الحسن علي بن احمد بن متويه ، الواحدى ^(٦) - المتوفى سنة ٤٦٨ هـ - فى نيسابور ، و عبد القاهر ، الجرجاني - المتوفى سنة ٤٧١ هـ ^(٧) ، و ابو الحسين ، عبدالله بن احمد بن الحسين ، الشاماتى (السامانى - خ ل) ، الكرمانى الاديب - المتوفى سنة ٤٧٥ هـ ^(٨) و مؤيد الدين الاصبهاني ؛ المعروف بالطغرافى -

(١) اللباب ج ١ ص ٥٢٠ - ١ ، و تاج العروس ج ٩ ص ٢٣٣ ، و الاصاب : « ورقة ٢٨٥ » ، و تاريخ بغداد ج ١١ ص ٣٥١ .
و تراجع التعليقات فى آخر الكتاب .
(٢) بنية الوعاة ص ٢٨١ .

(٣) بنية الملتبس ص ٢١٠ ، و الاحاطة ج ١ ص ٢٨٥ - ٨ ، و فهرسة مارواه عن شيوخه من الدواوين المصنفة فى ضروب العلم و انواع المعارف - ابوبكر محمد بن خير الاموى الاشبيلي ص ٤٠٤ ، و ديوان المتنبي فى العالم العربى و عند المستشرقين ص ٤٧ .

(٤) اوج التحرى ص ٢٩ - ٣٠ .

(٥) الصبح المنبى ص ١٦١ .

(٦) انباء الرواة ج ٢ ص ٢٢٣ ، و المختصر فى اخبار البشر ج ٢ ص ٢٠١ ، و كشف الظنون ج ١ ص ٨٠٩ ، و بنية الوعاة ص ٣٣٣ ، و الوافى بالوفيات (ترجمة المتنبي) مج ٥ « ورقة ١٧٧ » .

(٧) ديوان المتنبي فى العالم العربى و عند المستشرقين ص ٢٣ ، و اطراف الادبية ص ٢٠١ - ١٣١ ، و الوافى بالوفيات (ترجمة المتنبي) مج ٥ « ورقة ١٧٧ » .

(٨) بنية الوعاة ص ٢٧٨ ، و الوافى بالوفيات (ترجمة المتنبي) مج ٥ « ورقة ١٧٨ أ » ، و الوافى بالوفيات ؛ المجلد المرقوم ٣٥٨٤ « ورقة ٣٢٥ ب » .

المتوفى سنة ٥١٥ هـ^(١).

وَألف أبو محمد، حسن بن بNDAR، التفليسي، الأديب، المعاصر للإمير المظفر،
أبي الحسن، علي بن جعفر، رسالة (المسابقة والمسارة فيما اخذ المتنبي من الشعراء)
و رسالة (المفاخرة والمكاثرة ما بين ابن الرومي و أبي الطيب خاصة)^(٢).
و كتب الإمام فخر الدين الرازي (المتوفى سنة ٦٠٦ هـ) شرحاً للديوان - فيما قيل -^(٣).
و اشار المنوچهرى الدامغانى (٤٣٢ هـ) الى سجع^(٤) المتنبي^(٥)، و لمح الى
بعض قصائده^(٦) (٧)، و ذكر اسمه^(٨).
و تمثل عميد الملك الكندري (٤٥٦ هـ) بشعر المتنبي، في حضرة الخليفة
القائم، في سفارته من قبل السلطان طغرل بك^(٩).

(١) الذريعة مج / ذ - غ ..

(٢) انباء الرواة ج ١ ص ٢٩٠.

(٣) الوافي بالوفيات مج ٥ > ورقة ١٧٨ أ.

(٤) لعله أوداد السجع الذى نقله البديعى، من قرآن المتنبي (؟)؛ و هو : > والنجم السيار،
والفلك الدوار، والليل والنهار، ان الكافر لفي اخطار، امض على سنك، واقف اثر من كان
قبلك من المرسلين؛ فان الله قامع بك ذبغ من الحدفى الدين، و ضل عن السبيل > تراجع الصبح المنبى
ص ٢٥.

(٥) حيث قال :

سجع متنبي كفتن پيش متفقه

از بى ادبى باشد در پيش مقامى

(ديوان منوچهرى ص ٧٨)

و فرق الهجر بين الجفن والوسن

(٦) ابلى الهوى اسفاً يوم التوى بدنى

(ديوان المتنبي ص ١)

(٧) قال :

آنكه كفت السيف اصدق آنكه كفت ابلى الهوى

آنكه گفته است آذنتنا آنكه كفت الذاهبين

(ديوان منوچهرى ص ١١٣، و ٢١٠)

(٨) فى قوله :

نه بوتام و نه اعشى نه قيس و نه تهوى

مديح تو متنبي بسر نياود برد

(ديوان منوچهرى ص ١٠٥)

(٩) تجارب السلف ص ٢٦٢.

و ذكره مسعود سعد سلمان (۵۱۵ هـ)^(۱) .

و ذكره^(۲) - أيضاً - الامير المعزى (المتوفى بين سنة ۵۱۸ - ۵۲۱ هـ) و ضمن نصف بيت له^(۳) .

و ضمن الاديب ، صابر ، الترمذی (۵۴۲ هـ) مصرعين من شعره^(۴) .
كما ضمن ابوبكر ، حميد الدين ، عمر بن محمود ، البلخی - المتوفى سنة ۵۵۹ هـ
مصرعاً من بدائع شعره^(۵) ، و تمثل فى مقاماته بيت له^(۶) .
و اشار^(۷) الانورى (۵۶۵ هـ) الى قصيدة المتنبي ، التى اولها :

(۱) حيث قال :

متنبي نكو همى گوید . . . الخ (ديوان مسعود سعد سلمان ص ۲۹۶)

(۲) فى قوله :

فرخنده بود بر متنبي بساط سيف . . . الخ (ديوان امير معزى ص ۵۲۳)

(۳) قوله :

گفتم ستايش تو بروزن شعر عرب - تقطيع آن بعروض الا چنین نکنی
مستفعلن فعلمن مستفعلن فعلمن (ابلى الهوى اسفا يوم النوى بدنى)
(ديوان امير معزى ص ۷۳۰ ، و Daudpota, P. 73 - دلتنى على هذا البيت ، الدكتور صادق كيا)

(۴) قال :

در بحر مدح توأم ایمن ز بیم بلا (انا الفريق فساخوفى من البلب)
مستفعلن فعلمن مستفعلن فعلمن (اعلى المالك ما بينى على الاسل)
(سخن و سخنوران ج ۱ ص ۲۵۱ و ۲۵۲)

(۵) فى قوله :

فوق المناصب فضل او ظفرت به وجدت فى العبر معنى ليس فى العنب
(مقامات حميدى ص ۹۳)

(۶) گفتم اين واقعه که مراست قدم در جستجوى بايد و زبان دو گفتگوی چنانکه متنبي گفته است:
الحب ما منع الكلام اللسان والذم شكوى عاشق ما اعلنا
(مقامات حميدى ص ۱۲۶)

(۷) فى قوله :

بى سپيده دم شب خذلان بدخواهت چنانکه تا بروز حشر ميگويد (احاد ام سداس)
(ديوان انورى ص ۲۳۱)

احياء ام سداس فی احاد لیلتنا المنوطة بالتنادی

وذكر بهاء الدين ، محمد بن حسن بن اسفندیار ، الكاتب - فی کتاب تاریخ طبرستان ، المؤلف سنة ۶۱۳ هـ - اجتماع المتنبي ، والاستاذ علی پیروزه (ماحد عضد الدولة شهنشاه فنا خسرو) فی حضرة عضدالدولة ^(۱) .

و اشار شمس الدين ، محمد بن قيس ، الرازی - فی کتاب (المعجم فی معايير اشعار المعجم) ^(۲) المؤلف فی اوائل القرن السابع للهجرة - الى انتقاد أئمة الادب علی المتنبي ، وعيبرهم له ، بقوله :

لو استطعت ركب الناس كلهم الى سعيد بن عبدالله بعرانا
و كان جلال الدين ، محمد ، المشهور بالمولوی - المتوفی ۵ جمادی الاخرة سنة ۶۷۲ هـ - مشغول القلب بديوان المتنبي ، كثير الانس به ^(۳) ، « و كان يطالعه فی الليل » ^(۴) .

فأما الشيخ سعدی ، الشيرازی ، فكان ينظر فی ديوان المتنبي معجباً به ؛ قال :

كنت أنظر فی جزء من شعر المتنبي ؛
سفينة بعر [المعاني] الحافل بالدر النفيس .
فاحتقرت متاعی ،
و ليس للسهي رونق عند الشمس .

لعل الخواجة سمع قوله : « خير صلات الكريم اعودها » ^(۵) .

(۱) تاريخ طبرستان ج ۱ ص ۱۳۸ .

(۲) المعجم فی معايير اشعار المعجم ص ۲۳۹ .

(۳) فيه ما فيه (حواشي و تعليقات) ص ۲۴۵ .

(۴) فيه ما فيه (حواشي و تعليقات) ص ۲۴۶ نقلا من روايات الافلاكي .

(۵) :

بجزوی از متنبي نظر همی کردم	دربن سفینه دویای دور پیش بها
متاع خوبشتم در نظر حقیر آمد	که رونقی ندهد پیش آفتاب بها
بکوش خواجه رسیده ست گویی این معنی	که گفت « خير صلات الكريم اعودها »

وربّما درسه في النظامية ، و لعلّه أخذ نفسه بمطالعة سنّة كافّة الادباء والشعراء .
و ينمّ ديوانه ، [الا] كليات على اثر شعر المتنبي في أبياته ، وتأثرّها الواضح
الشديد به ^(١) .

(١) تراجع (معاني المتنبي في آثار سعدى) .

أثر معاني المتنبي

في الادب الفارسي

مرّ أنّ ديوان المتنبي كان سائراً مشهوراً في أيامه ؛ اتخذته أهل الادب جليساً ؛ فحذروا حذوه ، واقتدوا به ، وضمنوا أبياته ، واقتبسوا معانيه . وقد كانت مطالعته من شرائط صناعة الكتابة . وروايته - عندهم - لازمة ؛ لشحذ الخاطر و صقل الذهن ، و اذكاء الطبع ، و فتح القلب ، و ادهاف اللسان ^(١) . حتى ان حفظ اثنتين ، أو ثلاث من قصائده صار يُعَدُّ من ضرورات الادب ، و امارات الفضل ^(٢) .

والحق ؛ ان المتنبي أستاذ الشعراء ^(٣) . و به يضرب المثل - بين فصحاء العرب والعجم - في غاية الفصاحة ، و جودة المعاني ، و دقة النظر ، و عمق الفكر ^(٤) .

قال الرشيد الوطواط : « كل الشعراء الاسلاميين عيال على المتنبي ، في اقتباس المعارف ، والدقائق ، والمتانة . و ديوانه مشهور بين العرب والعجم ؛ يعتز به أ كابر

(١) چهارمقاله ص ١٣ ، وارشادالاربيب ج ٥ ص ٢٠٨ ؛ «ترجمة ابى الحسن على بن ابى القاسم زيدالبيهي المتوفى سنة ٥٦٥ هـ قلا من كتابه (مشارب التجارب) » .

(٢) تاريخ بيهقي ص ١١٢ ؛

قال الامير مسعود : ينبغي لبيد الفغار أن يعلم شيئاً من الادب . فرواني بضع قصائد من ديوان المتنبي ، و (قفانك) .

(٣) تذكرة الشعراء ص ٢٤ .

(٤) بنية الملتس ص ١٥٠ ، و الذخيرة ق ٤ ج ١ ص ١٤ - ٥ ، و ديوان ابن زيدون ص ٣٢٤ ، و المعجب ص ١١١ ، و المغرب ج ٤ ص ١٠٥ ، و الصلة رقم ٢٨٦ ، و النجوم الزاهرة ج ٤ ص ٦٨ ، و ارشادالاربيب ج ٧ ص ١٢٦ «ترجمة ابن هاني» .

الفضلاء^(١) ولا يقصرون في مطالعته . وكان المتأدّبون - في الممالك الاسلامية - يروون شعره ، و يسمعون على الشيوخ ، ويأخذونه بالاجازة والاسناد^(٢) .

و يبين تصفح دواوين شعراء ايران ، و آثار ادبائها ، تأثرهم باخيلة المتنبي ، و أخذهم من معانيه .

و هذا انموذج لاقتباس فحول شعراء ايران من أبي الطيب ، و المامهم بأقواله ، و أخذهم منه :

(١)

الامير ابو الحسن علي بن الياس الاغا جي البخارى المعاصر الدقيقى

اي آنكه ندارى خبرى از هنر من خواهى كه بدانى كه نيم نعمت پرورد
اسب آرو كمند آركتاب آرو كمان آر شعرو قلم و بربط و شطرنج و مى و نرد^(٣)

المتنبي

فالخيل والليل والبيداء تعرفنى والحرب والضرب والقرطاس والقلم^(٤)

(٢)

ابوبكر محمد بن العباس الخوارزمى المتوفى سنة ٣٨٣ هـ

و انك منهم و كذاك ايضاً من الماء الفرائد واللاالى
وتسكن دارهم و كذاك سكنى الـ حجارة والزمرد فى الجبال^(٥)

(١) تذكرة الشعراء ص ٢٤ .

(٢) الاحاطة ج ١ ص ٢٨٥ - ٨ ، والمعجب ص ٣٠١ - ٢ ، والتكملة ص ٣٦٧ - ٩ ، و تاريخ علماء الاندلس ص ١٣٠ ، وفهرسة مارواه عن شيوخه من الدواوين المصنفة فى ضروب العلم

و انواع المعارف ابوبكر محمد بن خير الاموى الاشبلى ص ٤٠٣ - ٤ .

(٣) لباب الالباب ج ١ ص ٣٢ ، و . Daudpota, P. 182 .

(٤) ديوان المتنبي ص ٣٢٤ .

(٥) بتيبة الدهر ج ٤ ص ٢٢٦ ، والمصبح المنبى ص ١٦٨ .

المتنبي

فان تفق الانام و انت منهم فان المسك بعض دم الغزال^(١)

و

لو كان سكناي فيه منقصة لم يكن الدر ساكن الصدف^(٢)

(٣)

الصاحب بن عباد ، المتوفى سنة ٣٨٥ هـ

لبسن برود الوشى لا لتجمل ولكن لصون الحسن بين برود^(٣)

المتنبي

لبسن الوشى لا متجملات ولكن كي يصن به الجمالا^(٤)

☆

الى سيد لولاه كان زماننا وابناؤه لفظاً عريان المعنى^(٥)

المتنبي

والدهر لفظ و انت معناه^(٦)

(٤)

ابوالفتح علي بن محمد الكاتب البستي ، المتوفى سنة ٤٠٠ هـ

ابوك هوى العليا و أنت مبرز عليه اذا نازعته قصب المجد

وللخمر معنى ليس في الكرم مثله وللمنار نور ليس يوجد في الزند^(٧)

(١) ديوان المتنبي ص ٢٥٨ .

(٢) ديوان المتنبي ص ٤٦ .

(٣) يتيمة الدهر ج ٣ ص ٢٧٥ .

(٤) ديوان المتنبي ص ١٢٩ .

(٥) يتيمة الدهر ج ٣ ص ٢٧٦ - ٧ .

(٦) ديوان المتنبي ص ٢٣٨ .

(٧) يتيمة الدهر ج ٤ ص ٣١٩ - ٢٠ ، والصبح النبى ص ١٦٨ .

المتنبي

فان فی الخمر معنی لیس فی العنب^(۱) .

(۵)

العنصری البلخی ، المتوفی سنة ۴۳۱ هـ

یش ازیں نصرت نشاید بود کو را داده اند

چون ز نصرت بگذری ز انسودر خذلان بود^(۲)

المتنبي

متی ما ازددت من بعد التناهی فقد وقع انتقاصی فی ازدياد^(۳)

✱

تو ایشاه از ز جنس مردمانی بود یاقوت نیز از جنس احجار^(۴)

المتنبي

فـان تفق الانام و أنت منهم فان المسك بعض دم الغزال^(۵)

✱

گر بهرب اندر بود لشگر پناه خسروان

چونکه روز حرب باشد تو پناه لشگری^(۶)

المتنبي

بالجیش تمتنع السادات کلهم والجیش بابن ابی الیهیجاه یمتنع^(۷)

(۱) دیوان المتنبی ص ۴۲۵ .

(۲) سخن و سخنوران ص ۹۹ ، و دیوان عنصری ص ۱۶ .

(۳) دیوان المتنبی ص ۷۸ .

(۴) دیوان عنصری ص ۲۶ ، سخن و سخنوران ج ۱ ص ۱۰۰ ، و Daudpota, P.89 .

(۵) دیوان المتنبی ص ۲۵۸ .

(۶) دیوان عنصری ص ۱۳۹ ، سخن و سخنوران ج ۱ ص ۱۰۰ .

(۷) دیوان المتنبی ص ۳۰۲ .

✱

میان صد حشر اندر بفضل تنهائی و گرچه تنه باشی ز فضل باحشری^(۱)

المتنبي

فلما رأوه وحده قبل جيشه دروا أن كل العالمين فضول^(۲)

(۶)

المنوچهری الدامغانی ، المتوفی سنة ۴۳۲ هـ

کش و بند و بر و آر و کن و کار و خور و پوش

کین و مهر و غم و لہو و بد و نیک و می و راز^(۳)

المتنبي

اقل ائل ان صن احمّل علّ سلّ اعد زدهش بش هب اغفر ادن سرّ صل^(۴)

✱

بزرگواران همچون قلادۀ خرزند تو همچو یاقوت اندر میانۀ خرزی^(۵)

المتنبي

ذكر الانام لنا فكان قصيدة كنت البديع الفرد من اياتها^(۶)

✱

نه هرچه یافت کمال از پیش بود نقصان

نه هرچه داد مستد باز چرخ مینائی^(۷)

(۱) دیوان عنصری ص ۱۴۳ ، و Daudpota, P.88.

(۲) دیوان المتنبي ص ۳۵۰ .

(۳) دیوان منوچهری ص ۴۰ ، و ۱۹۵ .

(۴) دیوان المتنبي ص ۳۳۲ .

(۵) دیوان منوچهری ص ۱۱۲ ، و Daudpota, P.93.

(۶) دیوان المتنبي ص ۱۷۴ .

(۷) دیوان منوچهری ص ۱۸۱ .

المتنبي

متی ما ازددت من بعد التناهی فقد وقع انتقاصی فی ازدياد^(۱)

و

ابدا تستردّ ما تهب الدنيا فیالیت جودها کان بخلا^(۲)

(۷)

فخرالدين الکرگانی ، المتوفى بعد سنة ۴۴۲ هـ (ظ ؟)

نبودی مرگ را هرگز بمن راه اگر نه فرقتش بودی کمین گاه^(۳)

المتنبي

لولا مفارقة الاحباب ما وجدت لها المنايا الى ارواحنا سبلا^(۴)

(۸)

الحکیم قطران التبریزی ، المتوفى بعد سنة ۴۶۶ هـ (ظ ؟)

جهان عزیز هم از تست گرچه زوئی تو

صدف عزیز بدر است گرچه زوست درر^(۵)

المتنبي

فان تفق الانام و أنت منهم فان المسك بعض دم الغزال^(۶)

☆

تو چون میانه ای و دیگران همه چو درر

تو چون فذالکی و دیگران همه چوشمار^(۷)

(۱) دیوان المتنبي ص ۷۸ .

(۲) دیوان المتنبي ص ۴۰۰ .

(۳) ویس و دامین ص ۴۰۶ ، وسخن و سخنوران ج ۲ ص ۵ .

(۴) دیوان المتنبي ص ۱۰ .

(۵) دیوان قطران ص ۱۱۸ ، و Daudpota, P.90 .

(۶) دیوان المتنبي ص ۲۵۸ .

(۷) دیوان قطران ص ۱۷۲ ، و Daudpota, P.93 .

المتنبي

نسقوا لنا نسق الحساب مقدما و اتى فذلك اذ آتيت مؤخرا (١)

(٩)

الاسدى الطوسى ، المتوفى سنة ٤٦٨ هـ (ظ ؟)

نباید شد از خنده شه دلیر نه خنده ست دندان نمودن ز شیر (٢)

المتنبي

إذا رأيت نيوب الليث بارزة فلا تظن ان الليث مبسم (٣)

☆

چنینست وزینگونه تابد بس است زبان کسی سود دیگر کس است (٤)

المتنبي

بذا قضت الايام مابين اهلهـا مصائب قوم عند قوم فوائد (٥)

(١٠)

مسعود سعد سلمان ، المتوفى سنة ٥١٥ هـ

متنبي نکو همی گوید باز دانند فربهی ز آهاس (٦)

المتنبي

اعيدها نظرات منك صادقة ان تحسب الشحم فيمن شحمه ورم (٧)

(١١)

سعيد بن احمد بن محمد بن احمد بن ابراهيم الميداني النيسابوري

(١) ديوان المتنبي ص ٥١٤ .

(٢) كرشاسب نامه ص ٦٨ ، سخن وسخنوران ج ٢ ص ٧٦ .

(٣) ديوان المتنبي ص ٣٢٣ .

(٤) كرشاسب نامه ص ٣٠٠ ، سخن وسخنوران ج ٢ ص ٧٦ .

(٥) ديوان المتنبي ص ٣١٣ .

(٦) ديوان مسعود سعد سلمان ص ٢٩٦ .

(٧) ديوان المتنبي ص ٣٢٣ .

أضحى كمثل الشمس في ذلك العلا و الشمس تستغنى عن التعريف^(١)

المتنبي

و اذا استطال الشيء قام بنفسه وصفات نور الشمس تذهب باطلا^(٢)

(١٢)

الامير المعزى ، المتوفى بين ٥١٨ و ٥٢١ هـ

تواندر جهانی و بیش از جهان چنان که صدف بیش باشد گهر^(٣)

و

در جهانی تو و لیکن قدر تو بیش از جهان

کین جهان همچون صدف گشتست و تو همچون گهر^(٤)

المتنبي

لو كان سكنای فيه منقصة لم یكن الدرساكن الصدف^(٥)

(١٣)

الاديب صابر الترمذی ، المتوفى سنة ٥٤٦ هـ

چو برجان من شد هوای تو غالب جمال تو را جان من گشت طالب

اگر چه ندارم ز وصل تو حاصل همی باد بر من هوای تو غالب^(٦)

المتنبي

اغالب فيك الشوق والشوق اغلب واعجب من ذا الهجر والوصل اعجب^(٧)

(١) انباء الرواء ج ٢ ص ٥٢ .

(٢) شرح البيون ج ١ ص ٣٢ .

(٣) ديوان امير معزى ص ٢٢١ ، و Daudqota, P.91.

(٤) ديوان امير معزى ص ٢٢٣ ، و Daudpota, P.91.

(٥) ديوان المتنبي ص ٤٦ .

(٦) ديوان ادب صابر د وره ١٢ ، ب ٤ .

(٧) ديوان المتنبي ص ٤٦٤ .

(١٤)

ابوبكر حميد الدين عمر بن محمود البلخي ، المتوفى سنة ٥٥٩ هـ
فالحر يشرب من جفنيه في الظمأ و ربما يرضى العطشان بالحمأ^(١)

المتنبي

غير اختيار قبلت برؤك بي والجوع يرضى الاسود بالجيف^(٢)

(١٥)

الانورى ، المتوفى سنة ٥٦٥ هـ

در جهانى و از جهان ييشى همچو معنى كه در بيان باشد^(٣)

و

اى جهان لفظ و تو در آن معنى هم ازو ييش و هم بدو اندر^(٤)

و

تو ييش از عالمى گرچه در اوئى چو علم معنى در لفظ ابتر^(٥)

و

تويش از عالمى گر چه دروئى چو رمز معنى و كسوت زور^(٦)

المتنبي

الناس هالم يروك اشباه والدهر لفظ و أنت معناه^(٧)

و

ولولا كونكم فى الناس كانوا هذء كالكلام بلا معان^(٨)

(١) مقامات حميدى ص ١٩٨ .

(٢) ديوان المتنبي ص ٤٦ .

(٣) ديوان انورى ص ١٢٥ ، و Daudpota, P.90.

(٤) ديوان انورى ص ١٥٩ ، و Daudpota, P.90.

(٥) ديوان انورى ص ١٧٤ ، و Daudpota, P.90.

(٦) ديوان انورى ص ١٩٩ ، و Daudpota, P.90.

(٧) ديوان المتنبي ص ٢٣٨ .

(٨) ديوان المتنبي ص ٥٦١ .

☆

از پس گرد سپه برق سز—ان آبدار

همچنان باشد که اندر پرده شب اختری^(۱)

المتنبي

فكانما کسی النهمار بهادجی لیل و اطلعت الرماح کواکبا^(۲)

☆

تو جهان کاملی از—در جهان مختصر

هفت اقلیمت که باقی باد و هفت اندام تو^(۳)

المتنبي

هدية ما رأیت مهديها الا رأيت العباد في رجل^(۴)

☆

خود خراب آباد گیتی نیست جای تو ولی

کنجها ننهند هرگز جز که درجائی خراب^(۵)

المتنبي

وما انا منهم بالعيش فيهم ولكن معدن الذهب الرغام^(۶)

(۱۶)

افضل الدين ابو حامد احمد بن حامد الكرمانی

و لیل صادق الميعاد بتنا نبين فيه كذب المانويه^(۷)

(۱) دیوان انوری ص ۳۷۴ و Daudpota, P. 124.

(۲) دیوان المتنبی ص ۱۰۱ .

(۳) دیوان انوری ص ۳۴۰ و Daudpota, P. 86 .

(۴) دیوان المتنبی ص ۱۶ .

(۵) دیوان انوری ص ۲۰ و Daudpota, P. 89 .

(۶) دیوان المتنبی ص ۹۲ .

(۷) عقد العلی ص ۹۴ .

المتنبي

و کم بظلام الليل عندك من يد تخبر ان المانوية تكذب^(۱)
(۱۷)

جمال الدين الاصفهانی ، المتوفی سنة ۵۸۸ هـ

نماند تیری در ترکش قضا که فلک سوی دلم بسرا نکشت امتحان نکشود
چو خار پستی گشتم ز تیر آزارش که موی بر تن صبرم ز تیر او بشخود^(۲)

المتنبي

رهانی الدهر بالارزاء حتی فؤادی فی غشاء من نبال
فصرت اذا اصابتني سهام تکسرت النصال علی النصال^(۳)
(۱۸)

الحکیم ظهیر الدین الفاریابی ، المتوفی سنة ۵۹۸ هـ

گرچه يك شخصم از ره صورت دارم از علم لشکر جرّار^(۴)

و

دانند همکنان که تو تنها بذات خویش
صد لشکری که روی بکافر نهاده^(۵)

المتنبي

فلما رأوه وحده قبل جیشه دروا ان کل العالمین فضول^(۶)

✱

کمال و دانش من کور دید و کر بشنید بنظم و شرحه در پارسی چه در تازی^(۷)

(۱) دیوان المتنبی ص ۶۶۴ .

(۲) دیوان جمال الدین اصفهانی ص ۸۰ ، و Daudpota, P.106

(۳) دیوان المتنبی ص ۲۵۴ .

(۴) دیوان ظهیر الدین فاریابی ص ۱۱۳ ، و Daudpota, P.89

(۵) دیوان ظهیر الدین فاریابی ص ۲۱۸ ، و Daudpota, P.88

(۶) دیوان المتنبی ص ۳۵۰ .

(۷) دیوان ظهیر الدین فاریابی ص ۳۱۰ ، و یادداشت های آقای مجتبی مینوی .

المتنبي

انا الذى نظر الاعمى الى ادبى واسمعت كلمانى من به صمم^(١)

(١٩)

شرف الدين عبدالمؤمن بن هبة الله ، شفروه ، الاصفهاني

المتوفى سنة ٦٠١ هـ

ومن راد البطيحة لم يقل العراقي (ومن ورد البحر استقل السواقي) . وانا احكى لك
حالى و حاله ، وهو يقول و انا أقول ، وهو اكحل و انا اتكحل ...^(٢) .

المتنبي

و من ورد البحر استقل السواقي^(٣)

و

ليس التكحل فى العينين كالكحل^(٤)

✱

ولا تغتر بكثرة اسبابك فلعل هذا السمن ورم^(٥)

المتنبي

اعيد لها نظرات منك صادقة ان تحسب الشحم فى من شحمه ورم^(٦)

✱

وهل يضر النضار كونه من صلب الصخور^(٧)

(١) ديوان المتنبي ص ٣٢٣ .

(٢) اطباق الذهب ص ٥ .

(٣) ديوان المتنبي ص ٤٤٠ .

(٤) ديوان المتنبي ص ٣٣١ .

(٥) اطباق الذهب ص ٣٠ .

(٦) ديوان المتنبي ص ٣٢٣ .

(٧) اطباق الذهب ص ٤٠ .

المتنبي

لو كان سكتسای فيه منقصة لم يكن الدر ساكن الصدف^(۱)

و

و لكن معدن الذهب الرغام^(۲)

(۲۰)

امام الدين عبدالرحمن بن عبداللطيف بن مذكور، المتوفى بعد

سنة ۷۰۰ هـ

ضمنت الى الذنوب الذنب حتى «تکسرت النصال على النصال»^(۳)^(۴)

(۲۱)

مجموعة فخر السابقانی

جانم فدای آنک مرا در فراق او

جان از جهان ملول ودل از دیده سیر شد

يك سال بود مدت هجران چو دیدمش

بدرود باش گفت کی رفتیم دیر شد

المتنبي

بای من وددته فافترقنا وقضى الله بعد ذاك اجتماعا

وافترقنا عاما فلما التقينا كان تسليمه على وداعا^(۵)

✱

بجان رسیدم از جور این گروه حسود چنانک صاحب ناقه میان قوم نمود

(۱) دیوان المتنبی ص ۴۶ .

(۲) دیوان المتنبی ص ۹۲ .

(۳) دیوان المتنبی ص ۲۵۴ .

(۴) شدالوار ص ۴۴۱ .

(۵) دیوان المتنبی ص ۵۲۶ .

المتنبي

انا فی امة تدارکها الله
غریب کصالح فی نمود^(۱)

✱

از لفظ من سخن چو هویدا همی شود
هر عضو من بمدح تو گویا همی شود

المتنبي

و یهم فیک اذا نطقت فصاحة
من کل عضو منک ان یتکلم^(۲)

✱

زنسبت توجه پرسم ترا چو نیست پذیر
هزار عیب ترا هست و نیست نیم هنر

المتنبي

لما نسبت و کنت ابنا بغير أب
ثم امتحنت فلم ترجع الی ادب^(۳)

✱

جهان بغصه نیرزد چو من کنم نظری
زرزگار کشد بار هر که خورد بری
کجا شدن شهانی که گنج داشته اند
نمانده است ازیشان و گنجشان اثری

المتنبي

نسکی علی الدنيا و ما من معشر
جمعتهم الدنيا فلم یفرقوا
این الاکسرة الجبابة الالی
کنزوا الكنوز فما بقن ولا بقوا^(۴)

✱

چون رسد روز جدائی عشق کی ماند نهان
راز پوشیده نگردد خاصه با اشک روان

المتنبي

و کاتم الحب يوم الین منهک
وصاحب الدمع لا تخفی سرائره^(۵)

(۱) دیوان المتنبی ص ۱۶ .

(۲) دیوان المتنبی ص ۹ .

(۳) دیوان المتنبی ص ۵۳۴ .

(۴) دیوان المتنبی ص ۲۰ - ۱ .

(۵) دیوان المتنبی ص ۳۶ .

تشنه‌ام کرد جهان چونك ازو خواستم آب

بر سر من عوض آب بیارید عذاب

المتنبي

اظمتني الدنيا فلما جئتها مستسقياً مطرت علي مصائبها^(۱)

از جمله عضو فرق را فرق بوذ چون سوی توشد قدم به از فرق بوذ

المتنبي

خير اعضائنا الرؤوس ولكن فضلتها بقصدك الاقدام^(۲)

(۱) دیوان المتنبي ص ۱۰۰ .

(۲) دیوان المتنبي ص ۱۵۲ .

تمثل الكتاب والمؤلفين

بشعر المتنبي

عنى افاضل ايران ، ومشاهير كتّابها ، وفحول مترسليها بشعر المتنبي ، وشغلت به كتب المؤلفين والمصنفين ؛ فكانوا يوردون بدائع اياته فى رسائلهم ، ويحرصون على التمثل بقصود أمثاله و غرر حكمه .

و منهم :

ابوبكر ، محمد بن العباس ، الخوارزمي (٣٨٣ هـ) (١) .

و ابو الفضل ، احمد بن الحسين بن يحيى بن سعيد ؛ بديع الزمان الهمداني (٣٨٩ هـ) (٢) .

و ابو النصر ، محمد بن عبد الجبار ، العتبي ؛ الشاعر (٤٣١) (٣) .

و ابو الحسن ، على بن عثمان بن ابي على ، الجلابي ، الهجويري ، الغزنوي (حدود ٤٧٠) (٤) .

و ابو الفضل ، محمد بن حسين ، البيهقي ، الكاتب (٤٧٠) (٥) .

(١) رسائل ابي بكر الخوارزمي ص ٦ و ٧ و ٨٣ و ٨٤ و ٩٩ و ١٤٧ و ١٧٥ و ١٩٠ و ١٩١ و ٢٠٤ و ٢٠٥ و ٢٠٦ و ٢١٣ .

(٢) كشف الغامى والبيان ص ٣٧ و ٤٥ و ٤٧ و ٣١٢ و ٣٤٢ و ٤٧٥ و ٤٩٩ ، و ارشاد الاربيب ج ١ ص ١٠١ - ٢ .

(٣) اليميني ص ٤٥ و ١٩١ و ٢٥٣ .

(٤) كشف المحجوب ص ٩ و ٤٨٢ .

(٥) تاريخ بيهقي ص ١١٢ و ٢٣٨ و ٢٣٩ و ٢٧٤ و ٣٨٥ و ٣٨٦ و ٤٠٨ و ٤٥٧ .

والغزالي (٥٠٥) (١).

و ابو الفضل ، احمد بن محمد بن احمد بن ابراهيم ، النيسابوري ، الميداني (٥١٨) (٢).

وعين القضاة الهمداني (٥٢٥) (٣).

و نصر الله بن محمد بن عبد الحميد ، المنشئ (٤).

و احمد بن عمر بن علي ، النظامي ، العروضي ، السمرقندي (٥).

و مؤيد الدولة ، منتجب الدين ، بديع اتابك ، الجويني (٦).

و ابو الحسن ، علي بن زيد ، البيهقي ، المعروف بابن فندق (٥٦٥) (٧).

و محمد بن علي بن محمد ، الظهيري ، السمرقندي (٨).

و رشيد الدين الوطواط (٥٧٢) (٩).

(١) مكاتب فارسي غزالي ص ٢٣ .

(٢) مجمع الامثال ص ٤٥ و ١٠٥ و ١٣٢ و ١٩٤ و ٢٧٩ .

(٣) تمهيدات ص ٣٢ .

(٤) كليله ودمنه (نقل الى الفارسية بين سنة ٥٣٦ و ٥٣٩ هـ) ص ١٦ و ٥٦ و ٥٧ و ٥٨

و ٦٠ و ٧٣ و ٨٢ و ١٦٧ و ١٧٠ و ١٨٤ و ٢٦٠ و ٣١٢ .

(٥) جهاز مقاله - في حدود سنة ٥٥٠ هـ - ص ١٣ .

(٦) عتبة الكتبه - مجموعة مراسلات ديوان السلطان سنجر في اوائل القرن السادس للهجرة ،

و واسطه - ص ٥٠ و ١٣٢ و ١٣٦ .

(٧) تاريخ بيهق - في حدود سنة ٥٦٣ هـ - ص ٤٧ ، و تنمة صوان الحكمة ص ١٩

(٨) سند بادنامه - في حدود سنة ٥٧٠ هـ - ص ٤ و ٥ و ٦ و ٧ و ١٣ و ١٤ و ١٥ و ١٦

و ١٨ و ٢١ و ٢٤ و ٢٦ و ٢٨ و ٣٦ و ٣٨ و ٣٩ و ٥٣ و ٧١ و ٧٣ و ٨٧ و ٩٢ و ٩٨ و

١٠١ و ١٠٥ و ١١٣ و ١١٥ و ١٣٢ و ١٣٤ و ١٤٥ و ١٤٩ و ١٦٥ و ١٧٠ و ١٨٨ و

١٩٠ و ١٩٥ و ٢٠٣ و ٢١٧ و ٢٣٠ و ٢٣٧ و ٢٣٨ و ٢٥٥ و ٢٧٥ و ٢٨٥ و ٢٩٢ و

٣١٨ و ٣٣٣ و ٣٤٠ .

(٩) حقائق السحر : تراجع فهرست الاعلام (ابو الطيب المتنبي) الصفحة / و .

- و افضل الدين ، ابو حامد ، احمد بن حامد ، الكرماني ^(١) .
 و بهاء الدين ، محمد بن المؤيد ، البغدادي ، منشي ، علاء الدين تكش خوارزمشاه
 (كان حياً حتى سنة ٥٨٨ هـ) ^(٢) .
 و محمد بن غازي ، الملطوي ^(٣) .
 و محمد بن علي بن سليمان ، الراوندي ^(٤) .
 و ابو الشرف ، ناصح بن ظفر بن سعد ، المنشي ، الجرفادقاني ^(٥) .
 و سعد الدين الوزاويني ^(٦) .
 و محمد العوفي ^(٧) .
 و شمس الدين ، محمد بن قيس ، الرازي ^(٨) .
 و حميد الدين ، احمد بن حامد ، الكرماني ^(٩) .
 و بهاء الدين ، محمد بن حسن بن اسفنديار ، الكاتب ^(١٠) .

- (١) عقد العلي - سنة ٥٨٤ هـ - ص ٤ و ١٠ و ٣٠ و ٣٥ و ٣٦ و ٣٧ و ٤٠ و ٤٤ و ٤٧ و ٦١ و ٨٥ و ٩٢ و ١٠٤ و ١٠٧ .
 (٢) التوسل الى التوسل ص ٧ و ٢٣ و ٢٧ و ٣٥٥ .
 (٣) ووضحة العقول - سنة ٥٩٨ هـ - ص ١٣ .
 (٤) راحة الصدور - سنة ٥٩٩ هـ - ص ٩٥ و ١٠٥ و ١٧٢ و ٣٦٠ و ٤٠٧ .
 (٥) ترجمة تاريخ بيني - سنة ٦٠٣ هـ - ص ١٣ و ٢٢ و ٣٥ و ٤٠ و ٥٧ و ٧٦ و ٩٤ و ١٣٤ و ٢٧٥ و ٢٩٨ .
 (٦) مرزبان نامه - اوائل القرن السابع - ص ٧٥ و ١١٨ و ١٦٠ و ١٦٩ و ١٧٤ و ٢٦٨ .
 (٧) لباب الالباب - اوائل القرن السابع - ج ١ ص ١١٧ .
 (٨) المعجم في معايير اشعار المعجم - اوائل القرن السابع - ص ٢٣٩ .
 (٩) بدائع الازمان ص ٨ ، والمضاف الى بدائع الازمان - اوائل سنة ٦١٣ هـ - ص ٤ و ١٦ و ١٧ و ١٨ و ٢٢ و ٢٥ و ٣٨ .
 (١٠) تاريخ طبرستان - اوائل سنة ٦١٣ هـ - ج ١ ص ٤٥ و ١٣٨ .

والخواجة ، نور الدين بن احمد بن علي بن محمد ، الزيدري ، الخراساني ،
منشئ السلطان جلال الدين الخوارزمشاهي^(١) .

وعز الدين ، عبد الوهاب بن عماد الدين ابراهيم ، الخزرجي ، الزنجاني ؛ المعروف
بالعزّي^(٢) .

وابوبكر ، عبدالله بن محمد بن شاهاور ، الاسدي ، المعروف بنجم الدين الرازي
(٦٥٤ هـ)^(٣) .

وعلاء الدين ، عطا ملك بن بهاء الدين محمد بن محمد ، الجويني^(٤) .

والقاضي ، ابو عمر ، منهاج الدين عثمان بن سراج الدين ، الجوزجاني^(٥) .

وجلال الدين ، محمد ، المشهور بالمولوي (٦٧٢ هـ)^(٦) (٧) .

والخواجة ، نصير الدين ، الطوسي (٦٧٦ هـ)^(٨) .

(١) نفثة المصدور - بين سنة ٦٣٢ و ٦٣٧ هـ - ص ٣١ و ٣٢ و ٤٤ و ٥٥ و ٦٧ و ٩١

و ٩٤ .

(٢) شرح المضمون به على غير اهله - اواسط القرن السابع - تراجع فهرست الاعلام ص ٥٦٥ .

(٣) مرصاد العباد ص ٥٨ و ٣٠٩ .

(٤) تاريخ جهانكشاي - سنة ٦٥٨ هـ - ج ٢ ص ١٩٨ ، ج ٣ ص ٧ و ١٣ و ٢٤ و

٤٩ و ٨١ و ٢٢٨ .

(٥) طبقات ناصري - سنة ٦٥٨ هـ - ص ٨ .

(٦) مکتوبات ص ١١ ، و مجالس سبعة ص ٨٥ ، و فيه مافيه ص ٨ و ١٠ و ٧٧ و ٨٠ و

٩٢٥ و ١٢٩ و ١٦٨ و ١٨٧ .

(٧) قال بديع الزمان فروزانفر ، في تعاليق كتاب (فيه مافيه) ص ٢٤٥ - ٦ : > تمثل

مولانا [جلال الدين المولوي] باشعار المتنبي ، واستشهد بها مرّات . و ينمّ تصفح المثنوي
على ان معاني بعض ابياته متأثرة بمعاني المتنبي ؛ و هذه القرائن جميعاً ، دالة على اهتمام مولانا
بشعر المتنبي وانسه به . و تؤيد روايات الافلاكي - ايضاً - هذا الجدس ؛ قال : (نقل ان حضرة
مولانا ، كان - في اوائل اتصاله بمولانا شمس الدين - يطالع ديوان المتنبي في الليل . فقال له
مولانا شمس الدين : انه لا يستحق كل ذلك ، لا تقرأ بهد هذه . و قد كرّر منه ، و هو لا يرج
يطالعه) < .

(٨) الادب الوجيز ص ٨ و ١٢ و ١٥ و ٢٠ و ٢٢ و ٢٧ .

- وسيف بن محمد بن يعقوب ، الهروي ^(١) .
 والخواجة ، رشيد الدين ، فضل الله بن عماد الدولة ، ابو الخير (٧١٨ هـ) ^(٢) .
 و ناصر الدين ، المنشئ ، الكرمانى ^(٣) .
 و هندوشاه بن سنجر بن عبدالله ، الصاحبى ، النخجوانى ^(٤) .
 و عبدالله بن فضل الله ، الشيرازى ، المشهور بوصاف الحضرة ^(٥) .
 و محمد بن محمد بن محمد بن عبدالله بن النظام ، الحسينى ، اليزدى (٧٤٣ هـ) ^(٦) .

- (١) تاريخ نامه هراة - اوائل القرن الثامن - ص ٥١ و ١٢٩ و ٣٩٨ و ٤٣٣ و ٤٥٩ و ٥٤٣ و ٦٣٨ و ٧٢٦ و ٧٣٣ و ٧٦١ .
 (٢) مكاتبات رشيدى ص ٢١١ و ٢٩٠ .
 (٣) سطر العلى - بين سنة ٧١٥ و ٧٢٠ هـ - ص ٤٠ و ٦٢ و ٦٤ و ٩٥ و ١٠٥ ، و دوة الاخبار ص ٦ و ١٩ .
 (٤) تجارب السلف - سنة ٧٢٤ هـ - ص ٢٢٥ و ٢٢٦ و ٢٢٧ و ٢٦٢ و ٢٦٧ .
 (٥) تجزئة الامصار - فى حدود سنة ٧٢٨ هـ - ص ١٠ و ١١ و ١٤ و ٢٩ و ٦٥ و ١٠٨ و ١١٢ و ١٦٥ و ١٧٤ و ١٨٢ و ١٩١ و ٢٠٦ و ٢٣١ ... الخ
 (٦) المراضة ص ١٦ و ٢٤ و ٢٨ و ٥٣ و ٩٦ و ١٢٢ و ١٢٧ و ١٣٢ و ١٣٩ .

بغداد

فی القرن السابع الهجری

ایام سیدی

بغداد

فى القرن السابع الهجرى

خلفاء بغداد - فى زمان سعدى - أربعة ؛ أولهم ، الناصر لدين الله (☆) (٥٣٠ - ٦٢٢ هـ) و هو من أفاضل الخلفاء .

كان بصيراً بالامور ، مجرباً ، شجاعاً ، نسيج وحده فى الدهاء ، والمكر ، والسياسة والتدبير . يباشر احوال الرعية بنفسه ؛ حتى كان يمشى - فى الليل - فى دروب بغداد ، ليعرف اخبارهم ، و ما يدور بينهم .

وكان مهيباً . يخافه أرباب المناصب ، ويحذره الرعايا ، و يهابه الملوك . و قد كثرت جواسيسه ، عند السلاطين ، و فى اطراف البلاد .

فوض الناصر التصرف على الولايات والنواحي إلى الامراء والعظماء ، و قلّص (الصدر) أمور المملكة ، و امضاء التدبير .

و ترك آناراً جليلة ؛ فقد عمل الجسور ، و بنى من المساجد والربط ، و دور الضيافات ما يتجاوز حد الكثرة .

وسمع الاحاديث النبوية ، و صنف كتاب «روح العارفين» ، و أسمعه علماء المذاهب ،

(*) قال ابن الطقطقى ، فى الفخرى : « كان من أفاضل الخلفاء ، بصيراً بالامور ، مجرباً ، سائماً ، مهيباً ، مقداماً ، عارفاً ، شجاعاً ، متأيداً ، حاد الخاطرة والنادرة ، متوقداً للدكا ، والغفظة . بايناً ، غير مدافع عن فضيلة علم ، و لا نادرة ذهم ؛ يفاوض العلماء مفاوضة خبير ، و يمارس الامور السلطانية ممارسة بصير ... و كان وقته مصروفاً الى تدبير أمور المملكة » .

وكتب لهم اجازة روايته ، يمينه . ^(١) وأمر على الشعراء ملكاً ، و وكل رعايتهم الى (ديوان شعراء الخلافة) و يسمى - ايضاً - (ديوان شعراء الديوان) ^(٢) .

وقد خلفه ، ابنه الظاهر بامر الله سنة ٦٢٢ هـ . وكان يريد الاصلاح ، ويميل الى العدل ^(٣) .

ثم استخلف المستنصر بالله ، وكان مشغولاً بالادب ، يحب العلم ، ويشجع العلماء . وهو الذي بنى المدرسة المستنصرية المشهورة ، وأسس خزانة كتبها العظيمة ^(٤) .

ثم ملك المستعصم بالله - وهو آخر خلفاء الدولة العباسية ببغداد . وقد قتله هولاء ، في واقعة بغداد ، سنة ٦٥٦ هـ ، وانقرضت دولة بني العباس ^(٥) . وذهبت ريح

الحضارة والثقافة والادب والعلم ^(٦) .

(١) خلاصة الذهب المسبوك ص ٢٠٧ - ١٠ ، والاعلام باعلام بيت الله الحرام ص ١٨٦ ، ونكت الهميان ص ٩٣ - ٦ ، والفخرى ص ٣٧٠ ، و معاضرات تاريخ الامم الاسلامية ج ٢ ص ٥٢١ - ٣٢ والنبراس ص ١٦٤ - ٧٠ ، وتاريخ الخلفاء ص ٤٤٨ - ٥٨ ، ورحلة ابن جبير ص ٢٢٧ - ٨ و اخبار الخلفاء ص ١٠٨ - ٢٢ ، و تاريخ العرب ج ٢ ص ٥٧٧ - ٨ ، والاسلام والعضادة العربية ج ٢ ص ٢٦٤ - ٥ ، وخلاصة تاريخ العراق ص ١٢١ - ٣ ، و تجارب السلف ص ٣١٩ - ٢٦ .

(٢) الادب العراقي في العصر المغولي ص ٢ .

(٣) خلاصة الذهب المسبوك ص ٢١٠ ، و اخبار الخلفاء ص ١٢٢ - ٣ ، وخلاصة تاريخ العراق ص ١٢٣ - ٤ ، و معاضرات تاريخ الامم الاسلامية ج ٢ ص ٥٣٢ - ٤ ، و تجارب السلف ص ٣٤٤ - ٧ .

(٤) خلاصة الذهب المسبوك ص ٢١١ - ٣ ، و اخبار الخلفاء ص ١٢٣ - ٦ ، وخلاصة تاريخ العراق ص ١٢٥ - ٨ ، و معاضرات تاريخ الامم الاسلامية ج ٢ ص ٥٣٥ - ٦ ، و تجارب السلف ص ٣٤٧ - ٩ .

(٥) خلاصة الذهب المسبوك ص ٢١٤ - ٥ ، و اخبار الخلفاء ص ١٢٦ - ٩ ، وخلاصة تاريخ العراق ص ١٢٨ - ٣٠ ، و معاضرات تاريخ الامم الاسلامية ج ٢ ص ٥٣٦ - ٧ ، و تجارب السلف ص ٣٥٤ - ٦٠ ، و تلخيص مجمع الاداب ص ٧٥٦ .

(٦) الاسلام والحضارة العربية ج ٢ ص ٤٤٨ - ٥٧ ، و ج ١ ص ٣٠٢ - ٣ ، و اخبار الخلفاء ص ١٢٦ ، و خلاصة تاريخ العراق ص ١٢٩ - ٣٦ ، و معاضرات تاريخ الامم الاسلامية ج ٢ ص ٥٣٧ - ٤٠ ، و عمران بغداد ص ٩٣ - ٩ ، و مختصر تاريخ بغداد ص ١٢٠ - ٧ ، و تاريخ العرب ص ٥٨٠ - ٥ .

مدينة السلام بغداد ؛ دار الخلافة الاسلامية ، اسست سنة ١٤٥ هـ ^(١) . وكانت (دارالعلم) ^(٢) و (أم الدنيا و سيدة البلاد) ^(٣) ، و مقام الافاضل ، و مثابة علماء المشرق والمغرب ^(٤) ، و (موطن الادب والفضل) ^(٥) .

طارت شهرة بغداد في العلم والادب ، واخراج الفقهاء والقضاة ، والامراء والولاة و اكابر الرجال - ايام العباسيين - وطبق صيتها الدنيا حينئذ - وظلت علماً حتى انقضاء دولة بني العباس ، وبقيت ينبوع الاداب ، و منبت الحكم قروناً بعد ذلك .

وقد خرّجت الرّبط والمدارس البغدادية ؛ و لا سيّما (ام المدارس) ^(٦) النظامية ، والمستنصرية ، من الائمة والفحول والاولياء ، وطبقات المشايخ في مختلف اقطار الممالك الاسلامية ما يجاوز الاحصاء ^{(٧) (٨)} .

و من ينعم النظر في تواريخ بغداد ^(٩) ، يجد و ثاققة اتصال العالم الاسلامي

(١) كان الابتداء ببناء بغداد سنة ١٤٥ هـ ، و تم سنة ١٤٦ . تراجع تاريخ بغداد ج ١ ص ٦٦ .

(٢) مرآة الزمان مج ٨ ق ١ ص ١٢٠ .

(٣) معجم البلدان ج ١ ص ٦٧٧ .

(٤) في ارشاد الاربيب ج ٢ ص ٣٩٩ (ان ابن الاعرابي - المتوفى سنة ٢٣٠ هـ - رأى في مجلسه

رجلين يتحادثان فقال لاحدهما : من اين انت ؟ فقال : من اسبجباب ، و قال للآخر : من اين انت ؟ فقال من الاندلس) .

(٥) قال الانوري ؛

طلوبى نواحي بغداد (موطن الادب والفضل) لم ير أحد مثل هذه البلاد في الارض

غوشا نواحي بغداد (جاي فضل و هنر) کسی نشان نهدد در جهان چنان کشور

(نزهة القلوب ص ٣٦) .

(٦) نزهة القلوب ص ٣٥ .

(٧) تراجع طبقات الشافعية - المصنف ؛ ص ٣١ و ٤٢ و ٤٩ و ٥٠ و ٧٥ ... الخ .

(٨) تراجع اثر الرّبط البغدادية في الثقافة الاسلامية ، في مجلة سومر مج ١٠ ج ٢ ص ٢١٨-٤٩ .

(٩) خصوصاً ؛ تاريخ بغداد - تأليف الخطيب البغدادى (٤٦٣ هـ) والمختصر المحتاج اليه -

انتفاء الذهبي (٧٤٨ هـ) و منتخب المختار - انتخاب التقي القاسي المكي (٩٩٠ هـ) ... وغيرها

- وخاصة اعيان فارس و رجال ايران - ببغداد^(١) ؛ و كانت رحلتهم اليها مستمرة .
 و قد آوى بعضهم إلى حضرة الخلافة ، و عاشوا في ظلال الامراء^(٢) - و كانت مطرح
 الغرباء و مجمع الطائرين - فتخرجوا بها ، و تفقهوا في زواياها^(٣) . و انتهت اليهم
 الرئاسة و تصدروا للتدريس^(٤) ، و اشتغلوا بالوعظ^(٥) .

هذا - و ان كثيراً من مشاهير اساتذة بغداد ، من بلاد ايران^(٦) . و قد أسسوا بها
 المدارس^(٧) ، و بنوا الربط و عمروا الخانات^(٨) ^(٩) .

مضى زمان ليس بالطويل ، و اذا عسكر السلاجقة يملأ الارعاء ؛ فقهرروا الخلفاء
 و أزالوهم عن السلطان ، و حالوا بينهم و بين الملك . فقوض اليهم الامر و مارسوا

(١) قال السبكي : « و الغالب على من يقرب منها - يعني بغداد - ان يدخلها . و كيف لا وهي
 محلة العلماء اذ ذاك و دار الدنيا و حاضرة الربع العامر و مركز الخلافة » طبقات الشافعية الكبرى
 ج ١ ص ١٧٢ .

(٢) تاريخ التمدن الاسلامي ج ٣ ص ١٩٨ .

(٣) تراجع - مثلاً : ترجمة العماد الكاتب (مرآة الزمان مج ٨ ق ١ ص ٥٠٤) .

(٤) تراجع - مثلاً : ترجمة الصاغاني (منتخب المختار ص ٤٨ - ٩ ، و الحوادث الجامعة ص
 ٢٦٢ - ٤) .

(٥) طبقات الشافعية الكبرى ج ٣ ص ٢٤٥ ، و مرآة الزمان مج ٨ ق ٢ ص ٤٤٣ و ٤٧٤ .

(٦) تراجع - مثلاً : فصل « المدرسة النظامية » - مشاهير مدرسي النظامية » .

(٧) كالـ مدرسة النظامية ، و الناجية (منسوبة الى تاج الملك ، وزير السلطان ملكشاه
 السلجوقي) تراجع الحوادث الجامعة ص ٢٦٢ ، و تاريخ دولة آل سلجوق ص ١٩٦ . و النفيسة
 (منسوبة الى مفتي الدين ، ابي القاسم ، محمود بن غياث الدين محمد بن ملكشاه بن الب ارسلان
 السلجوقي) تراجع تلخيص مجمع الاداب ص ٧٠٦ . و تراجع مقالة الدكتور مصطفى جواد
 « المدارس البغدادية و مدرسه في ايام بني العباس و من بعدهم » في مجلة « المعلم الجديد » مج ١٠
 ج ١ و ٢) و الجامع المختصر (فهرس الاعلام - مادة « مدرسة ») . و الحوادث الجامعة ص ٣
 و ٤ و ٢٤ و ٤٢ و ٦٤ و ٧٤ و ٧٦ - ٧٧ . الخ .

(٨) تراجع (الربط البغدادية) في مجلة سومر مج ١٠ ج ٢ ص ٢١٨ - ٤٩ .

(٩) تاريخ التمدن الاسلامي ج ٣ ص ١٩٩ - ٢٠٠ ، و تاريخ آداب اللغة العربية ج ٣

تدبير المملكة ، و تصرّفوا على البلاد ^(١) .

و قد ارتفع - على عهدهم - الادب ، ونفقت - في أيامهم - سوق العلم .
و كان لوزرائهم الكفاة ، امثال عميد الملك ابي نصر ، محمد بن منصور ، الكندري
الجراحي ، النيسابوري ، والخواجة نظام الملك ، ابي علي ، حسن بن علي بن اسحق ،
الطوسي ، و تاج الملك ، ابي الغنائم ، مرزبان بن خسرو فيروز - و هم جميعاً ؛
معروفون بعلومهم ، والكفاية والبصارة و توقد الذكاء ؛ متزينون بالكياسة والفتنة ،
و انواع المكارم ، و فنون الفضل - اباد سابعة على الثقافة . و قد تركوا آثاراً جليلة ،
واهتموا بتأسيس المدارس ^(٢) ، واشتغلوا بنشر المعارف ، و صرفوا وقتهم الى اذاعة
العلم ، و تشجيع العلماء ^(٣) .

و بغداد - في اواخر القرن السادس الهجري ، أي ؛ اوائل عهد الناصر - و ان
« ذهب اكثر رسمها ، ولم يبق منها الا شهير اسمها » ^(٤) كما يقول ابن جبير (سنة
٥٨٠ هـ) لقد كان في جانبها الغربي - مثلاً - « مع استيلاء الخراب عليه » ^(٥) ١٧ محلة ؛
كل واحدة منها « مدينة مستقلة » ^(٦) (٧) .

(١) تجارب السلف ص ٢٥٨ . و تراجع عهد السلاجقة في تاريخ العرب العام ص ٢٥٢ - ٧١ ،
و تاريخ دولة آل سلجوق ، و تاريخ التمدن الاسلامي ج ٤ ص ١٨٧ - ٩٠ .
(٢) تاريخ التمدن الاسلامي ج ٤ ص ١٨٨ ، و ج ٣ ص ١٧٩ ، و تاريخ العرب العام ص ٢٥٤ ،
و تاريخ آداب اللغة العربية ج ٣ ص ١٢ ، و الاسلام والحضارة العربية ج ١ ص ٣٠٢ ، و تاريخ
العرب ج ٢ ص ٤٤٤ - ٩٤ .

(٣) تاريخ دولة آل سلجوق ص ٢٤٤ - ٥ .

(٤) رحلة ابن جبير ص ٢١٧ .

(٥) رحلة ابن جبير ص ٢٢٥ .

(٦) رحلة ابن جبير ص ٢٢٩ .

(٧) ولا بد من الاشارة - ايضاً - الى أن حملة المغول ، بشت الناس على الرحلة الى بغداد ،
والاقامة بها ، واللجوء اليها . فدعا ذلك الى ازدياد أهلها - فروز انظر .

و الحق - ان ما بلغته بغداد ، من العظمة والحضارة ، والثقافة والجلالة والنباهة - في القرن السابع الهجري - كان نتيجة مساعي علماء الاسلام أجمعين في مختلف الاقطار والقرون .

ثم ان علماء اوائل هذا القرن ، الذين ادركوا رجال القرن السادس ، وحضروا مجسـم السهرم ، واتصلوا بهم ، وقرأوا عليهم ، وأنصبوا أنفسهم في التحصيل والدرس ، فنالوا الثريا ، وفازوا بالسهم الاوفى ، وبلغوا الدرجات العلى ، في فنون الكمال والفضل ، كثير لم يحص عدتهم عدّاد . وقد اشار اليهم المورخون في التذاكر ، واستودع الائمة اليهم كتاب السير ، و مؤلفوا المشيخات والتواريخ .

فقد كانت بغداد مجتمع رجال الدين ، و محط الادباء ، و محل ذوى الفضل ، ومستقر المحدثين ، و دار مقامة المتفقيين ، و رحلة التلاميذ من كل فج (١) .

و كان فيها - في اواسط القرن السابع - « ٣٦ مسجداً جامعاً ، و ٤٠٠ مسجداً صغيراً و ٤٧ خانقاه ، و ٣٨ مدرسة ، و ١٨ داراً للحديث ، و ١٢٠ قيسارية ، و ٣٦ سوقاً ، و ٩٨٠ خاناً ، و ٢١٠ حمامات ، و ٥٦ بيعة للنصاري ، و ١٦ كنيسة لليهود ، و ٤٨٥١٥ حانوتا ، و ١٠٦٠ قنطرة . . . و ٣ جسور [و هى] تدل على ما كانت عليه العمارة ببغداد ، عند ماسقطت بيد التتار » (٢) .

و كانت الحلبة - فى هذا الزمان - من مراكز الشيعة الشيعية المهمة . و كان فيها من البيوتات العلمية أمة ، و قد خرجت فئة كثيرة من أئمة الفقه ، و رجال العلم ، و رؤوس الادب ، و فحول الشعراء .

و قد كانت فى بغداد خزائن كتب عظيمة ، كنزت آثار سدنة (التمدن) ،

(١) تراجع كتاب منتخب المختار ، و اخبار الخلفاء ص ١١٠ .

(٢) موجز تاريخ الحضارة العربية ص ١١٤ ، و ١٣٤ .

(٣) مختصر تاريخ الحلة ص ٩٠ .

(٤) بيت الحكمة ص ٧١ ، و صبح الاعشى ج ١ ص ٤٦٦ .

و موارد حملة العلم .

و من جملتها ؛ خزانة كتب الناصر ، التي أسس من جزء منها ، ثلاث خزائن ؛ هي : خزانة دار المسناة ، و خزانة الرباط الخاتوني السلجوقي ، و دار كتب المدرسة النظامية ^(١) .

و كان للمستنصر ^(٢) والمستعصم ^(٣) خزائن جامعة ، اشتملت على كثير من نفائس الكتب والاسفار .

و في مشهد ابي حنيفة ^(٤) ، و مسجد الزيدى - في درب دينار الصغير - ^(٥) و رباط الحريم الطاهري ^(٦) ، و رباط المأمونية ^(٧) ، و جامع قمريه ^(٨) - ايضاً - خزائن قيّمة .

واشتهرت كذلك ، خزانة :

ابن العلقمي ^(٩) .

وعطا ملك الجويني ^(١٠) .

ومبارك شاه ^(١١) .

(١) اخبار العلماء ص ١٧٧ ، و موجز تاريخ الحضارة العربية ص ١٦٣ ، و خزائن الكتب القديمة في العراق ص ١٥٧ - ٩ .

(٢) الحوادث الجامعة ص ٥٤ ، و خلاصة الذهب المسبوك ص ٢١١ .

(٣) مرآة الاطلاع ج ٤ ص ١٦٢ ؛ مادة منظرة الريحانيين - و الفخرى ص ٣٨٣ - ٤ ، و الحوادث الجامعة ص ١٦٣ و ١٨٤ ، و فوات الوفيات ج ٢ ص ٣٩ « ترجمة الارموى » .

(٤) خزائن الكتب القديمة في العراق ص ١٥١ - ٤ .

(٥) خزائن الكتب القديمة في العراق ص ١٥٤ - ٧ .

(٦) خزائن الكتب القديمة في العراق ص ١٥٩ .

(٧) خزائن الكتب القديمة في العراق ص ١٥٩ - ٦٠ ، و ارشاد الاولي ج ٦ ص ٢٣٥ ، و مرآة الزمان ج ٨ ص ٨٤ .

(٨) خزائن الكتب القديمة في العراق ص ١٦٢ .

(٩) الحوادث الجامعة ص ٢٠٩ ، و الفخرى ص ٣٨٨ - ٩ .

(١٠) خزائن الكتب القديمة في العراق ص ١٨٧ - ٨ .

(١١) الجامع المختصر ج ٩ ص ١٨٧ - ٨ .

- وحسن بن حمدون^(١) .
 وهسيحي بن ابي البقاء^(٢) .
 وعبد السلام البجلي^(٣) .
 وابن النجار^(٤) .
 ورضي الدين بن طاووس^(٥) .
 وغيث الدين بن طاووس^(٦) .

-
- (١) اوشاد الاريب ج ٣ ص ٢١٥ .
 (٢) اخبار العلماء ص ٢١٨ .
 (٣) اخبار العلماء ص ١٥٤ ، و اخبار الخلفاء ص ١٢٠ .
 (٤) تذكرة الحفاظ ج ٤ ص ٢١٣ ، و شذوات الذهب ج ٥ ص ٢٢٧ ، و فوات الوفيات ج ٢ ص ٥٢٣ .
 (٥) الذريعة ج ١ ص ٥٨ العدد ٢٩٠ ، ومهج الدعوات ص ٥٤٥ .
 (٦) تلخيص معجم الالقاب ج ٤ ص ١٩٢ .

المدرسة

النظامية و المستنصرية

المدرسة النظامية

المدرسة النظامية ^(١) منسوبة الى الوزير الكبير ، المشهور ، الخواجة ، نظام الملك ، قوام الدين ، ابي على ، حسن بن على ، الطوسي ، الشافعي ، وزير الب ارسلان و ملكشاه بن الب ارسلان ؛ المقتول سنة ٤٨٥ هـ ^(٢) .

انشأ هذا الوزير تسع نظاميات ^(٣) ؛ في بغداد ، والبصرة ، والموصل ، و اصبهان ، و آمل بطبرستان ، و مرو ، و نيسابور ، و هراة ، و بلخ .

وقد كانت نظامية بغداد اشهر و اعظم و اهم ^(٤) .

(١) تراجع مجلة سومر مج ٩ ج ٢ ص ٣١٧ - ٤٢ ، و

Asad Talas; La Madrasa Nizamiyya et son histoire .

وغزالي نامه ص ١٢٦ - ٤٠ ، و مدرسة نظامية بغداد ، والمعلم الجديد مج ٨ ج ٢ ص ١١٢-٩ و تجارب السلف ص ٢٧٠ - ١ ، و مختصر تاريخ بغداد ص ٨١ - ٣ ، و عمران بغداد ص ١٥٠ و تاريخ العرب ج ٢ ص ٤٩٧-٩ ، و تاريخ التربية الاسلامية ص ٢٣٣ - ٧ و ٣٠٢-٣ ، والروضتين ج ١ ص ٢٥ ، و تاريخ دولة آل سلجوق ص ٥٤ ، و رحلة ابن جبير ص ٢٢٩ ، و تاريخ مساجد بغداد ص ١٠٢ - ٦ .

(٢) وفيات الاعيان ج ١ ص ٣٩٥ - ٨ ، و طبقات الشافعية الكبرى ج ٣ ص ١٣٥ - ٤٥ ، و تاريخ دولة آل سلجوق ص ٥٣ - ٦ .

(٣) قال السبكي في الطبقات ج ٣ ص ١٣٧ : « ويقال ان له في كل مدينة بالمراق وخراسان مدرسة » .

و في تاريخ الدولة الاتابكية ص ١٩ - ٢٠ : « و اما صدقاته و وقوفه فلاحد عليها ، و مدارس في العالم مشهورة لم يخل بلد من شئ ، منها ؛ حتى جزيرة ابن عمر التي هي في زاوية من الارض لا يؤبه لها ، بنى فيها مدوسة كبيرة حسنة » .

و في تاريخ دولة آل سلجوق ص ٥٤ : « ومن وجد في بلدة قديميز و تبجر في العلم بنى له مدوسة ، ووقف عليها وقفاً ، وجعل فيها دار كتب » .

(٤) طبقات الشافعية الكبرى ج ٣ ص ١٣٧ .

كان خلفاء بنى العباس يعتقدون - أولاً - مذهب مالك ، ثم اعتنقوا مذهب أبى حنيفة ، ثم مذهب مالك ثانية ، ثم صاروا الى مذهب الشافعى ؛ واستقرّوا عليه - منذ عهد الخليفة القادر بالله ^(١) (فى الثلث الاول من القرن الخامس) - حتى قرضت دولتهم ، على يد هولاء - فى اواسط القرن السابع للهجرة .

و أول قاضى قضاة شافعى ، فى الخلافة العباسية ؛ هو ابوالسائب ، عتبة بن عبد الله الهمداني المتوفى سنة ٣٥٠ هـ ببغداد ^(٢) .

و كان انشاء المدرسة النظامية على عهد السلطان عضد الدولة ، ألب ارسلان بن جغريك بن داود ، السلجوقى ، الحنفى - فى خلافة القائم بأمر الله العباسى ^(٣) .

وقف السلطان طغرل بك فى سنة ٤٤٥ هـ ، بنيسابور ، من خراسان - وهى يومئذ ، من الاصفاع الشافعية ^(٤) - على عقيدة ^(٥) لابی الحسن الاشعرى الشافعى ، فما ارتضاها ، فأمر بلعن الاشعرى ^(٦) ^(٧) .

وقد صنّف ابوالقاسم ، عبد الكريم بن هوازن القشيرى ؛ مؤلف الرسالة القشيرية - الذى عزّ عليه ذاك - رسالة ^(٨) ، سمّاها (شكايّة أهل السنة لما نالهم من المحنة) ^(٩) . ثم توفى السلطان طغرل بك فى شهر رمضان سنة ٤٥٥ هـ ^(١٠) ، فأُسندت الوزارة

(١) المنتظم ج ٨ ص ١٠٩ و ٢٤٩ و ٣٠٧ .

(٢) تاريخ بغداد ج ١٢ ص ٣٢٠ ، ج ١١ ص ٢٤٩ ، و طبقات الشافعية الكبرى ج ٢

ص ٢٤٤ .

(٣) طبقات الشافعية الكبرى ج ٣ ص ١٣٧ .

(٤) طبقات الشافعية الكبرى ج ١ ص ١٧٣ .

(٥) وهى - كما قال السبكي ، فى الطبقات ج ٣ ص ١٣٧ : انكار الرسالة بعد الموت .

(٦) تراجع الطبقات للسبكي ج ٢ ص ٢٧٠ .

(٧) تراجع الطبقات للسبكي ج ٢ ص ٢٦٩ - ٢٧٥ .

(٨) نقل السبكي تلك الرسالة ، فى الطبقات ج ٢ ص ٢٧٥ - ٨٨ .

(٩) مجلة سومر مج ٩ ج ٢ ص ٣١٨ - ٩ .

(١٠) تاريخ دولة آل سلجوق ص ٢٥ .

الى نظام الملك - وقد كان اشعرياً متحمساً للأشعرية - فمنع الناس عن لعن هذا المذهب^(١)، وأنشأ المدارس النظامية للشافعية؛ لنشر المذهب الشافعي عموماً، والعقيدة الاشعرية خصوصاً^(٢)؛ حتى لقد كتب اسم أبي الحسن الاشعري على باب المدرسة النظامية في بغداد^(٣).

كانت المدرسة النظامية البغدادية أشهر المدارس - في العالم الاسلامي - و أبقاها أنراً في الثقافة الدينية . وكانت تضرب بها الامثال في حسن البناء .
ولقد كانت من المراكز المهمة للوعظ، و من المجتمعات الأدبية، والحديثية المعروفة؛ طبقت شهرتها الخافقين، وانتشر طلابها في المشرق والمغرب^(٤) خرجت جماعة من كبار العلماء والفقهاء، والادباء والشعراء، والوعاظ والخطباء. ولا ينكر فضلها على الثقافة الاسلامية؛ في الادب، من شعر، و بلاغة، و لغة؛ عدّ عن الفقه. فقد درس فيها الاصول، والفقه الشافعي، والخلاف، والفرائض، والادب، والكلام، والحديث، والتفسير، والجدل، والوعظ^(٥).

وكانت تدرّس فيها كتب أبي اسحق الشيرازي، وابن الصباغ، والكمال ابن الانباري؛ خصوصاً كتابه (الانصاف في مسائل الخلاف)^(٦)، كما كان يدرّس فيها ديوان المتنبي^{(٧) (٨)}.

(١) تاريخ الخلفاء ص ٤٢٠ .

(٢) تاريخ الخلفاء ص ٤٢٠ .

(٣) المنتظم ج ١٠ ص ١٠٦ ، و مرآة الجنان مج ٨ ص ١٨٣ ، و خلاصة تاويخ العراق ص ١٠٩ .

(٤) مجلة سومر مج ٩ ج ٢ ص ٣٢٤ .

(٥) مجلة سومر مج ٩ ج ٢ ص ٣٢٤ .

(٦) الانصاف في مسائل الخلاف ص ١ .

(٧) ديوان المتنبي في العالم العربي و عند المستشرقين ص ٢٥ . و تراجع وثبات الايعان ج ٥

ص ٢٣٨ ، و ٢٣٩ ، و مجلة المعلم الجديد مج ١٠ ج ١ ص ١٢ .

(٨) كذا اخبرني الدكتور مصطفى جواد .

بدى، بعمارة المدرسة النظامية فى ذى الحجة من سنة ٤٥٧ و فتحت عاشر ذى القعدة سنة ٤٥٩^(١).

وقد أنفق الخواجة نظام الملك، على بنائها ٢٠٠٠٠٠ دينار، و شيد حولها الاسواق، و وقف عليها الضياع، والحمامات، والمخازن، والحوانيت. وبلغت نفقات تلاميذها ١٥٠٠٠ دينار فى العام، و كانوا ٦٠٠٠^(٢).

و وقف جماعة من أعيان الافاضل - فى القرن السابع - كتبهم عليها^(٣)، وكان الخليفة الناصر لدين الله، أمر فى سنة ٥٨٩ هـ بإنشاء دار كتب جديدة فيها. و جعل فيها كثيراً من الكتب القيمة، والآثار النفيسة^(٤).

و كان أساتذة النظامية، ومعيدوها، و وعاظها، و خزنة دار الكتب بها، من كبار علماء اهل زمانهم^(٥)؛ و دونك أسماء مشاهير شيوخها :

الشيخ جمال الدين، ابواسحق، ابراهيم بن على بن يوسف الشيرازى الفيروزابادى (٤٧٦ هـ)^(٦).

ابونصر، عبد السيد بن محمد بن عبد الواحد بن احمد بن جعفر، المعروف بابن الصباغ (٤٧٧)^(٧).

(١) وفيات الاعيان ج ٢ ص ٣٨٦ «وشرح حال ابن الصباغ»، و تاريخ الخلفاء، ص ٤٢٠، و تاريخ دولة آل سلجوق ص ٣١-٣٢.

(٢) غزالي نامه ص ١٣٠، و مدرسة نظامية بغداد ص ٤، و الاسلام والنصرانية ص ٨٦.

(٣) كابن النجار - تراجع تذكرة الحفاظ ج ٤ ص ٢١٣، و شذرات الذهب ج ٥ ص ٢٢٧، و فوات الوفيات ج ٢ ص ٥٢٣.

(٤) الكامل - حوادث سنة ٥٨٩ هـ - ج ١٢ ص ٤٣، و مرآة الزمان ج ٨ ص ٤٢١-٢، و النجوم الزاهرة ج ٦ ص ١٣٢، و اخبار العلماء ص ١٧٧. و تراجع تفصيل القول فى (خزائن كتب المدرسة النظامية)، فى : خزائن الكتب القديمة فى العراق ص ١٤٥-٥١، و موجز تاريخ الحضارة العربية ص ١٦٣، و صيد الخاطر ص ٣٦٦-٧، و تاريخ التربية الاسلامية ص ١٧-١.

(٥) مجلة سومر مج ٩ ج ٢ ص ٣٢٤.

(٦) وفيات الاعيان ج ١ ص ٩-١٠.

(٧) وفيات الاعيان ج ٢ ص ٣٨٦.

مؤيد الملك ، ابوسعد ، عبدالرحمن بن مأمون بن علي النيسابوري ، المعروف بالمتولي (٤٧٨) (١).

الشريف ابوالقاسم ، العلوي الدبوسي (٤٨٢) (٢).

ابو عبدالله ، الحسين بن علي - محمد (خ ل) - طبري (٤٩٨) (٣).

القاضي ابو محمد ، عبد الوهاب الشيرازي (٥٠٠) (٤).

ابو زكريا ، يحيى بن علي ، الشيباني ، ابن الخطيب ، المعروف بالخطيب التبريزي (٥٠٢) (٥).

عماد الدين ، ابوالحسن ، علي بن محمد بن علي . الطبري ، المعروف بالكيا ، الهراسي (٥٠٤) (٦).

فخر الاسلام ، ابوبكر ، محمد بن احمد الشاشي (٥٠٥) (٧).

حجة الاسلام ، ابو حامد ، محمد بن محمد الغزالي (٥٠٥) (٨).

ابوالحسن ، علي بن محمد بن علي ، الفصيح ، الاسترابادي (٥١٦) (٩).

ابوالفتح ، احمد بن علي بن محمد ، الوكيل ، المعروف بابن برهان (٥٢٠) (١٠).

مجد الدين ، ابو الفتوح ، احمد بن محمد بن محمد ، الغزالي (٥٢٠) (١١).

(١) تاريخ دولة آل سلجوق ص ٦٩ ، وفيات الاعيان ج ٢ ص ٣١٥ .

(٢) الكامل ج ١٠ ص ٦٧ ، وتاريخ دولة آل سلجوق ص ٧٣ .

(٣) طبقات الشافعية ص ٦٦ والكامل ج ١٠ ص ١٣١ .

(٤) تاريخ دولة آل سلجوق ص ٧٣ .

(٥) ارشاد الاديب ج ٧ ص ٢٨٧ .

(٦) طبقات الشافعية ص ٦٧ ، وفيات الاعيان ج ٢ ص ٤٤٨ .

(٧) طبقات الشافعية ص ٧٢ .

(٨) طبقات الشافعية ص ٧٠ .

(٩) ارشاد الاديب ج ٥ ص ٤١٥ ، و نزهة الالبا ص ٤٤٨-٩ .

(١٠) وفيات الاعيان ج ١ ص ٨٢ ، وطبقات الشافعية ج ٤ ص ٤٢ .

(١١) وفيات الاعيان ج ١ ص ٨١ .

يحيى بن علي بن الحسن ، الحلواني ، البزار ؛ ابن سعد - أبو سعد ٢ - (٥٢٠) ^(١)
 محمد بن أحمد بن يحيى ، العثماني ، الديباجي ، المقدسي (٥٢٦) ^(٢) .
 مجد الدين ، أبو الفتح ، أسعد بن أبي نصر بن أبي الفضل ، الميهني (٥٢٧) ^(٣)
 أبو منصور ، سعيد بن محمد بن عمر ، البغدادي ، المعروف بابن الرزاز
 (٥٣٨) ^(٤) .

أبو منصور ، موهوب بن أبي طاهر أحمد بن الحسن بن الخضر ، الجواليقي
 البغدادي (٥٣٩) ^(٥) .

الشيخ ضياء الدين ، أبو النجيب ، عبد الله - أهر بن عبد الله بن محمد بن عمويه ،
 السهروردي (٥٦٣) ^(٦)

يوسف بن عبد الله بن البندار الدمشقي (٥٦٣) ^(٧) .

كمال الدين ، أبو البركات ، عبد الرحمن بن علي بن أبي الوفاء محمد بن عبيد الله بن
 أبي سعيد الأنباري (٥٧٧) ^(٨) .

الرضي ، أبو الخير ، أحمد بن اسمعيل ، القزويني (٥٨١) ^(٩) .

أبو طالب ، المبارك بن أبي البركات المبارك ، الكرخي (٥٨٥) ^(١٠)

(١) طبقات الشافعية ج ٤ ص ٤٢ .

(٢) مرآة الزمان ج ٨ ص ١٤٤ .

(٣) وفيات الاعيان ج ١ ص ١٨٧ .

(٤) مرآة الزمان ج ٨ ص ٥٠٤ ، وشذرات الذهب ج ٤ ص ١٢٢ .

(٥) ارشاد الايوب ج ٧ ص ١٩٨ ، وج ٥ ص ٤١٥ ، وبنية الوعاة ص ٤٠١ .

(٦) وفيات الاعيان ج ٢ ص ٣٧٤ .

(٧) مرآة الزمان ج ٨ ص ٢٧٤ .

(٨) وفيات الاعيان ج ٢ ص ٣٢٠ .

(٩) الكامل ج ١١ ص ٢١٢ ، وفيات الاعيان ج ٦ ص ٨٤ ، ورحلة ابن خيبر ص ٢١٩ .

(١٠) ارشاد الاربيب ج ٦ ص ٢٣١ .

- مجد الدين ، ابو على ، يحيى بن الربيع بن سليمان (٦٠٦) (١) .
- ابوبكر ، المبارك بن المبارك ، الواسطي ؛ المعروف بالوجه النحوى (٦١٢) (٢) .
- ابوزكريا ، يحيى بن القاسم بن مفرج بن ورع بن الخضر بن الحسن بن حامد ؛
العلبي ؛ التكريتي (٦١٦) (٣) .
- ابوالعباس ، احمد بن ثبات ، الهامى ، الواسطي (٦٣١) (٤) .
- ابو عبدالله ، محمد بن يحيى بن فضالان (٦٣١) (٥) .
- بهاء الدين ، ابو المحاسن ، يوسف بن رافع بن تميم بن عتبة بن محمد بن عتاب ،
الاسدى ؛ المعروف بابن شداد (٦٣٢) (٦) .
- عماد الدين ، ابوبكر ، محمد بن يحيى السلامى ؛ المعروف بابن الحبير (٦٣٩) (٧) .
- القاضى نجم الدين ، ابو محمد ، عبدالله ؛ ابن الباذرائى (٦٥٥) (٨) .
- شهاب الدين ، ابو المناقب ، محمود بن احمد ، الزنجاني (٦٥٦) (٩) .

-
- (١) منتخب المغتار ص ١٠٩
- (٢) مرآة الزمان ج ٨ ص ٥٧٣ .
- (٣) ارشاد الاريب ج ٧ ص ٢٨٩ .
- (٤) الحوادث الجامعة ص ٦٢
- (٥) الحوادث الجامعة ص ٦٤ .
- (٦) وفيات الاعيان ج ٦ ص ٨٤ .
- (٧) الحوادث الجامعة ص ٣ .
- (٨) الحوادث الجامعة ص ١٤٧-٨٠ .
- (٩) الحوادث الجامعة ص ٢-٣

المدرسة المستنصرية

المدرسة المستنصرية^(١)؛ منسوبة الى الخليفة، المستنصر بالله، ابي جعفر، المنصور بن الظاهر؛ العباسي (٦٢٤ - ٤٠ هـ)^(٢).

كان الابتداء بينها سنة ٦٢٥ هـ، وتمت في سنة ٦٣١ هـ.^(٣) وقد أنفق عليها أموالاً كثيرة، واشترط ان يتفقه فيها ٢٤٨ تلميذاً، من أهل المذاهب الاربعة؛ من كل طائفة ٦٢ نفساً. و كان فيها أربعة اواوين، لكل فريق منهم ايوان و استاذ خاص. وكان كل واحد من المدرسين يلبس جبة سوداء، و طرحة كحلية، و يذكر الدروس على سُدته في صُفته؛ والمعيدان عن يمينه وعن يساره يعيدان محاضراته وأماليه. وكان في دار الحديث - بالخزانة - شيخ عالي الاسناد، وقارئان، و عشرة يشتغلون بعلم الحديث، في كل يوم سبت و اثنين وخميس.

والى جانب المدرسة، دار برسم تلقين القرآن؛ كان فيها ٣٠ صبياً أيتاماً؛

(١) تراجع مفصل الكلام على المستنصرية، في: المدرسة المستنصرية - تأليف ناجي معروف، والمدرسة المستنصرية ببغداد - كوركيس عواد (مجلة سومر مج ١ ج ١ ص ٧٦-١٣٠) و رساله در تحقيق احوال و زندگانی مولانا جلال الدين محمد مشهور ببولوی ص ١٩ - ٢٠، والحوادث الجامعة ص ٥٣ - ٩، و خلاصة تاريخ العراق ص ١٢٥ - ٧، و خلاصة الذهب المسبوك ص ٢١٢، و اخبار الخلفاء ص ١٢٣ - ٤، و مختصر تاريخ بغداد ص ١١١-٧، و عمران بغداد ص ٨٧-٩، و تاريخ العرب ج ٢ ص ٤٩٩، و تاريخ مساجد بغداد ص ٨٥-١٠٢، و تاريخ الخلفاء ص ٤٦١-٢.

(٢) تاريخ الخلفاء ص ٤٦٠-٤.

(٣) تاريخ الخلفاء ص ٤٦٢، والحوادث الجامعة ص ٥٣.

يتلقون القرآن من مقرأ، متقن صالح، ويحفّظهم معيد معه^(١).

و في دارالطب، طيب حاذق، وعشرة متطبين؛ يشتغلون بعلم الطب. و كان الطبيب يجلس في صفة مقابلة للمدرسة، فيقصده المرضى، ويصف لهم الادوية والاشربة والاكحال^(٢).

و لكل فرقة منهم واعظ، يجلس للوعظ في اوقات معلومات.

ورتب لهم حماماً، وعمل فيها مارستانا، و زملة للماء البارد. و اجريت لهم المشاهرات الوفرة، و ما يحتاجون اليه.

و كانت وقوف المدرسة ١٠٠٠٠٠٠ دينار، بلغ ارتفاعها نيفاً وسبعين الف مثقال، في العام^(٣).

و كان في المستنصرية - يومئذ - خزانة كتب عظيمة، اودعها المستنصر ٨٠٠٠٠ مجلد (على الاقل)^(٤) - من « الكتب النفيسة، والاصول المضبوطة المحتوية على جميع العلوم »^(٥) - رتب بحسب انواع العلوم. وجعل للمشرفين والخزنة من الجراية والمشاهرة مثل مالسائر اعضاء المدرسة.

« و كان الادباء والعلماء في مختلف الاقطار الاسلامية محتاجين الى الاقتباس من كتبها قراءة و نسخاً »^{(٦) (٧)}.

(١) تاريخ الخلفاء ص ٤٦٢ ؛ نقلا من الذهبي، والعوائد الجامعة ص ٥٨، و خلاصة الذهب السبوك ص ٢١٢.

(٢) العوائد الجامعة ص ٥٩، و خلاصة الذهب السبوك ص ٢١٢.

(٣) تاريخ الخلفاء ص ٤٦٢ ؛ نقلا من الذهبي.

(٤) عمدة الطالب ص ١٩٥.

(٥) خلاصة الذهب السبوك ص ٢١٢.

(٦) مجلة المجمع العلمي العربي مج ٢٨ ج ٤ ص ٦٥٧.

(٧) عمدة الطالب ص ١٩٥، و خلاصة الذهب السبوك ص ٢١٢، و تاريخ التربية الاسلامية

وقد كانت المستنصرية « كعبة الانام ، وقبة الاسلام ؛ مجمع سائر الدين ، و
مذاهب المسلمين ، و علم الاصول والفروع ، المتفرق فيها والمجموع ، و علم القوافي ، و
احاديث الرسول ، و معرفة الحلال والحرام ، و قسمة الفرائض ، والتركات ، و علم
الحساب والمساحات ، و علم الطب ، و منافع الحيوان ، و حفظ قوام الصحة ، و تقويم
الابدان » (١) (٢) .

(١) خلاصة الذهب المسبوك ص ٢١٢ .

(٢) و تراجع موجز تاريخ الحضارة العربية ص ١٤٩ .

أثر الثقافة العربية في أدب سعدى

أثر الثقافة العربية

في أدب سعدى

سعدى؛ حكيم ألمعى، أديب صَنِيع، عالم جامع، كاتب مُحدَث، خطيب حاذق، واعظ مؤيَّد^(١). وهو شاعر العجم الملمهم، والامام فى الادب الفارسى، و متنبى ايران^(٢) - غير مُدَاوَع. أما شعره العربى؛ فهو - عَدَّ عن قصيدتين أو ثلاث^(٣)، وأبيات معدودة^(٤) - ربما هممت باستحسان ألفاظها واستجادة معانيها - ضعيف السُمْنَة، منحط الرتبة، معيب اللفظ، مستهجن العبارة والتركيب؛ لم يحظه الجِد، ولم يساعده حسن التوفيق فيه

(١) و تراجع شد الازار ص ٤٦١ .

(٢) كما سماه الاستاذ احمد بهمنيار .

(٣) مثل :

فاح نشر الحمى وهب النسيم . . . الخ

و يا ندى قم تنبه . . . الخ

و يا ملوك الجمال رفقا بأسرى . . . الخ

(٤) مثل :

(مواعظ ص ١٠٣)

(مواعظ ص ١٠٨)

(مواعظ ص ١٠٨-١٠٩)

(مواعظ ص ٩٧)

(مواعظ ص ٩٨)

(مواعظ ص ٩٨)

(مواعظ ص ١٠١)

(مواعظ ص ١٠١)

(مواعظ ص ١٠١)

(مواعظ ص ١٠٦)

(مواعظ ص ١٠٦)

(مواعظ ص ١٠٧)

و من صاح و جذا ما عليه جناح

و غاية جهد المستهام صياح

أسفك دماء العاشقين مباح

يهدمها حتى عفت و اضمحلت

ذوت مطرت سحب العيون فبلت

واهلة الحى اكنملن بدوا

شرك يصيد الزاهد المتقشفا

وكيف خلاص القلب من يد سالب

وكيف اصطبارى عنه والشوق جاذبى

تفدر صمت الواجدین فصا حوا

اصيح اشتياقا كلما ذكر الحمى

يقولون لثم الغانيات محرم

رسوم اصطبارى لم يزل مطرا لاسى

ألم ترنى فى روضة الحب كلما

و لواعب الخيل استوين كواعبا

صباد قلب فوق حبة خاله

متى جمع شملى بالحبیب المغاضب

الام رجائى فيه والبعد مانعى

وقصيدته الرائية في مراثية بغداد ؛ التي أولها :

حبست بجفني المدامع لا تجرى فلما طغى الماء استطال على السكر^(١)
دليل على ذلك .

قرأ سعدى القرآن ؛ فاقتفى أثره ، واتبع نوره ، واقتبس منه . ووعى الحديث ؛
فاقتدى بهده ، واستعان بألفاظه ، وانتزع معانيه . وتبع الامثال القديمة ، والحكم
المأثورة ؛ فنقلها الى لسانه ، وأبرزها في معرض لغته . وروى الشعر العربي ؛ فحذا حذوه ،
وترجم معناته ، وأغار على اخيلته ، والتقط تشبيهاته ، واستعار تمثيله ، وألم بتصويراته
واستمد من تخیلاته ، ونظر اليه .

و حفظ ديوان المتنبي - وكان كثير النظر في شعره^(٢) - فصادف مدداً متتابعاً
من المعاني ، ومضطرباً واسعاً من الصور والمقاصد والاعراض ؛ فاغترف من غدير لا ينقطع ،
واستخرج من معدن لا ينتهى ، واستمد من بحر لا ينفد .

وهو - وان كان اخذ هذه المعاني ، وعمد الى تلك الاساليب ، فأخرجها في شعره ،
وأتى بها في بيانه ، وجاءت بها معادة في كلامه - لقد عمل عمل السحر ، في سلامة النقل ،
وسلاسة اللفظ ، ونقاء العبارة ، وحسن المأخذ ، وجودة النسج ، وجمال العرض ،
وتحسين الصنعة ، وإبداع الديباجة ، ولطف التصرف ، والاستاذية ؛ حتى لتقضى انها
من نتائج فكره ، وأنه وصل اليها بنفسه ، وسبق الى اختراعها بحذقه^(٢) . ولاتنس ان
« الشعر جادة ، وربما وقع حافر على حافر »^(٣) .

هذا - ولست أول من ادعى أثر الثقافة العربية في أدب سعدى الشيرازي ، وتأثره
بها . فقد أنشأ الاستاذ بديع الزمان فروزانفر - سنة ١٣١٥ ش - خطبة ممتعة فاضلة

(١) مواعظ ص ٩١-٥ ، وتراجع فصل « ذكر العراق في آثار سعدى » ص ٧٣-٧ .

(٢) وتراجع آخر فصل « ديوان المتنبي في ايران » ص ١٦ - ٧ .

(٣) تراجع مقدمة قريب الصفحة / نب - نج .

(٤) خزنة الادب ج ١ ص ٣٨٣ .

جداً في (روابط متنبی وسعدی) ^(١).

و ألف جلال الممالك ایرج میرزا ، الشاعر المتوفی سنة ١٢٤٤ هـ - رسالة في هذا الباب (٢).

و قال الشيخ جابری : « أنعمت النظر كثيراً ، في شعر الشيخ [سعدی] ونشره ؛ فوجدت معانيه موافقة - في احسن البيان - لمعاني اشعار العرب ؛ إما من باب التوارد أو من مخالطته الطويلة للعرب . والظن ؛ ان في تألیفی نحواً من ٥٠٠ معنی و افق شعر سعدی فيها معانی العرب » ^(٣).

و قال الاستاذ قریب : « كان سعدی عارفاً بمعانی اللغة العربية ، كامل الاطلاع على دواوين شعرائها . و قد استعمل تلك المعانی كثيراً في شعره ؛ باستاذية تامة ومهارة » ^(٤).

و قال مجد العلی : « اغلب قصص گلستان الاستاذ الاجل سعدی - مثل اکثر الكتب الفارسية المعتمدة - ترجمة من الاخبار والآثار العربية » ^(٥).

و قال سعدی نفسه : « و اوردت فيه [کتاب گلستان] - بطريق الاختصار - عدة كلمات ؛ من النوادر والامثال والاشعار ، وحكايات الملوك الماضين ، وسيرهم... » ^(٦).
و قال ايضاً :

« ما لفظ اولو اللسن من قول
الآن نسج سعدی علی منواله » ^(٧)

(١) كما أخبرني الاستاذ بديع الزمان فروزانفر نفسه .

(٢) كما أخبرني الاستاذ أحمد بهمنیار .

(٣) سرگزشت شيخ بزرگوار سعدی ص ٣٩ .

(٤) مقدمة قریب ، الصفحة / ن .

(٥) مجلة ارمغان مج ١٦ ص ٣١٧ .

(٦) گلستان ص ١١ .

« ... کلمه ای چند بطریق اختصار از نوادر و امثال و شعر و حکایات و سیر ملوک ماضی

- و حوهم الله - درین کتاب درج کردیم » .

(٧) بوستان ص ١١٤ .

تکفته حرفی زبان آوران که سعدی تکوید مثالی بر آن

ذکر العراق فی آثار سعدی

ذکر العراق فی آثار

سعدی

درویشی مستجاب الدعوه در بغداد پدید آمد حجاج یوسف را خبر کردند... (۱)

✱

تا تریاق از عراق آورده شود مار گزیده مرده بود (۲).

✱

یکی از ندمای حضرت پادشاه که در آن سال از سفر دریا آمده بود گفت :
من اورا عید اضحی در بصره دیدم (۳).

✱

پیاده ای سر و پا برهنه با کاروان حجاج از کوفه بدر آمد (۴).

✱

دیده از دیدنش نگشتی سیر همچنان کز فرات مستقی (۵)

✱

این حکایت شنو که در بغداد رایت و پرده را خلاف افتاد (۶)

(۱) گلستان ص ۲۶ .

(۲) گلستان ص ۳۲ .

(۳) گلستان ص ۴۸ .

(۴) گلستان ص ۶۳ .

(۵) گلستان ص ۷۶ .

(۶) گلستان ص ۸۲ .

پیردمری لطیف در بغداد دخترک را بکفشدوزی داد^(۱)

✱

بقالی را درمی چند بر صوفیان گرد آمده بود در واسط^(۲)

✱

چند باشد چو جسر بغدادش آب در زیر و آدمی در پشت^(۳)

✱

اعرابی را دیدم در حلقه جوهریان بصره که حکایت همی کرد...^(۴)

✱

استطاعت پای پوشی نداشتم بجامع کوفه در آمدم...^(۵)

✱

صیاد بی روزی در دجله نگیرد و ماهی بی اجل بر خشک نمیرد^(۶)

✱

یکی را پرسیدند از مستعربان بغداد...^(۷)

✱

که سعدی راه و رسم عشقبازی چنان داند که در بغداد تازی^(۸)

(۱) گلستان ص ۸۴

(۲) گلستان ص ۹۲

(۳) گلستان ص ۹۵

(۴) گلستان ص ۹۷

(۵) گلستان ص ۹۸

(۶) گلستان ص ۱۰۲

(۷) گلستان ص ۱۳۱

(۸) گلستان ص ۱۴۵

اگر باران بکوهستان نبارد بسالی دجله گردد خشک‌رودی^(۱)

☆

صیاد بی روزی ماهی در دجله نگیرد^(۲)

☆

بر آنچه میگذرد دل‌منه که دجله بسی بس از خلیفه بخواهد گذشت در بغداد^(۳)

☆

چو دیده بدیدار کردی دلیر نگر دی چو مستسقی از دجله سیر^(۴)

☆

شبی دود خلق آتشی بر فروخت شنیدم که بغداد نیمی بسوخت^(۵)

☆

ببند ای پسر دجله در آب کاست که سودی ندارد چو سیلاب خاست^(۶)

☆

چو کودک بدست شناور برست ترسد و گر دجله پهن‌اورست^(۷)

☆

نبینی که در کرخ تربت بسیست بجز گور معروف معروف نیست^(۸)

(۱) کلستان ص ۱۵۷

(۲) کلستان ص ۱۹۶

(۳) کلستان ص ۲۰۶

(۴) بوستان ص ۲۳

(۵) بوستان ص ۳۸

(۶) بوستان ص ۹۸

(۷) بوستان ص ۱۱۳

(۸) بوستان ص ۱۳۷

- قضا نقل کرد از عراقم بشام خوش آمد در آن خاک پاکم مقام^(۱)
- ☆
- قضا را چنان اتفاق افتاد که بازم گذر بر عراق افتاد^(۲)
- ☆
- مرادر نظامیه ادرار بود شب و روز تلقین و تکرار بود^(۳)
- ☆
- بکوشش توان دجله را پیش بست نشاید زبان بد اندیش بست^(۴)
- ☆
- عرب را که در دجله باشد قعود چه غم دارد از تشنگان زرود^(۵)
- ☆
- در بادیه تشنگان بسرند وز حله بکوفه می رود آب^(۶)
- ☆
- چون تشنه بسوخت در بیابان چه فایده گر جهان فراتست^(۷)
- ☆
- در دجله که مرغابی از اندیشه ز رفتی کشنی رود اکنون که تترجر بریده است^(۸)

(۱) بوستان ص ۱۵۴

(۲) بوستان ص ۱۵۵

(۳) بوستان ص ۱۸۶

(۴) بوستان ص ۲۰۰

(۵) بوستان ص ۲۱۰

(۶) غزلیات ص ۱۵

(۷) غزلیات ص ۳۱

(۸) غزلیات ص ۳۶

آنکه در چاه ز نهدانش دل بیچارگان چون ملک مجبوس در زندان چاه با بلس (۱)

✱

که نه بیرون پارس منزل هست شام و روم است و بصره و بغداد (۲)

✱

سحر گویند حرام است درین عهد و لیک چشت آن کرد که هاروت و بیابل نکند (۳)

✱

چسود آب فرات آنکه که جان تشنه بیرونشد

چو مجنون بر کنار افتاد لیلی با میان آید (۴)

✱

همشیره جادوان بابل همسایه لعبتان کشمیر (۵)

✱

سایر ست این مثل که مستقی نکند رود دجله سیرایش (۶)

✱

تو بر کنار فراتی ندانی این معنی براه بادیه دانند و در آب زلال (۷)

✱

دل از صحبت شیر از بکلی بگرفت وقت آنست که پرسی خبر از بغداد (۸)

(۱) غزلیات ص ۴۱

(۲) غزلیات ص ۸۴

(۳) غزلیات ص ۱۲۸

(۴) غزلیات ص ۱۵۴

(۵) غزلیات ص ۱۶۴

(۶) غزلیات ص ۱۷۴

(۷) غزلیات ص ۱۹۰

(۸) غزلیات ص ۲۰۴

روان تشنه بر آساید از وجود فرات مرا فرات ز سر بر گذشت و تشنه ترم^(۱)

☆

بامدادش بین که چشم از خواب نوشین بر کند

گر ندیدی سحر بابل در نگارستان چین^(۲)

☆

سل المصانع رکبا بهیم فی الفلوات تو قدر آب چه دانی که در کنار فراتی^(۳)

☆

بعد از عراق جایی خوش نایدم هوایی مطرب بزن نوائی زان پرده عراقی^(۴)

☆

روی تو چه جای سحر بابل موی تو چه جای مار ضحاک^(۵)

☆

بس آب که می رود بجیحون و فرات در بادیه تشنگان بجان در طلبش^(۶)

☆

یارب بنسل طاهر اولاد فاطمه یارب بخون پاک شهیدان کربلا^(۷)

☆

بدین صفت که در آفاق صیت شعر تو رفت

نرفت دجله که آبش بدین روانی نیست^(۸)

(۱) غزلیات ص ۲۱۲

(۲) غزلیات ص ۲۶۴

(۳) غزلیات ص ۲۸۹

(۴) غزلیات ص ۳۲۸

(۵) غزلیات ص ۳۷۱

(۶) غزلیات ص ۳۹۱

(۷) مواعظ ص ۳

(۸) مواعظ ص ۱۳

- ملوك روی زمین بر سواد منشورت نهاده سر چو قلم بر بیاض بغدادی^(۱)
- ☆
- چنان بعهد تو مشتاق بود نوبت ملك كه تشنگان بفرات و پیادگان بهرم^(۲)
- ☆
- گر در عراق نقد ترا بر محك زنند بسیار زر كه مس بدر آید زامتحان^(۳)
- ☆
- خنك عراق كه در سایه حمایت تست حمایت تو نگویم عنایت یزدان^(۴)
- ☆
- بضاعت من و بازار علم و حکمت او مثال قطره و دجلست و دجله و عمان^(۵)
- ☆
- كه می برد بعراق این بضاعت مزجاة چنانكه زیره بكرمان برند و كاسه بیچین^(۶)
- ☆
- گر آب دیده شیرازیان پیوندند ییكدگر برود همچو دجله در بغداد^(۷)
- ☆

دجله خونا بست ازین پس گر نهد سر در نشیب

خاك نخلستان بطحا را كند در خون عجین^(۸)

(۱) مواعظ ص ۲۲

(۲) مواعظ ص ۴۷

(۳) مواعظ ص ۵۱

(۴) مواعظ ص ۵۵

(۵) مواعظ ص ۵۷

(۶) مواعظ ص ۶۱

(۷) مواعظ ص ۸۶

(۸) مواعظ ص ۸۹

فى مرثية امير المؤمنين المستعصم بالله و ذكر واقعة بغداد

حبست بجفنى المدامع لانجرى
نسيم صبا بغداد بعد خرابها
لان هلاك النفس عند اولى النهى
زجرت طيبا جس نبضى مداويا
لزمت اضطبارا حيث كنت مفارقا
تسائلنى عما جرى يوم حصرهم
ادبرت كؤوس الموت حتى كأنه
لقد تكلت ام القرى و لكعبة
بكت جدر المستنصرية ندبة
نوائب دهر ليتنى مت قبلها
محابر تبكى بعدهم بسوادها
لعمري الله من يسدى الى بنعمة
مررت بصم الراسيات أجوبها
ايا ناصحى بالصبر دغنى وزفرتى
تهدم شخص من مداومة البكا
وقفت بعبادان ارقب دجلة
وفائض دمعى فى مصيبة واسط
فجرت مياه العين فازددت حرقة
ولتسألنى كيف قلبك والنوى

فلما طغى الماء استطال على السكر
تمنيت لو كانت تمر على قبرى
احب له من عيش متقبض الصدر
اليك فما شكواى من مرض تبرى
و هذا فراق لا يعالج بالصبر
و ذلك مما ليس يدخل فى الحصر
رؤوس الاسارى ترجعون من السكر
مدامع فى الميزاب تسكب فى الحجر
على العلماء الراسخين ذوى الحجر
ولم ار عدوان السفينة على الحبر
و بعض قلوب الناس احلك من حبر
وعند هجوم الناس يألف بالغدر
كخنساء من فرط البكاء على صخر
اموضع صبر والكبود على الجمر
وينهدم الجرف الدوارس بالمخر
كمثل دم قان يسيل الى البحر
يزيد على مدالبحيرة و الجزر
كما احترقت جوف الدمايل بالفجر
جراحة صدرى لاتبين بالسبر

ويغسل وجه العالمين من العفر
 ذو الخلق المرضى و الغرر الزهر
 وذا سمر يدمى المسامع كالسمر
 يعود غريباً مثل مبتدأ الامر
 وسبى ديار السلم فى بلد الكفر
 وحافاتها لأعشبت ورق الخضر
 بمذبح قتلى فى جوانبها الحمر
 لكثرة ما ناحت اغاربة القفر
 و مستعصم بالله لم يك فى الذكر
 أصبر على هذا ويونس فى القعر
 فأصبحت العنقاء لازمة الوكر
 وروحك والفردوس عسر مع اليسر
 فلا بد من شوك على فنن البسر
 ودع جيف الدنيا لطائفة النسر
 اذا قتت حيا بعد رمسك والنخز
 على الشهداء الطاهرين من الوزر
 و ما فيه عند الله من عظم الاجر
 بان لهم دار الكرامة و البشر
 بمقتل زوراء الى مطلع الفجر
 هلم انظروا ما كان عاقبة الامر
 بهتك اساتير المحارم فى الاسر

وهب ان دار الملك ترجع عامرا
 فاين بنو العباس مفتخرو الورى
 غدا سمرأ بين الانام حديتهم
 وفى الخبر المروى دين محمد
 أغرب من هذا يعود كما بدا
 فلا انحدرت بعد الخلائف دجلة
 كأن دم الاخوين اصبح نابتاً
 بكت سمرة البيد والشيخ والغضا
 اذكر فى اعلى المنابر خطبة
 ضفادع حول الماء تلعب فرحة
 تزاحمت الغربان حول رسومها
 ايا احمد المعصوم لست بخاسر
 وجنات عدن حفت بمكاره
 تهنأ بطيب العيش فى مقعد الرضا
 ولا فرق ما بين القتل وميت
 تحية مشتاق و الف ترحم
 هنيئاً لهم كأس المنية مترعا
 فلا تحسبن الله مخلف وعده
 عليهم سلام الله فى كل ليلة
 أبلغ من امر الخلافة رتبة
 فليت صماخى صم قبل استماعه

عدون حفايا سببها بعد سبب
 لعمر ك لوعاينت ليلة نفر هم
 وإن صباح الاسر يوم قيامة
 و مستصرخ ياللمروة فانصروا
 يساقون سوق المعز فى كبد الفلا
 جلبن سبايا سافرات وجوهها
 وعرة قنطوراء فى كل منزل
 تقوم و تجشو فى المهاجر واللى
 لقد كان فكرى قبل ذلك ما تزا
 و بين يدى صرف الزمان وحكمه
 وقفت بعبادان بعد سراتها
 محاجر نكلى بالدموع كريمة
 نعوذ بعفو الله من نار فتنة
 كأن شياطين القيود تفلتت
 بدا وتعالى من خراسان قسطل
 الام تصاريف الزمان و جوره
 رعى الله انسانا تيقظ بعد هم
 اذا كان للانسان عند خطوبه
 ألا انما الايام ترجع بالعطا
 و راءك يا مغرور خنجر فاتك
 كناية اهل البدو ظلت حمولة

رخائم لايسطعن مشيا على الحبر
 كأن العذارى فى الدجى شهب تسرى
 على امم شعث تساق الى الحشر
 و من يصرخ العصفور بين يدى صقر
 عزائز قوم لا تعودن بالزجر
 كواعب لا يبرزن من خلل الغدر
 تصيح بأولاد البرامك من يشرى
 وهل يخفى مشى النواعم فى الوعر
 فاحدث أمر لا يحيط به فكرى
 مغلفة ايدى الكياسة و الخبر
 رايت خضيبا كالمنى بدم النحر
 وان بخلت عين الغمام بالقطر
 تاجج من قطر البلاد الى قطر
 فسأل على بغداد عين من القطر
 فعاد ركاما لا يزول عن البدر
 تكلفنا مالا نطيق من الاصر
 لان مصاب الزيد مزجرة العمر
 يزول الغنى ، طوبى لمملكة الفقر
 ولم تكس الا بعد كسوتها تعرى
 و انت مطأط لا تفيق ولا تدرى
 اذا لم تطق حملا تساق الى العقر

و سائر ملك يقتفيه زواله
 اذا شمت الواشى بموتى قفل له
 ومالك مفتاح الكنوز جميعها
 اذا كان عند الموت لافرق بيننا
 و جارية الدنيا نعمة كفها
 و لو كان ذو مال من الموت فالتا
 ربحت الهدى ان كنت عامل صالح
 كما قال بعض الطاعنين لقرنه
 أمدّخر الدنيا وتاركها اسى
 على المرء عار كثرة المال بعده
 عفا الله عنا ما مضى من جريمة
 و صان بلاد المسلمين صيانة
 عليك غدا فى كل بلدة اسمه
 لقد سعد الدنيا به دام سعده
 كذلك تنشؤ لينة هو عرقها
 و لو كان كسرى فى زمان حياته
 بشكر الرعايا حين من كل فتنة
 يبالغ فى الانفاق والعدل والتقى
 وما الشعر ايم الله لست بمدع
 هنالك نقادون علما و خبرة
 جرت عبراتى فوق خدى كآبة
 سوى ملكوت القائم الصمد الوتر
 رويدك ما عاش امرؤ ابد الدهر
 لدى الموت لم تخرج يداه سوى صفر
 فلا تنظرن الناس بالنظر الشذر
 محببة لكنها كلب الظفر
 لكان جديرا بالتعاضم و الكبر
 و ان لم تكن و العصر انك فى خسر
 بسمر القنا نيلت معاقبة السمر
 لدا رغدي ان كان لا بد من ذخـر
 وانك يا مغرور تجمع للفخر
 و منّ علينا بالجميل من الصبر
 بدولة سلطان البلاد ابي بكر
 عزيزا و محبوبا كيوسف فى مصر
 و أيده المولى بألوية النصر
 و حسن نبات الارض من كرم البذر
 لقال الهى اشدد بدولته ازرى
 و ذلك ان اللب يحفظ بالقشر
 مبالغة السعدى فى نكت الشعر
 و لو كان عندى ما يبابل من سحر
 و منتخبو القول الجميل من الهجر
 فانشأت هذا فى قضية ما يجرى

و لو سبقتى سادة جل قدرهم
ففى السمط ياقوت و لعل و جامه
و حرقه قلبى هييجتنى لنشرها
سطرت و لولا غص عيى على البكا
احدث اخبارا يضيق بها صدرى
ولا سيما قلبى رقيق زجاجة
ألا ان عصرى فيه عيشى منكد
خليلى ما احلى الحياة حقيقة
و رب الحجا لايطمن بعيشه
سواء اذا مامت و انقطع المنى

و ما حسنت منى مجاوزة القدر
و ان كان لى ذنب يكفر بالعدر
كما فعلت نارالميجامر بالعطر
لرقرق دمعى حسرة فمحاسطرى
و احمل آصاراً ينوء بها ظهرى
و ممتنع وصل الزجاج لى الكسر
فليت عشاء الموت با در فى عصرى
واطيها لولا الممات على الاثر
فلاخير فى وصل يردف بالهجر
امخزن تبين بعد موتك ام تبر^(١)

✧

هل بت يا نفس الريع بجنة
ام جئت من بلد العراق بشيرا^(٢)

✧

هقل علمت ببابل هاروت
على ان تعلم الناس سحرا^(٣)

✧

تو نيكوئى كن و در دجله انداز
كه ايزد در يابانت دهد باز^(٤)

(١) مواعظ ص ٩١-٥ .

(٢) مواعظ ص ١٠٢ .

(٣) مواعظ ص ١٠٩ .

(٤) مواعظ ص ٢١٣ .

مَا خَذَ سَعْدَى
مِنَ الْهَعَانِ الْعَرَبِيَّةِ

مآخذ سعدی من القرآن

لئن شكرتم لأزيدنكم (۱)
و بشکرا ندرش مزید نعمت (۲)

و له أسلم من في السموات والارض طوعا و کرها و الیه يرجعون (۳)
وزیر این سخن بشنید طوعا و کرها بپسندید (۴)
خواهی بلطفم گو بخوان خواهی بقهرم گو بران
طوعا و کرها بنده ام ناچار فرمان میبرم (۵)

و نحن أقرب الیه من حبل الوريد (۶)
دوست نزدیکتر از من بمن است وینت مشکل که من از وی دورم (۷)

(۱) سورة ابراهيم : ۷

(۲) گلستان ص ۱

(۳) سورة آل عمران : ۸۳

(۴) گلستان ص ۱۸

(۵) غزلیات ص ۲۱۶

(۶) سورة ق : ۱۶

(۷) گلستان ص ۶۰

فانه يعلم السر و أخفى (۱)

در بسته چه سود و عالم الغیب
دانای نهان و آشکارا (۲)
هیچ پوشیده از تو پنهان نیست
عالم السرّ و الخفیات (۳)

يسبح لله ما في السموات و ما في الارض (۴)

بذکرش هر چه بینی در خروشت (۵)

کوه و دریا و درختان همه در تسبیح اند (۶)

و قنا عذاب النار (۷)

زینهار از قرین بد زینهار
وقنا ربنا عذاب النار (۸)

الذى جعل لكم من الشجر الاخضر نارا فاذا انتم منه توقدون (۹)

و افانین علیها جلنار
علقت بالشجر الأخضر نار (۱۰)

گو نظر باز کن و خلقت نارنج بین
ای که باور نکنی فی الشجر الأخضر نار (۱۱)

(۱) سورة طه : ۷

(۲) گلستان ص ۶۹

(۳) مواعظ ص ۱۵۳

(۴) سورة الجمعة : ۱

(۵) گلستان ص ۷۱

(۶) مواعظ ص ۲۶

(۷) سورة البقرة : ۲۰۱

(۸) گلستان ص ۷۴

(۹) سورة يس : ۸۰

(۱۰) گلستان ص ۷۶

(۱۱) مواعظ ص ۲۷

✱

وَإِذَا مَرُوا بِاللَّغْوِ مَرُوا كِرَامًا (۱)

اذا رأيت اثیما کن ساترا و حلیمّا
یا من تقبیح امری لم لا تمر کریمّا^(۲)

✱

قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى (۳)

بمودت ذی القربی فرموده^(۴)

✱

وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ (۵)

کنج صبر اختیار لقمانست
هر کرا صبر نیست حکمت نیست^(۶)

✱

أَلْقَى الذِّكْرَ عَلَيْهِ مِنْ يَمِينِنَا بَلْ هُوَ كَذَّابٌ أَشْرٌ (۷)

و اخو العداوة لایمرّ بصالح
الّا ویلمزه بکذاب اشر^(۸)

✱

إِنْ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتَ لَصَوْتِ الْحَمِيرِ (۹)

یا آیت ان انکر الأصوات در شأن او^(۱۰)

(۱) سورة الفرقان : ۷۲

(۲) کلستان ص ۸۱

(۳) سورة الثوری : ۲۳

(۴) کلستان ص ۸۳

(۵) سورة لقمان : ۱۷

(۶) کلستان ص ۸۸

(۷) سورة القمر : ۲۵

(۸) کلستان ص ۱۱۵

(۹) سورة لقمان : ۱۹

(۱۰) کلستان ص ۱۲۰

☆

يا ايها الرسول بلغ ما انزل اليك (۱)
بلغ ما عليك ، فان لم يقبلوا ما عليك (۲)

☆

و احسن كما احسن الله اليك (۳)
با خلق کرم کن چو خدا با تو کرم کرد (۴)

☆

مثل الذين حملوا التوراة ثم لم يحملوها كمثل الحمار يحمل اسفارا (۵)
علم چندانکه بیشتر خوانی چون عمل در تو نیست نادانی
نه محقق بود نه دانشمند چارپائی برو کتابی چند
آن تهی مغز را چه علم و خبر که بر او هیز مست یا دفتر (۶)

☆

من يهد الله فهو المهتدي و من يضل فاولئك هم الخاسرون (۷) (۸)
آنرا که تو رهبری کسی گم نکند و آنرا که تو گم کنی کسی رهبر نیست (۹)

(۱) سورة المائدة : ۶۷

(۲) گلستان ص ۱۵۸

(۳) سورة الفصم : ۷۷

(۴) گلستان ص ۱۷۲

(۵) سورة البقرة : ۱۷۸

(۶) گلستان ص ۱۷۸

(۷) سورة الاعراف : ۱۷۷

(۸) كان رسول الله - ص - يقول في خطبته : يهد الله ويشتي عليه بما هو اهله ، ثم يقول :

«من يهد الله فلا مضل له ، و من يضل الله فلا هادي له» حاية الاوليا، ج ۳ ص ۱۸۹

(۹) گلستان ص ۲۰۳

- گرم ره نمائی رسیدم بخیر و گر گم کنی باز ماندم زسیر^(۱)
گرم دست گیری بجائی رسم و گر بفکنی بر نکیرد کسم^(۲)
أویحسب الانسان ما سلك اهتدی لا من هداه الله فهو المهدی^(۳)
گر راه نمائی همه عالم راهست و در دست نکیری همه عالم چاهست^(۴)

ما علی الرسول الا البلاغ (۵)

- گر نیاید بگوش رغبت کس بر رسولان پیام باشد و بس^(۶)
گر بشنوی نصیحت و گر نشنوی بصدق

- گفتیم و بر رسول نباشد بجز بلاغ^(۷)

علمه البیان (۸)

- حکیم سخن در زبان آفرین^(۹)

توتی الملك من تشاء و تنزع الملك ممن تشاء (۱۰)

(۱) بوستان ص ۲۴۴

(۲) بوستان ص ۲۴۶

(۳) مواعظ ص ۱۱۱

(۴) مواعظ ص ۲۱۵

(۵) سورة المائدة : ۹۹

(۶) گلستان ص ۲۰۷

(۷) مواعظ ص ۱۳۳

(۸) سورة الرحمن : ۴

(۹) بوستان ص ۱

(۱۰) سورة آل عمران : ۲۶

یکی رابسر بر نهد تاج بخت یکی رابخاك اندر آرد زتخت^(۱)

☆

وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ^(۲)
 زمین از تب لرزه آمد ستوه فروگرفت بر دامنش میخ کوه^(۳)
 مسمار کوهسار بنطح زمین بدوخت

تافرش خاك بر سر آب استوار کرد^(۴)

☆

لَا يَعْزِبُ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ^(۵)
 انه يعلم الجهر و ما يخفى^(۶)
 برو علم يك ذره پوشیده نیست که پیدا و پنهان بنزدش یکیست^(۷)

☆

وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ
 أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ^(۸)
 مگر بویی از عشق مستت کند طلبکار عهد ألسنت کند^(۹)
 الست از ازل همچنانشان بگوش بفریاد قالوا بلی در خروش^(۱۰)

(۱) بوستان ص ۲

(۲) سورة لقمان : ۱۰

(۳) بوستان ص ۳

(۴) مواعظ ص ۱۶

(۵) سورة سبأ : ۳

(۶) سورة الاعلى : ۷

(۷) بوستان ص ۳

(۸) سورة الاعراف : ۱۷۲

(۹) بوستان ص ۴

(۱۰) بوستان ص ۱۰۱

- حریفان خلوت سرای آلت بیک جرعه تا نفخه صور هست^(۱)
نماز شام قیامت بهوش باز آید کسی که خورده بود می زبامداد آلت^(۲)

☆

و اذن فی الناس بالحج یا توك رجلا و علی کل ضامر یا تین من کل فج عمیق (۳)

- فطوبی لباب کبیت العتیق حوالیه من کل فج عمیق^(۴)

☆

کشجرة طیبة اصلها ثابت و فرعها فی السماء (۵)

عجب نیست ابن فرع از اصل پاک

- که جانش بر اوجست و جسمش بخاک^(۶)

☆

و اذا أردنا ان نهلك قرية أمرنا مترفیهاففسقوا فیها فحرق علیها القول فدمرناها تدمیرا (۷)

- چو خواهد که ویران شود عالمی کند ملک در پنجه ظالمی^(۸)
چو خواهد که ملک تو ویران کند نخست از تو خلقی پریشان کند^(۹)

(۱) بوستان ص ۱۰۵

(۲) غزلیات ص ۲۲

(۳) سورة العج : ۲۷

(۴) بوستان ص ۸

(۵) سورة ابراهیم : ۲۴

(۶) بوستان ص ۱۰

(۷) سورة الاسراء : ۱۶

(۸) بوستان ص ۳۹

(۹) بوستان ص ۲۲۰

کل من علیها فان ویبقى وجه ربک ذوالجلال والاکرام (۱)
 همه تخت و ملکی پذیرد زوال بجز ملک فرمانده لایزال (۲)
 دو چیز حاصل عمرست نام نیک و نواب
 وزین دو درگذری کل من علیها فان (۳)

و اذا مس الانسان الضر دعانا لجنبه او قاعدا او قائما فلما كشفنا عنه ضره
 مر کان لم يد عنا الى ضره (۴) (۵) (۶)

همه شب بیداری اختر شمرد ز سودا و اندیشه خوابش نبرد
 چو آواز مرغ سحر گوش کرد پریشانی شب فراهموش کرد (۷)
 کپی کاندربلا مانی خداخوانی چو بازت عافیت بخشد سراز طاعت بگردانی (۸)

یوم لا ینفع مال ولا بنون (۹)
 تو با خود بیر توشه خریشتن که شفقت نیاید ز فرزند وزن (۱۰)

(۱) سورة الرحمن : ۲۶ و ۲۷

(۲) بوستان ص ۴۸

(۳) مواعظ ص ۵۳ و ۵۸

(۴) سورة یونس : ۱۲

(۵) «فاذا ركبوا فی الفلك دعوا الله مخلصین له الدین فلما نجاهم الى البر اذا هم یشرکون»

سورة النکبوت : ۶۵

(۶) «واذا مسکم الضر فی البحر ضل من تدعون الا ایاه فلما نجاهم الى البر امرضتم و کان

الانسان کفورا» سورة الاسراء : ۶۷

(۷) بوستان ص ۵۳

(۸) مواعظ ص ۲۲۱

(۹) سورة الشعراء : ۸۸

(۱۰) بوستان ص ۶۹

تو خود بفرست برگ رفتن از پیش که خویشانرا نباشد جز غم خویش^(۱)

☆

انی خالق بشرآ من طین (۲)

ز خاک آفریدت خداوند پاک^(۳)

از آب و گل چنین صورت که دیدست

تعالی خالق الإنسان من طین^(۴)

بنی آدم سرشت از خاک دارد^(۵)

☆

فبئس القرین (۶)

گناههم ببخش ای جهان آفرین که گر با من آید فبئس القرین^(۷)

☆

فذلك یومئذ یوم عسیر (۸)

چنان ماند قاضی بجودش أسیر که گفت ان هذا لیوم عسیر^(۹)

☆

یدالله فوق ایدیهم (۱۰)

(۱) مواعظ ص ۲۱۳

(۲) سورة ص : ۷۱

(۳) بوستان ص ۱۲۲

(۴) غزلیات ص ۲۶۳

(۵) مواعظ ص ۱۵۹

(۶) سورة الزخرف : ۳۸

(۷) بوستان ص ۱۲۵

(۸) سورة المدثر : ۹

(۹) بوستان ص ۱۲۹

(۱۰) سورة الفتح : ۱۰

مکن خیره بر زیر دستان ستم که دستیست بالای دست تو هم^(۱)

☆

یوم نقول لجهنم هل امتلات و تقول هل من مزید (۲)

چو دوزخ که سیرش کنند از وقید دگر بانگ دارد که هل من مزید^(۳)

☆

یغشی اللیل النهار (۴)

چنان تنگش آورده اندر کنار که پنداری اللیل یغشی النهار^(۵)

☆

حتى يتبين لكم الخيط الابيض من الخيط الاسود من الفجر (۶)

بتشنیع و دشنام و آشوب و زجر

سپید از سیاه فرق کردم چو فجر^(۷)

☆

ولا تزر وازرة وزر أخرى (۸)

که حمال سود و زیان خودم^(۹)

(۱) بوستان ص ۱۵۰

(۲) سورة ق : ۳۰

(۳) بوستان ص ۱۶۷

(۴) سورة الاعراف : ۵۳

(۵) بوستان ص ۱۸۳

(۶) سورة البقرة : ۱۸۷

(۷) بوستان ص ۱۸۳

(۸) -سورة الانعام : ۱۶۴

(۹) بوستان ص ۲۰۳

☆

من جاء بالحسنة فله عشر امثالها (۱)

نکوکاری از مردم نیکرای یکی را بده می نویسد خدای (۲)

☆

هو الذی جعل لکم اللیل لتسکنوا فیه والنهار مبصرا (۳)

شب از بهر آسایش تست و روز مه روشن و مهر گیتی فروز (۴)

☆

ولقد زینا السماء الدنیا بمصایح (۵)

خود و ماه و پروین برای تواند قنادیل سقف سرای تواند (۶)

☆

تبت یدا ابی لهب و تب (۷)

یکی زجر کردش که تبت یدا ک (۸)

☆

و تعز من تشاء و تذلل من تشاء (۹)

عزیزی و خواری تو بخشی و بس عزیز تو خواری نیند ز کس (۱۰)

(۱) سورة الانعام : ۱۶۰

(۲) بوستان ص ۲۰۳

(۳) سورة بونس : ۶۷

(۴) بوستان ص ۲۰۹

(۵) سورة الملک : ۵

(۶) بوستان ص ۲۰۹

(۷) سورة اللهب : ۱

(۸) بوستان ص ۲۳۴

(۹) سورة آل عمران : ۲۶

(۱۰) بوستان ص ۲۴۱

و ما من دابة في الارض الا على الله رزقها و يعلم مستقرها و
مستودعها (۱)

يا بنی انھا ان تک مثقال حبة من خردل فتکن فی صخرة اوفی السموات
او فی الارض یات بها الله ان الله لطیف خبیر (۲)

حاجت موری بعلوم غیب بداند در بن چاهی بزیر صخره صما (۳)

حاجت موری و اندیشه کمتر حیوانی

بر تو پوشیده نماند که سمعی و بصیری (۴)

بل الانسان على نفسه بصيرة (۵)

هر کسی گو مصلحت بینند کار خویش را (۶) (۷)

والذين كفروا أعمالهم كسراب بقيعة يحسبه الظمآن ماء (۸)

تشنه مسکین آب پندارد سراب (۹)

(۱) سورة هود : ۶

(۲) سورة لقمان : ۱۶

(۳) غزلیات ص ۱

(۴) مواعظ ص ۱۴۵

(۵) سورة القيامة : ۱۴

(۶) غزلیات ص ۸

(۷) گلستان ص ۵۹ : من آنم که من دانم

(۸) سورة النور : ۳۹

(۹) غزلیات ص ۱۵

☆

وَإِنَّه لَقَسَمٌ لِّتَعْمَلُونَ عَظِيمٌ (۱)

قسم بجان تو گفتن طریق عزت نیست

بخاکپای تو و آن هم عظیم سو کند است (۲)

☆

وَمَا أُبْرِئُ نَفْسِي (۳)

و ما ابری، نفسی و لا ازکیها

که هر چه نقل کنند از بشر در امکانست (۴)

☆

هَذَا سِحْرٌ مُّبِينٌ (۵)

لیکن بر ابروانش سحر مبین نباشد (۶)

☆

سَيَجْهَلُ اللَّهُ بَعْدَ عَمْرٍوسَ (۷)

پس از دشواری آسانست ناچار (۸)

☆

يَقُولُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفْرُ (۹)

قُلْ لِمَنْ يَبْغِي فِرَارًا مِنْهُ هَلْ أَمِلَ سُلُوكُهُ (۱۰) أم على التقدير اني ابغى اين المفر (۱۱)

(۱) سورة الواقعة : ۷۶

(۲) غزليات ص ۳۴

(۳) سورة يوسف : ۵۳

(۴) غزليات ص ۴۷

(۵) سورة الاحقاف : ۷

(۶) غزليات ص ۱۰۹

(۷) سورة الطلاق : ۷

(۸) غزليات ص ۱۴۷

(۹) سورة القيامة : ۱۰

(۱۰) غزليات ص ۱۵۷

☆

یوم ترونها تذهل کل مرضعة عما أرضعت (۱)

روز رستاخیز کانجا کس نپردازد بکس

من نپردازم بکس از گفتگوی یار خویش (۲)

☆

إنا عرضنا الأمانة على السموات والأرض فأبين أن يحملنها و أشفقن

منها و حملها الانسان انه كان ظلوما جهولا (۳)

مرا گناه خودت از ملامت تو برم

که عشق بار گران بود و من ظلوم جهول (۴)

مست بیخویشتن از خمر ظلومست و جهول (۵)

من آن ظلوم جهولم که اولم گفتمی

چه خواهی از ضعفا ای کریم و از جهال

مرا تحمل باری چگونه دست دهد

که آسمان و زمین بر نتافتند و جبال (۶)

فان اعتزلوكم فلم يقاتلوكم والفقوا اليكم السلم فما جعل الله لكم عليهم

سبيلا (۷)

لا تحلوا قتل من ألقى السلم (۸)

ما بمسکینی سلاح انداختیم

(۱) سورة الحج : ۲

(۲) غزليات ص ۱۸۷

(۳) سورة الاحزاب : ۷۲

(۴) غزليات ص ۱۹۲

(۵) غزليات ص ۳۴۰

(۶) مواعظ ص ۴۴

(۷) سورة النساء : ۹۰

(۸) غزليات ص ۱۹۴

☆

یا ایها الذین آمنوا لاتقربوا الصلوة و أنتم سكارى (۱)
نماز مست شریعت روا نمیدارد (۲)

☆

صبغة الله و من احسن من الله صبغة (۳)
ور بصد پاره ام کنی زین رنگ بنگردم که صبغة اللهم (۴)

☆

هل جزاء الاحسان الا الاحسان (۵)
نپندارم که بد باشد جزای خوبکرداران (۶)

☆

لکم دینکم ولی دین (۷)
مرا شکیب نمیباشد ای مسلمانان
ز روی خوب لکم دینکم ولی دینی (۸)

☆

والصبح اذا تنفس (۹)
صبحی که مشام جان عشاق خوشبوی کند اذا تنفس (۱۰)

(۱) سورة النساء : ۴۳

(۲) غزلیات ص ۲۰۰

(۳) سورة البقرة : ۱۳۸

(۴) غزلیات ص ۲۳۷

(۵) سورة الرحمن : ۶۰

(۶) غزلیات ص ۲۵۰

(۷) سورة الكافرون : ۶

(۸) غزلیات ص ۳۵۱

(۹) سورة التکویر : ۱۸

(۱۰) غزلیات ص ۳۶۱

عبس وتولى (۱)

استأنسه وان تعبس (۲)

استقبله وان تولى

فاعرضوا فارسلنا عليهم سيل العرم (۳)

جائی که تیغ قهر بر آرد مهابت
ویران کند بسیل عرم جنت سبا (۴)

لااله الا هو يحيى ويميت (۵)

الذى خلق السموات والارض (۶)

سبحان من يميت ويحيى ولا اله
الا هو الذى خلق الارض والسما (۷)

وما ينطق عن الهوى ان هو الا وحي يوحى علمه شديد القوى (۸)

الهامش از جلیل و پیامش ز جبرئیل

رایش نه از طبیعت و نطقش نه از هوى (۹)

اذا الشمس كورت (۱۰)

معنی چه گفته اند بزرگان پارسا (۱۱)

دانی که در بیان اذا الشمس كورت

(۱) سورة عبس : ۱

(۲) غزلیات ص ۳۶۱

(۳) سورة سبا : ۱۶

(۴) مواعظ ص ۱

(۵) سورة الاعراف : ۱۵۸

(۶) سورة الفرقان : ۵۹

(۷) مواعظ ص ۱

(۸) سورة النجم : ۵-۳

(۹) مواعظ ص ۲

(۱۰) سورة التکویر : ۱

(۱۱) مواعظ ص ۲

- و حفظاً من كل شیطان مارد .. الا من خطف الخطفة فاتبعه شهاب ثاقب (۱)
 سنان دولت او دشمنان دولت و دین را
 چنان زند که سنان ستاره دیو لعین را (۲)

- و نكتب ما قدموا و آثارهم و كل شیء احصیناه فی امام مبین (۳)
 تو خواهی نیک و خواهی بد کن امروز ای پسر کاینجا
 عمل گر بد بود و نیک بر عامل رقم گردد (۴)

- و هو الذی خلق اللیل والنهار والشمس والقمر (۵)
 خلق السموات والارض وجعل الظلمات والنور (۶)
 بحر آفرید و برّ و درختان و آدمی
 خورشید و ماه و انجم و لیل و نهار کرد (۷)

- سبحان الذی اسرى بعبده لیلاً (۸)
 وعده دیدار هر کسی بقیامت
 لیلۀ اسری شب وصال محمد (۹)

(۱) سورة الصافات : ۷-۱۰

(۲) مواعظ ص ۶

(۳) سورة یس : ۱۲

(۴) مواعظ ص ۱۵

(۵) سورة الانبیاء : ۳۳

(۶) سورة الانعام : ۱

(۷) مواعظ ص ۱۶

(۸) سورة الاسراء : ۱

(۹) مواعظ ص ۲۰

ان الانسان لكفور (۱)

ان الانسان لربه لکنود (۲)

هر که بر خود نشناسد کرم بار خدای

دولتش دیر نماند که کفورست و کنود^(۳)

ولو يؤاخذ الله الناس بماكسبوا ما ترك على ظهورها من دابة (۴)

این همه پرده که بر کرده ما می پوشی گر بتقصیر بگیری نگذاری دیار^(۵)

و سخر لكم الشمس والقمر دائبين وسخر لكم الليل والنهار (۶)

پاك و بی عیب خدائی که بتقدیر عزیز ماه و خورشید مسخر کند و لیل و نهار^(۷)

اذا رأيتهم حسبتهم لؤلؤاً منثوراً (۸)

دورسته لؤلؤ منظوم در دهان داری عبارت لب شیرین چو لؤلؤ منثور^(۹)

(۱) سورة الحج : ۶۶

(۲) سورة العاديات : ۶

(۳) مواعظ ص ۲۴

(۴) سورة فاطر : ۴۵

(۵) مواعظ ص ۲۷

(۶) سورة ابراهيم : ۳۳

(۷) مواعظ ص ۲۷

(۸) سورة الدھر : ۱۹

(۹) مواعظ ص ۳۶

عَيْنًا فِيهَا تَسْمَى سَلْسِبِيلًا (۱)

وَأَنْهَارٍ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى (۲)

جای دیگر نعیم بهار خدای چشمه سلسبیل و جوی عسل (۳)

وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ (۴)

يَسْبَحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ (۵)

يَقْدَسُونَ لَهُ بِالْخَفْيِ وَالْإِعْلَانِ بِسَبِّحُونَ لَهُ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ (۶)

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ (۷)

دریغ خلعت دیبای احسن التقویم بر آستین تنعم طراز زیبائی (۸)

ای پربروی احسن التقویم (۹)

مَتَكَبِّرِينَ عَلٰی رُفْرَفِ خَضِرٍ وَعَبْقَرَى حَسَانٍ (۱۰)

دامن مکش ز صحبت ایشان که در بهشت

دامن کشان سندس خضرند و عبقری (۱۱)

(۱) سورة الدهر : ۱۸

(۲) سورة محمد : ۱۵

(۳) مواعظ ص ۳۷

(۴) سورة البقرة : ۳۰

(۵) سورة النور : ۳۶ - ۷

(۶) مواعظ ص ۴۳

(۷) سورة التين : ۴

(۸) مواعظ ص ۶۷

(۹) مواعظ ص ۲۰۸

(۱۰) سورة الرحمن : ۷۶

(۱۱) مواعظ ص ۷۷

☆

انما المؤمنون اخوة (۱)

زنهار پند من پدرانه است گوش گیر

بیگانگی موز که در دین برادری (۲)

☆

فلا تحسبن الله مخلف وعده رسله ان الله عزيز ذو انتقام (۳)

لهم البشرى فى الحياة الدنيا و فى الآخرة لا تبدل لكلمات الله ذلك

هو الفوز العظيم (۴)

فلا تحسبن الله مخلف وعده بان لهم دار الكرامة والبشر (۵)

☆

والعصر ان الانسان لفى خسر (۶)

ربحت الهدى ان كنت عامل صالح وان لم تكن والعصر انك فى خسر (۷)

☆

من يضل الله فلا هادى له (۸)

معشر اللاتمين من يضل الله بعيد بأنه يستقيم (۹)

(۱) سورة الحجرات : ۱۰

(۲) مواعظ ص ۷۷

(۳) سورة ابراهيم : ۴۷

(۴) سورة يونس : ۶۴

(۵) مواعظ ص ۹۳

(۶) سورة العصر : ۱-۲

(۷) مواعظ ص ۹۴

(۸) سورة الاعراف : ۱۸۶

(۹) مواعظ ص ۱۰۳

☆

فذرهم يخوضوا ويلعبوا حتى يلاقوا يومهم الذى يوعدون (١)

وان عتبوا ذرهم يخوضوا ويلعبوا فلى بك شغل عن ملامة عاتب (٢)

☆

واذا مروا باللغو مروا كراماً (٣)

واذا خاطبهم الجاهلون قالوا سلاماً (٤)

ما على العاقل من لغوى اذا مروا كراماً لكن الجاهل ان خاطبني قلت سلاماً (٥)

☆

اخواناً على سرر متقابلين (٦)

يا فاعل الذنب هل ترضى لنفسك فى قيد الاسارى و اخوان على سرر (٧)

☆

ولا يشفعون الا لمن ارتضى (٨)

اگر خدای نباشد ز بنده خشنود شفاعت همه پیغمبران ندارد سود (٩)

(١) سورة الزخرف : ٨٣

(٢) مواعظ ص ١٠٤

(٣) سورة الفرقان : ٧٢

(٤) سورة الفرقان : ٦٣

(٥) مواعظ ص ١٠٨

(٦) سورة الحجر : ٤٧

(٧) مواعظ ص ١١١

(٨) سورة الانبياء : ٢٨

(٩) مواعظ ص ١٢٥

☆

انما امره اذا اراد شيئاً ان يقول له كن فيكون (۱)

قضای کن فیکونست حکم بار خدای (۲)

☆

يوم يحمى عليها في نار جهنم فتكوى بها جباههم (۳)

فردا شنیده که بود داغ زر و سیم

خودوقت مرگ مینهداین مرده ربك داغ (۴)

☆

والليل اذا ادبر (۵)

والنهار اذا جلیها (۶)

اگر نه واسطه موی و روی او بودی خدای خلق نکفتی قسم بلیل و نهار (۷)

☆

الذين يستمعون القول فيتبعون احسنه اولئك الذين هداهم الله واولئك هم

اولوالالباب (۸)

خذوه فغلوه (۹)

بشنو که از سعادت جاوید بر خوری ورنشوی خذوه فغلوه پای دار (۱۰)

(۱) سورة يس : ۸۲

(۲) مواعظ ص ۱۲۶

(۳) سورة التوبة : ۳۵

(۴) مواعظ ص ۳۳

(۵) سورة المدثر : ۳۳

(۶) سورة الشمس : ۳

(۷) مواعظ ص ۱۷۸

(۸) سورة الزمر : ۱۸

(۹) سورة العنقبة : ۳۰

(۱۰) مواعظ ص ۱۷۸

☆

ولا يحيق المكر السيء الا باهله (۱)

تو راستی کن و با گردش زمانه بساز که مکر هم بخداوند مکر گردد باز (۲)

☆

ان الله اصطفى آدم ونوحاً وآل ابراهيم وآل عمران على العالمين (۳)

یا عبادى الذین آمنوا (۴)

فسوف یأتی الله بقوم یحبهم و یحبونه (۵)

برگزیدندت ای گل خرم از گلستان اصطفی آدم

حلقه از عبادی اندر گوش خلعتی از یحبهم بردوش (۶)

☆

ثم رددهاه اسفل سافلین (۷)

کادمی کو نه در مقام خودست أسفل السافلین دیو و ددست (۸)

(۱) سورة فاطر : ۴۳

(۲) مواعظ ص ۱۷۹

(۳) سورة آل عمران : ۳۳

(۴) سورة العنکبوت : ۵۶

(۵) سورة المائدة : ۵۳

(۶) مواعظ ص ۲۰۷

(۷) سورة التین : ۵

(۸) مواعظ ص ۲۰۸

مأخذ سعدی من الحدیث

عن النبی - ص : « ان العبد یقول : اللهم اغفر لی - وهو معرض عنه - ثم یقول : اللهم اغفر لی - وهو معرض عنه - ثم یقول : اللهم اغفر لی - فیکول الله - سبحانه - للملائكة : ألا ترون الی عبدی ؟ سألتنی المغفرة - وأنا معرض عنه - ثم سألتنی المغفرة - وأنا معرض عنه - ثم سألتنی المغفرة - علم عبدی أنه لا یغفر الذنوب الا انا ؛ اشهد کم أننی قد غفرت له » (۱) .

هرگاه که یکی از بندگان گناه کار پریشان روزگار دست انا بت بامید اجابت بدرگاه حق - جل و علا - بردارد ایزد - تعالی - در وی نظر نکند ، بازش بخواند باز اعراض کند بازش بتضرع و زاری بخواند حق - سبحانه و تعالی - فرماید : یا ملائکتی قد استجیت من عبدی و لیس له غیری فقد غفرت له . دعوتش را اجابت کردم و حاجتش بر آوردم که از بسیاری دعا و زاری بنده همی شرم دارم (۲) .

کرم بین و لطف خداوند گار گناه بنده کرده است و او شرمسار (۳)

السلطان ظل الله فی الارض (۴) .

ابوبکر سعد بن زنگی ظل الله - تعالی - فی ارضه (۵) .

(۱) عدة الداعی ص ۱۴۵ .

(۲) کلستان ص ۲-۳ .

(۳) کلستان ص ۳ ، و یادداشت های آقای محمد مجیبی الزنجانی .

(۴) الجامع الصغیر ج ۲ ص ۳۸ ، والحکمة الخالدة ص ۱۷۹ .

(۵) کلستان ص ۴ .

در بارگاه شاه جهان پناه سایه کردگار و پرتو لطف پروردگار^(۱)
الناس علی دین ملوکهم او ملیکهم (۲) .

لاجرم كافة انام از خواص و عوام بمحبت او گراییده اند که الناس علی دین
ملوکهم^(۳) .

کل مولود یولد علی الفطرة حتی یكون ابواه یهودانه وینصرانه (۴)
اما بنده امیدوارست که در صحبت صالحان تربیت پذیرد و خوی خردمندان
گیرد که هنوز طفولت و سیرت بغی و عناد در نهاد او متمکن نشده و در خبرست :
کل مولود یولد علی الفطرة فأبواه یهودانه وینصرانه ویمجسانه^(۵) .

قال النبی - ص: «مثل ما بعثنی الله به من الهدی والعلم، کمثل غیث اصاب
ارضا، فكانت منها طائفة طيبة، قبلت الماء؛ فأنبتت الکالا* والعشب الكثير. وکان
منها اجادب امسکت الماء، فنفع الله بها الناس، فشربوا منها، وسقوا، وزرعوا.
واصاب طائفة منها اخرى؛ انما هی قیعان لاتمسک ماء، و لا تنبت کالا*» (۶)
باران که در لطافت طبعش خلاف نیست

در باغ لاله روید و در شوره بوم خس^(۷)

(۱) گلستان ص ۸ - ۹ .

(۲) اللؤلؤ المصروع ص ۹۵ ، و مجمع الامثال ص ۶۸۸ .

(۳) گلستان ص ۴ .

(۴) الامالی ج ۴ ص ۲ ، واحیاء علوم الدین ج ۳ ص ۱۲ .

(۵) گلستان ص ۱۹ .

(۶) ریاض الصالحین ص ۲۷۸ .

(۷) گلستان ص ۲۰ .

لا راحة مع الحسد (۱)

حسود را چکنم کو خود برنج درست (۲)

الا تما نخ-واهی بلا بر حسود که آن بخت برگشته خود در بلاست (۳)
شها بخون عدد ریختن شتاب مکن که خود هلاک شوند از حسد بخون شکم (۴)

روی النعمان بن بشیر ، قال : سمعت رسول الله - ص - يقول : « انما المؤمنون كجسد رجل واحد ، اذا اشتكى عضو من اعضائه ، اشتكى جسده اجمع واذا اشتكى مؤمن اشتكى المؤمنون » (۵) .

بنی آدم اعضای یکدیگرند که در آفرینش ز یک گوهرند
چو عضوی بدرد آورد روزگار دگر عضو ها را نماند قرار (۶)

قال رسول الله - ص : « الا اخبركم بأشد من هؤلاء . من ملك نفسه عند الغضب » (۷) .

بلی مرد آنکس است از روی تحقیق

که چون خشم آیدش باطل نگوید (۸)

(۱) مائة كلمة ص ۴ .

(۲) گلستان ص ۲۱ .

(۳) گلستان ص ۱۹۶ .

(۴) مواعظ ص ۴۷ .

(۵) عوارف المعارف ج ۱ ص ۲۲۴ - ۵ .

(۶) گلستان ص ۲۵ .

(۷) المعجنى ص ۲۲ .

(۸) گلستان ص ۴۹ .

☆

لی وقت مع اللہ ؛ لایسعی فیہ ملک مقرب ، و لا نبی مرسل (۱)
خواجہ عالم - علیہ السلام - گفت : لی مع اللہ ؛ وقت لایسعی فیہ ملک مقرب ،
ولا نبی مرسل (۲) .

☆

القناعة ما لا ینفد (۳) (۴) .
مطلب گر توانگری خواهی
قناعت توانگر کند مرد را (۶)
قناعت کن ای نفس بر اندکی
که سلطان و درویش بینی یکی (۷)

☆

قال ابوهريرة : لقد دارت كلمة العرب ؛ زر غباً تزدد حبا الي ان سمعت
من الرسول - صلى الله عليه و آله و اصحابه - ولقد قالها لي (۸) .
ابوهريره - رضی اللہ عنہ - هر روز بخدمت مصطفی - صلى الله عليه - آمدي .
گفت : يا اباهريره ؛ زرنی غباً تزدد حباً (۹) .

☆

على - ع : العلماء ورثة الانبياء (۱۰) .
میراث پیغمبران یافتم یعنی علم (۱۱) .

- (۱) اللؤلؤ المصروع ص ۶۶ ، و شرح تعرف ج ۲ ص ۵۳ ، و یادداشت های آقای مجتبی مینوی .
(۲) گلستان ص ۵۹ .
(۳) نهج البلاغة ج ۳ ص ۲۳۶ .
(۴) لاکنز أغنى من القناعة - نهج البلاغة ج ۳ ص ۲۴۲ .
(۵) گلستان ص ۷۲ .
(۶) بوستان ص ۱۶۶ .
(۷) بوستان ص ۱۶۸ .
(۸) الصداقة والصدق ص ۵۶ .
(۹) گلستان ص ۷۳ .
(۱۰) تذكرة الانبياء ص ۴۶ .
(۱۱) گلستان ص ۸۸ .

غنى المرء فى الغربة وطن ، والفقر فى الوطن غربة (۱) .

منعم بکوه و دشت و بیابان غریب نیست

هر جا که رفت خیمه زد و خوابگاه ساخت

و آنرا که بر مراد جهان نیست دسترس

در زاد و بوم خویش غریبست و ناشناخت (۲)

مطربین عکاس ، رفعه : « اذا قضى الله لرجل ان يموت بأرض جهل له ،

اليها حاجة .

و انشد :

اذا ما حمام المرء كان ببلدة دعتة اليها حاجة فيطير (۳) (۴)

کبوتری که دگر آشیان نخواهد دید

قضا همی بردش تا بسوی دانه دام (۵)

مدارة الناس صدقة (۶) .

جز این چاره نداشتند که با او بمصالحت گرایند و باجرت مسامحت نمایند

کل مداراة صدقة (۷) .

(۱) نهج البلاغة ج ۳ ص ۱۶۴ ، ومجمع الامثال ص ۴۴۳ .

(۲) کلستان ص ۱۰۵ .

(۳) روض الاخيار ص ۲۸۶ ، وعین الادب والسياسة ص ۳۷ ، والاحابة ج ۳ ص ۴۰۳ .

(۴) محاضرات الادباء ج ۲ ص ۲۱۹ :

اذا ما امرؤ حانت عليه منية بأرض اتاها مكرها لا تطوعا

(۵) کلستان ص ۱۰۶ .

(۶) لباب الاداب ص ۳۲۰ .

(۷) کلستان ص ۱۰۸ .

☆

یا ابابکر ، ما فتح رجل باب مسألة یرید بها كثرة الا زادہ الله بها قلة (۱)
هر که بر خود در سؤال گشود تا بمیرد نیازمند بود (۲)

☆

انا معاشر الانبياء امرنا ان نكلم الناس على قدر عقولهم (۳)
لختی باندیشه فرو رفت و گفت غالب اشعار او درین زمینه بزبان پارسیست
اگر بگوئی بفهم نزدیکتر باشد کلم الناس على قدر عقولهم (۴).

☆

من تاب قبل ان تطلع الشمس من مغربها تاب الله عليه (۵)
در توبه همچنان بازست بحکم حدیث که لایغلق علی العباد حتی تطلع الشمس
من مغربها (۶).

☆

یا ابن آدم لاتحمل هم يومك الذي لم ياتك على يومك الذي قد أتاك (۷)
غم فردا شاید خورد امروز (۸)
راحت عاجل بتشویش محنت آجل منغص کردن رای خردمندست (۹)

(۱) لباب الآداب ص ۳۰۵ .

(۲) گلستان ص ۱۱۳ .

(۳) سفينة البحار ج ۲ ص ۲۱۴ و یادداشت های آقای مجتبی مینوی .

(۴) گلستان ص ۱۳۶ .

(۵) ریاض الصالحین ص ۹ .

(۶) گلستان ص ۱۴۳ .

(۷) نهج البلاغة ج ۳ ص ۲۱۷

(۸) گلستان ص ۱۵۸

(۹) گلستان ص ۱۵۸

اعدى عدوك نفسك التى بين جانبيك (۱)

بزرگى را بر سیدم در معنی این حدیث که اعدا عدوك نفسك التى بين جنبيك (۲)

الفقر فخرى و به افتخر (۳)

گفتا نشیندی که پیغمبر - علیه السلام - گفت : الفقر فخرى (۴)

الفقر سواد الوجه فى الدارين (۵)

در خبرست : الفقر سواد الوجه فى الدارين (۶)

اليد العليا خير من اليد السفلى وابدأ بمن تعول (۷)

و ابنای جنس ما را بمرتبه ایشان که رساند وید علیا بید سفلی چه ماند (۸)

كاد الفقر ان يكون كفرا وكاد الحمد ان يكون سبق القدر (۹)

درویش بی معرفت نیار آمد تا فقرش بکفر انجامد کاد الفقر ان يكون كفرا (۱۰)

(۱) كشف المحجوب ص ۲۶۰ ، و روش الاخبار ص ۱۶۰

(۲) گلستان ص ۱۶۷

(۳) سفينة البحار ج ۲ ص ۳۷۸ ، واللؤلؤ الرصوع ص ۵۵

(۴) گلستان ص ۱۶۹

(۵) سفينة البحار ج ۲ ص ۳۷۸

(۶) گلستان ص ۱۶۹

(۷) الجامع الصغير ج ۲ ص ۲۰۶ ، والمجتبى ص ۲۴

(۸) گلستان ص ۱۷۰

(۹) الجامع الصغير ج ۲ ص ۸۹

(۱۰) گلستان ص ۱۷۰

حفت الجنة بالمكاره (۱)

نعیم بهشت را دیوار مکاره درپیش (۲)

وجنات عدن حفت بمکاره (۳)

هر بهشتی که درجهان خداست دوزخی کرده‌اند بر گذرش (۴)

احب حبيبك هونأما عسى ان يكون بغيضك يومأما. وابغض بغيضك

هونأما عسى ان يكون حبيبك يومأما (۵)

هر آن سرّی که داری با دوست در میان منه چه دانی که وقتی دشمن گردد.

و هر گزندی که توانی بدشمن مرسان که باشد که وقتی دوست شود (۶)

اشتدّی ازمة تنفر جی (۷)(۸)

شدت نیکان روی در فرج دارد (۹)

(حدیث قدسی) مثل العلم بالاعمل كمثل الشجر بالثمر (۱۰)

(۱) الجامع الصنیر ج ۱ ص ۱۴۸

(۲) گلستان ص ۱۷۴

(۳) مواعظ ص ۹۲

(۴) مواعظ ص ۱۸۰

(۵) نهج البلاغة ج ۳ ص ۲۱۷

(۶) گلستان ص ۱۸۰

(۷) الجامع الصنیر ج ۱ ص ۴۲

(۸) علی - ع : «عند تناهى الشدة تكون الفرجة» نهج البلاغة ج ۳ ص ۲۳۶

(۹) گلستان ص ۱۹۶

(۱۰) تذکرة المؤمنین ص ۱۷۳

عالم بی عمل درخت بی بر^(۱)

آدمی را که جان معنی نیست در حقیقت درخت بی ثمرست^(۲)

بار درخت علم ندانم مگر عمل با علم اگر عمل نکنی شاخ بی بری^(۳)

☆

لا احرصی ثناء علیک انت کما اثنیت علی نفعک (۴)

که خاصان درین ره فرس رانده اند بلا احرصی از تک فرو مانده اند^(۵)

☆

قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم : « انا سيد ولد آدم يوم القيامة و لا

فخر . و انا اول من تنشق عنه الارض و لا فخر . و بيدى لواء الحمد و لا فخر .

آدم فمن دونه تحت لوائى و لا فخر » (۶)

شفیع الوری خواجۀ بعث و نشر امام الهدی صدر دیران حشر^(۷)

☆

كنت نبيا و آدم بين الماء والطين (۸)

بلند آسمان پیش قدرت خجل تو مخلوق و آدم هنوز آب و گل^(۹)

☆

لولاك لولاك ما خلقت الافلاك (۱۰)

(۱) کلهستان ص ۱۹۷

(۲) غزلیات ص ۳۸

(۳) مواعظ ص ۷۶

(۴) التعرف ص ۷۵ ، و اساس الاقتباس ص ۱۳ ، و كشف المحجوب ص ۳۵۵ و ۳۷۲ و ۴۳۲

(۵) بوستان ص ۶

(۶) کفایة الطالب اللیب ج ۲ ص ۲۲۰ و ۲۲۱-۲ و ۲۲۴ و ۲۱۸ ، و الاتعافات السنية

ص ۱۲۶ ، و التعرف ص ۴۲

(۷) بوستان ص ۴

(۸) اللؤلؤ المرصوع ص ۶۱ ، و عوارف المعارف ج ۱ ص ۶۴

(۹) بوستان ص ۶

(۱۰) اللؤلؤ المرصوع ص ۶۶

ترا عزّ لولاك تمكين بسست نای توطه ویس بسست^(۱۱)

☆

و لدت فی زمن الملك العادل - یعنی کسری (۲)

سزد گر بدورش بنازم چنان که سید بدوران نوشین روان^(۱۲)

☆

من لم يخف من الله خف منه (۴)

از آنکو نترسد ز داور بترس^(۵)

☆

سبعة للعبد تجرى بعد موته: من علم علما ، او اجرى نهرا ، او حفر بئرا

او بنی مسجدا ، او اورث مصحفا ، او ترك ولدا صالحا يدعوله ، او صدقة

تجری له بعد موته (۶)

نمرد آنکه ماند پس ازوی بجای پل و خانی و خان و مهمانسرای^(۷)

☆

اعدائك : عدوك و عدو صديقك و صديق عدوك (۸)

نخواهد شدن دشمن دوست دوست^(۹)

☆

نجا المخفون (۱۰)

(۱) بوستان ص ۶

(۲) سرح العيون ج ۱ ص ۴۹-۵۰ ، واللؤلؤ المرصوع ص ۹۹

(۳) بوستان ص ۸

(۴) اللؤلؤ المرصوع ص ۹۳

(۵) بوستان ص ۱۵

(۶) روض الاخیار ص ۹۲

(۷) بوستان ص ۱۸

(۸) نهج البلاغة ج ۳ ص ۲۲۵

(۹) بوستان ص ۳۵

(۱۰) النهاية ج ۱ ص ۳۰۷

سبکبار مردم سبکتر روند^(۱)

☆

من حفر لاخیه حفرة وقع فیها^(۲)

تو ما راهمی چاه کنیدی براه
بسر لاجرم درفتادی بچاه^(۳)

☆

علی - ع : > ایاک و دعوة المظلوم فانما سأل الله حقه ، وان الله لا يمنع
من ذی حق حقه»^(۴)

کجا دستگیرد دعای ویت
دعای ستمدیدگان در پیت^(۵)

ز سوز سینه فریاد خوانان
چنان پرهیز کردند که از سم^(۶)

☆

الدنیا ساعة فاجعلها طاعة^(۷)

که دنیا همین ساعتی بیش نیست^(۸)

☆

الاحسان یقطع اللسان^(۹)

گر اندیشه باشد ز خصمت گزند
بتعوین احسان زبانش ببند^(۱۰)

(۱) بوستان ص ۴۲ .

(۲) اللؤلؤ المرصوع ص ۷۹ ، ومجمع الامثال ص ۶۳۸ .

(۳) بوستان ص ۴۳ .

(۴) روض الابخیار ص ۲۵۶ .

(۵) بوستان ص ۴۶ .

(۶) مواعظ ص ۴۵ .

(۷) اللؤلؤ المرصوع ص ۳۶ .

(۸) بوستان ص ۵۷ .

(۹) مائة كلمة ص ۶ .

(۱۰) بوستان ص ۶۰ .

✱

ان الیتیم اذا بکی اهتز له العرش (۱)

الا تا نگرید که عرش عظیم
بلرزد همی چون بگرید یتیم^(۲)

✱

علی - ع : « لا تتبعوا الآخرة بالدنيا ، و لا تستبدلوا الفناء بالبقاء ، و لا

تجعلوا یقینکم شکا ، و لا علمکم جهلا » (۳)

کجا عقل یا شرع فتوی دهد
که اهل خرد دین بدنیا دهد^(۴)

✱

ان رجلا رای کلبا یا کل الثری من العطش ، فأخذ الرجل خفه ، فجعل یغرف

له به حتی ارواه. فشکر الله له فأدخله الجنة (۵)

برون از رمق در حیاتش نیافت	یکی در بیابان سگی تشنه یافت
چو حبل اندر آن بست دستار خویش	کله دلو کرد آن پسندیده کیش
سک ناتوان را دمی آب داد	بخدمت میان بست و بازو گشاد
که داور گناهان ازو عفو کرد	خبر داد پیغمبر از حال مرد
وفا پیش گیر و کرم پیشه کن	الا گر جفا کاری اندیشه کن
کجا گم شود خیر با نیکمرد ^(۶)	کسی با سگی نیکوئی گم نکرد

(۱) بحارالانوار مج ۱۶ ص ۱۲۰.

(۲) بوستان ص ۷۰.

(۳) غررالحکم ص ۱۲۵-۱.

(۴) بوستان ص ۷۲.

(۵) یادداشت‌های آقای مجتبی مینوی - صحیح البخاری ؛ هامش ج ۱ ص ۵۴.

(۶) بوستان ص ۷۹.

عن علی بن ابی طالب ع - قال : « لما أتى بسبا یا طیء ، وقفت جارية عطاء لعساء . فلما رايتها أعجبت بها ، وقلت : لاطلبنها من النبی . فلما تكلمت أنسیت جمالها بفصاحتها . فقالت : یا محمد ان رأیت ان تخلی عني ، ولا تسمت بی احياء العرب ؛ فانی ابنة سيد قومی . و ان ابی كان يفك العانی ، ويشبع الجائع ، و يكسو العاری ، ولم یرد طالب حاجة قط . أنا ابنة حاتم الطائی . فقال النبی : یا جارية ، هذه صفة المؤمن . ولو كان ابوك مسلما لترحمنا عليه . خلوا عنها ، فان اباها كان یحب مكارم الاخلاق » (۱)

نشیدم که طی در زمان رسول	نکردند منشور ایمان قبول
فرستاد لشکر بشیر نذیر	گرفتند از ایشان گروهی اسیر
بفرمود کشتن بشمشیر کین	که ناپاک بودند و ناپاکدین
زنی گفت من دختر حاتم	بخواید ازین نامور حاکم
کرم کن بجای من ای محترم	که مولای من بود از اهل کرم
بفرمان پیغمبر نیکرای	گشادند زنجیرش از دست و پای
در آن قوم باقی نهادند تیغ	که رانند سیلاب خون بیدریغ
بزاری بشمشیر زن گفت زن	مرا نیز با جمله گردن بزن
مروت نینم رهایی ز بند	بتنها و یارانم اندر کمند
همی گفت و گریان بر احوال طی	بسمع رسول آمد آواز وی
ببخشود آن قوم دیگر عطا	که هرگز نکرد اصل و گوهر خطا (۲)

(۱) سرح العیون ج ۱ ص ۱۱۴ ، والاغانی ج ۱۶ ص ۹۳ .

(۲) بوستان ص ۸۸-۹۰ .

قال عدی بن حاتم : قلت للنبی - ص - ان ابی کان یطعمهم المساکین ،
و یعتق الرقاب ، ویصل الرحم ، فهل له فی ذلك أجر؟ قال : ان أباک رام امرأ
فأدرکة - یعنی الذکر (۱)

چو حاتم اگر نیستی کام وی نبردی کس اندر جهان نام طی
تنا ماند از آن نامور در کتاب ترا هم ثنا ماند و هم ثواب
که حاتم بدان نام و آوازه خواست تو سعی و جهد ازی برای خداست (۲)

أحسن الی من اساء الیک ، واعف عمن جنی علیک (۳) (۴) (۵)
بدی را بدی سهل باشد جزا اگر مردی أحسن الی من أسا (۶)

الصدقة تسد سبعین بابا من الشر (۷)
حدیث درست آخر از مصطفی است
که بخشایش و خیر دفع بلاست (۸)

(۱) شرح المیون ج ۱ ص ۱۱۴ ، والبداية والنهاية ج ۲ ص ۲۱۳ .

(۲) بوستان ص ۹۰ .

(۳) غرر الحکم ص ۴۳ - ؛ .

(۴) « ذکر علی - علیه السلام - انه وجد فی قائمة سیف من سیوفه [ای ؛ رسول الله] صحیفة

فیها ثلاثة أحرف : صل من قطعک ، و قل الحق - ولو علی نفسك ، وأحسن الی من أساء الیک ،
الإمالی للصدوق ص ۴۴ .

(۵) قال سفیان : الإحسان ان تحسن الی من اساء الیک - عوارف المعارف ج ۲ ص ۲۳۰ .

(۶) بوستان ص ۹۱ .

(۷) احیاء علوم الدین ج ۱ ص ۱۷۷ .

(۸) بوستان ص ۹۶ .

النبي - ص : « بالصبر يتوقع الفرج ، و من يدمن قرع الباب يلج » (۱)(۲)

همی گفت غلغل کنان از فرح
و من دق باب الکرم انفتح^(۳)
هر که دایم حلقه بر سندان زند
ناگهش روزی بباشد فتح باب^(۴)

بالتواضع تكون الرفعة (۵)

تواضع سر رفعت افزادت
تکبر ب خاک اندر اندازدت^(۶)
بلندیت باید تواضع گزین
که آن با رانیست سلم جزاین^(۷)
چو خواهی که در قدر والارسی
ز شیب تواضع بیالا رسی^(۸)
تواضع ترتفع لاتعل تندم^(۹)

علی - ع : « اذا حلت التقادیر ضلت التدابیر » (۱۰)(۱۱)

(۱) منهاج البقین ص ۱۴۵ .

(۲) مبادئ، اللغة ص ۳۸ :

يمجز عن القرع دخل

من قرع الباب ولم

(۳) بوستان ص ۱۰۷ .

(۴) مواعظ ص ۱۱۵ .

(۵) غرر الحكم ص ۱۰۵ .

(۶) بوستان ص ۱۲۳ .

(۷) بوستان ص ۱۲۳ .

(۸) بوستان ص ۱۴۳ .

(۹) مواعظ ص ۱۴۹ .

(۱۰) مائة كلمة ص ۶ .

(۱۱) ابن عباس : « اذا جاء القدو غشى البصر » مجمع الامثال ص ۲۶ .

أجل چون بخونش بر آورد دست قضا چشم باریک بینش بیست^(۱)

قضاء عشق در آمد بدوخت چشم درایت^(۲)

شیوه عشق اختیار اهل ادب نیست بل چو قضا آید اختیار نماند^(۳)

زور بازوی شجاعت برتابد با أجل

چون قضا آمد نماند قوت رای رزین^(۴)

☆

حدیث قدسی : « کبزر زرع علی الصفا » (۵)

هر آن کافکند تخم بر روی سنگ جوی وقت دخلش نیاید بچنگ^(۶)

☆

علی - ع : « سرک أسیرك ، فاذا تكلمت به صرت أسیره » (۷)

سخن تا نگویی برو دست هست چو گفته شود یابد او بر تو دست^(۸)

☆

كل یحصد ما زرع ویجزی بما صنع (۹)

بجز کشته خویشتن ندروی^(۱۰)

(۱) بوستان ص ۱۶۰.

(۲) غزلیات ص ۸۲.

(۳) غزلیات ص ۱۱۹.

(۴) مواعظ ص ۹۰.

(۵) تذکرة المؤمنین ص ۱۷۳.

(۶) بوستان ص ۱۶۴.

(۷) روض الاخیار ص ۱۸۱.

(۸) بوستان ص ۱۷۹.

(۹) غررالحکم ص ۱۷۳.

(۱۰) بوستان ص ۱۸۰.

(۱) ک آنچه خود کاشته باشم دروم

☆

المرء مخبوء تحت لسانه (۲)

تفکر شبی با دل خویش کرد که پوشیده زیر زبانت مرد (۳)

☆

من نظر فی عیب نفسه اشتغل عن عیب غيره (۴)

مکن عیب خلق ای خردمند فاش بعیب خود از خلق مشغول باش (۵)

☆

لا تتبع عيوب الناس ، فان لك من عيوبك - ان عقلت - ما يشغلك من ان تعيب أحدا (۶)

کسی پیش من در جهان عاقلست که مشغول خود وز جهان غافلست (۷)

☆

قال أمير المؤمنين - ع : «الدعاء ترس المؤمن» (۸)

الدعاء يرد البلاء (۹)

غنیمت شمارند مردان دعا که جوشن بود پیش تیر بلا (۱۰)

(۱) غزلیات ص ۲۳۵.

(۲) مائة كلمة ص ۳.

(۳) بوستان ص ۱۸۰.

(۴) نهج البلاغة ج ۳ ص ۲۳۵.

(۵) بوستان ص ۱۸۲.

(۶) غرر الحكم ص ۲۴۹.

(۷) بوستان ص ۱۸۹.

(۸) عدة الداعي ص ۵.

(۹) الجامع الصغير ج ۲ ص ۱۷.

(۱۰) بوستان ص ۱۹۲.

قال النبي - صلى الله عليه وآله : «خذ من الدهر ما صفا ، ومن العيش ما كفى ، ودع الظلم والجفا . فان العمر قصير ، والناقد بصير » (١) (٢) (٣) (٤)
بزرگان چه گفتند خذ ما صفا (٥)

ان لكل شجرة ثمرة ، وثمره القلب الولد (٦)
درختیست بالای جان پرورش ولد میوه نازنین در برش (٧)

عليكم بالسنا والسنوت (يعنى العسل) فان فيهما شفاء من كل داء الا
السام (وهو الموت) (٨) .

(١) الاتنا عشرية ص ٦٠

(٢) ديك الجن :

خذ من زمانك ما صفا ودع الذى فيه الكدر

فالعمر اقصر مدة من أن يمحى بالغير

(يادداشتهاى آقاى مجتبى مینوى - محاضرات الادب ج ١ ص ٣٢١)

(٣) ابن ابى خازم :

خذ من الدهر ما كفى و من العيش ما صفا

(عيون الاخبار ج ٣ ص ١٠٩)

(٤) ابن سكرة الهاشمى :

خذ من الدهر ما صفا لك منه ودع الفكر فى بنات الطريق

اى شىء يكون اطيب من كآ من رحيق شيبه بريق عشيق

(٥) بوستان ص ٢٠٣ .

(٦) الجامع الصغير ج ١ ص ٩٦ ، و منهاج اليقين ص ٢٦٢ .

(٧) بوستان ص ٢٠٦ .

(٨) الجامع الصغير ج ٢ ص ٦٣ ، والرحمة فى الطب والحكمة ص ١١ .

سرشتست باری شفا در غسل نه چندانکه زور آورد با أجل
عسل خوش کند زندگان را مزاج ولی درد مردن ندارد علاج^(۱)

☆

الناس نیام ؛ اذا ماتوا انتبهوا (۲) .

کنون باید ای خفته بیدار بود چو مرگ اندر آرد ز خوابت چسود^(۳)
ب خواب و لذت شهوت گذاشتند حیات

کنون که زیر زمین خفته اند بیدارند^(۴)

☆

الوقت سيف قاطع ، لو لم تقطعه بالطاعات لقطعك بالفوات (۵) .

مکن عمر ضایع با فسوس و حیف که فرصت عزیزست و الوقت سیف^(۶)

☆

ماضی یومک فائت ، و آتیه متهم ، و وقتک مغتنم . فبادر فيه فرصة
الامکان ، و اياك بان تثق بالزمان (۷) (۸) .

چو دی رفت و فردا نیامد بدست

حساب از همین بکنفس کن که هست^(۹)

(۱) بوستان ص ۲۱۴ .

(۲) مائة كلمة ص ۳ ، واللؤلؤ والرصوع ص ۹۵ .

(۳) بوستان ص ۲۲۵ .

(۴) مواعظ ص ۱۲۴ .

(۵) منهاج اليقين ص ۱۴۷ ، و اساس الاقنباس ص ۷۱ ، و كشف المحجوب ص ۴۸۲ .

(۶) بوستان ص ۲۲۶ ، و مواعظ ص ۲۱۹ .

(۷) غرر الحكم ص ۲۳۶ .

(۸) عين الادب والرياسة ص ۱۷ .

ما مضى فات والمؤمل غيب و لك الساعة انى أنت فيها

(۹) بوستان ص ۲۲۷ .

سعدیا دی رفت و فردا همچنان موجود نیست
در میان این و آن فرصت شمار امروز را ^(۱)

✽

علم لا یصلحک ضلال (۲) .
علمی که ره بحق ننماید جهالتست ^(۳)

✽

قال رسول الله - ص : «مثل الذی یتعلم فی صغره ، کالنفش علی الصخر .
والذی یتعلم فی کبره کالذی یکتب علی الماء ، (۴) (۵) .

نقش برسنگ نبشتست بطوفان نرود ^(۶)
مهر مهریست که چون نقش حجر می نرود ^(۷)

✽

اهل الجنة جرد مرد کحل ، لا یفنی شبابهم ، و لا تبلی ثیابهم (۸) .
بخت جوان دارد آنکه با تو قرینست

پیر نکردد که در بهشت برینست ^(۹)
اینست بهشت اگر شنیدی
کز دیدن آن جوان شود پیر ^(۱۰)

(۱) غزلیات ص ۸ .

(۲) تذکرة المؤمنین ص ۱۶۵ .

(۳) غزلیات ص ۳۲ .

(۴) شرح المقامات الحریریة ج ۲ ص ۳۴۸ .

(۵) العفظ فی الصخر کالنفش علی الحجر - اللؤلؤ والصواع ص ۳۴ .

(۶) غزلیات ص ۱۴۲ .

(۷) غزلیات ص ۱۴۳ .

(۸) الجامع الصغیر ج ۱ ص ۱۱۰ .

(۹) غزلیات ص ۴۸ .

(۱۰) غزلیات ص ۱۶۴ .

من عشق فکتم وعفّ فمات فهو شهید (۱) .

بیحسرت از جهان نرود هیچکس بدر

الا شهید عشق بتیر از کمان دوست (۲)

قتیل عشق شهید است و قاتلش غازی (۳)

اتركوا الترك ما تركوكم (۴) .

نگفتمت که بترکان نظر مکن سعدی

چو ترك ترك نگفتی تحملت باید (۵)

فقال رسول الله - صلى الله عليه وسلم : « يا معشر الانصار ، أما تسمعون الى ما يقول سيدكم [أى ؛ سعد بن عبادة] ؟ » قالوا : لا تلمه ، فانه رجل غيور ... (۶) .

سختم آید که بهر دیده ترا مینگرند

سعدیا غیرت آهده نه عجب سعد غیور (۷)

(۱) الجامع الصغير ج ۲ ص ۱۷۶ ، واللؤلؤ المصنوع ص ۸۷ .

(۲) غزلیات ص ۵۶ .

(۳) غزلیات ص ۳۲۳ .

(۴) تذکرة الموضوعات ص ۱۱۴ .

(۵) غزلیات ص ۱۴۸ .

(۶) جامع البیان فی تفسیر القرآن « تفسیر - والذین یرمون أزواجهم و لم یکن لهم شهداء

... الایة » ج ۱۸ ص ۵۸ - یادداشتهای آقای احمد فرامرزی .

(۷) غزلیات ص ۱۶۳ .

✱

حب الوطن من الايمان (۱) (۲) .

سعدیا حب وطن گرچه حدیثیست صحیح

تتوان مرد بسختی که من اینجا زادم^(۳)

✱

انما النساء لعب ؛ فمن اتخذ لعبة فليستحسنها (۴) .

خوب را گو پلاس در بر کن که همان لعبت نگارین است^(۵)

✱

ماخلا قصير من حکمة ، ولاطويل من حماقة (۶) .

بالای دراز را خرد کم باشد^(۷)

✱

لو كان بعدى نبي لكان عمر بن الخطاب (۸) .

دیگر عمر که لایق پیغمبری بدی گرخواجۀ رسل نبدی ختم انبیا^(۹)

(۱) اساس الاقتباس ص ۱۲۳ ، واللؤلؤ المرصوع ص ۳۳ .

(۲) دیوان علی - ع - ص ۲۱ :

فموت الفتى خير له من مقامه بداد هوان بین واش و حاسد

(۳) غزلیات ص ۲۰۴ .

(۴) روض الاختیار ص ۱۸۱ .

(۵) غزلیات ص ۳۷۴ .

(۶) اللؤلؤ المرصوع ص ۶۸ ، اخبار الحمقى والمغفلين ص ۱۴ ، و الاستاذ ناجی علی

محفوظ - ثمرات الاوراق ج ۱ ص ۱۲۹ .

(۷) غزلیات ص ۳۸۴ .

(۸) الجامع الصغير ج ۲ ص ۱۳۱ .

(۹) مواعظ ص ۲ .

(سورة هل أتى) : روت الخاصة والعامة أن هذه الايات نزلت في
علي - ع - (۱) .

کس را چه زور و زهره که وصف علی کند

جبار در مناقب او گفته هل أتى (۲)

نظر رسول الله - ص - الى جبرئيل بين السماء والارض على كرسی
من ذهب ، وهو يقول : لاسيف الا ذوالفقار ، ولافتی الا علی (۳) .

زور آزمای قلعه خیب ——— ر که بند او

در یکدگر شکست بیازوی لافتی (۴)

فی حدیث علی - ع - ان درعه کانت صدراً بالظهر . فقیل له : لو احترزت
من ظهرك . فقال : اذا مکنت من ظهري فلا وُلت (۵)

مردی که در مصاف زره پیش بسته بود

تا پیش دشمنان ندهد پشت برغزا (۶)

إذا احب الله عبداً ابتلاه (۷)(۸)

(۱) التبیان ج ۲ ص ۷۳۵ ، والکشاف ج ۴ ص ۶۷۰ ، وجوهرة الکلام ص ۵۶ .

(۲) مواعظ ص ۳ .

(۳) سفينة البحار ج ۲ ص ۳۸۰ ، واللؤلؤ والمرصوع ص ۱۰۱ ، وبنایح المودة ص ۴۹ .

(۴) مواعظ ص ۳ .

(۵) النهاية ج ۴ ص ۱۸۹ .

(۶) مواعظ ص ۳ .

(۷) احیاء علوم الدین ج ۴ ص ۱۵۳ .

(۸) لباس النعم للموام ، وجوشن البلاء للمخواس - كشف المحجوب ص ۵۴ .

خاصان حق همیشه بلیت کشیده اند

هم بیشتر عنایت و هم بیشتر عنا^(۱)

☆

السعيد من سعد في بطن أمه . والشقي من شقي في بطن أمه (۲)

تا روز اولت چه نبشته‌ست بر جبین

زیرا که در ازل سعادا اند و اشقیا^(۳)

نبشته بود که این ناجیست و آن مأخوذ^(۴)

☆

انما يعرف الفضل لاهل الفضل اهل الفضل (۵) (۶)

تو قدر فضل شناسی که اهل فضلی و دانش^{(۷) (۸)}

☆

لاداء اعيان من الجهل (۹)

داروی تربیت از پیر طریقت بستان کادمی را بتر از علت نادانی نیست^(۱۰)

(۱) مواعظ ص ۳ .

(۲) التعرف ص ۳۵ .

(۳) مواعظ ص ۴ .

(۴) مواعظ ص ۱۲۶ .

(۵) الجامع الصغير ج ۱ ص ۱۰۴ .

(۶) ابوالمنهجه :

انما يعرف ذا الفضل - حل من الناس ذوه

(انوارالربيع ص ۱۶۱ ، والانوارالزاهية ص ۲۹۵)

(۷) مواعظ ص ۶ .

(۸) و غزلیات ص ۲۱۰ :

بصر روشنم از سرمه خاک دو تست قیمت خاک تو من دانم کاهل بصرم

(۹) مائة كلمة ص ۴ .

(۱۰) مواعظ ص ۱۰ .

☆

من سل سیف البغی قتل به (۱۰)

ستمگر نیز روزی کشته تیغ ستم گردد (۲)

☆

الدنیا قنطرة ؟؟ (۳)

دنیا که جسر آخرتش خواند مصطفی

جای نشست نیست ببايد گذار کرد (۴)

دنیا پلیست بر گذر راه آخرت (۵)

☆

فاغتتم الحياة قبل الموت ، والقوة قبل الضعف ، والصحة قبل السقم ؛ قبل

ان تؤخذ بالکظم و يحال بينک وبين العمل (۶)

ای که دمتت میرسد کاری بکن پیش از آن که تو نیاید هیچ کار (۷)

☆

ان جبریل علیه السلام قال : لله دون العرش سبعون حجابا ، لودنونا من

احدهما لاحرقتنا سبعجات وجه ربنا (۸)

لا حترقت من سبعجات الجلال (۹)

لودنت الفكرة من حجبہ

(۱) نهج البلاغة ج ۳ ص ۲۳۵ .

(۲) مواعظ ص ۱۵ .

(۳) مجمع الامثال ص ۲۴۲ .

(۴) مواعظ ص ۱۷ .

(۵) مواعظ ص ۱۴۵ .

(۶) تاريخ مدينة دمشق ج ۱۲ ق ۱ ص ۹ .

(۷) مواعظ ص ۳۳ .

(۸) النهاية ج ۲ ص ۱۴۱ .

(۹) مواعظ ص ۴۲ .

کتاب امیر المؤمنین علی - ع - الی سلمان - رحمه الله - و هو بالمدائن
والیا علیها : « اما بعد فان الدنيا مثلها مثل الحية ؛ لین مسها ، یقتل سمها . فاقبل
ما یعجبک فیها » (۱)

مکن به چشم ارادت نگاه در دنیا

که پشت مار بنقش است وزهر او قتال (۲)

الدنيا مزرعة الآخرة (۳)

زمین دنیا بستان زرع آخر تست

چو دست می دهدت تخم دولتی بفشان (۴)

ان الشيطان ليخاف منك يا عمر (۵) (۶)

چنان رهند و دوند اهل بدعت از نظرش

که از مسیحا دجال و از عمر شیطان (۷)

(۱) الحکمة الغالدة ص ۱۱۱

(۲) مواعظ ص ۴۳

(۳) اللؤلؤ المرصوع ص ۳۶

(۴) مواعظ ص ۵۳

(۵) صحیح الترمذی ج ۲ ص ۲۹۳

(۶) «انی لانظر الی شیطاين الانس و الجن قد فروا من عمر» صحیح الترمذی ج ۲ ص

۲۹۴ - و تراجع سيرة عمر بن الخطاب ج ۲ ص ۳۸۹-۹ ، و تاريخ الخلفاء ص ۱۱۷ ، والجامع

الصغير ج ۱ ص ۸۱

(۷) مواعظ ص ۵۵

لما تلا رسول الله - صلى الله عليه وسلم - قوله - تعالى - فمن ير داله ان يهديه يشرح صدره للاسلام . قيل له ما هذا الشرح ؟ فقال : «ان النور اذا قذف في القلب انشرح له الصدر، وانفسح» قيل: فهل لذلك من علامة؟ قال - صلى الله عليه وسلم - : «نعم» التجافى عن دار الغرور، والانا بة الى دار الخلود، والاستعداد للموت قبل نزوله» (١) (٢)

جهان سراى غرورست و دبو نفس وهوا (٣)

ان الاسلام بدأ غربيا، وسيعود كما بدأ؛ فطوبى للغرباء. (٤)
و فى الخبر المروى دين محمد يعود غربيا مثل مبتدأ الامر (٥)

يوشك بنو قنطوراء [يعنى الترك و الصين] ان يخرجوا اهل العراق من عراقهم (٦)

و عترة قنطوراء فى كل منزل تصيح بأولاد البرامك من يشرى (٧)

عن ابي عبد الله - عليه السلام - قال: «فحاسبوا انفسكم قبل ان تحاسبوا» (٨)

(١) احياء علوم الدين ج ١ ص ٦٣ ، و احاديث مثنوى ص ١٣٥ - شرح تعرف ج ١ ص ٦٣

و ج ٣ ص ٤٦

(٢) على ع : «الدنيا غرور حائل ، وزخرف زائل» المجتنى ص ٤١

(٣) مواعظ ص ٨٤

(٤) النهاية ج ٣ ص ١٥٢

(٥) مواعظ ص ٩٢

(٦) النهاية ج ٣ ص ٢٧٩

(٧) مواعظ ص ٩٣

(٨) سفينة البحار ج ١ ص ٢٥٠

پیش از آن کن حساب خود که ترا دیگری در حساب گیرد سخت^(۱)

☆

أحب للناس ما تحب لنفسك (۲) (۳)

هر چه بر نفس خویش نپسندی نیز بر نفس دیگری مپسند^(۴)

هر بد که بخود نمی پسندی با کس مکن ای برادر من^(۵)

چیست دانی سر دینداری و دانشمندی

آن روا دار که گر بر تو رود پسندی^(۶)

☆

كل الصيد في جوف الفرا (۷)

وكل الصيد في جوف الفرا^(۸) بأى فضيلة أسمى اليكم

(۱) مواعظ ص ۱۵۴ .

(۲) الجامع الصنبر ج ۱ ص ۱۱ .

(۳) یادداشت‌های آقای مجتبی مینوی - دیوان ناصر خسرو ص ۱۵۱ :

چونکه بجوئی همی آزار من کر نپسندی ز من آزار خویش

☆

بنگر و با کس مکن ان ناسزا آنچه نداویش سزاوار خویش

آنچه از تو نیک نیاید مکن داور خود باش بمنقار خویش

(۴) مواعظ ص ۱۶۶ .

(۵) مواعظ ص ۱۸۷ .

(۶) مواعظ ص ۱۸۹ .

(۷) البجتنی ص ۱۸ ، و مجمع الامثال ص ۵۲۰ .

(۸) مواعظ ص ۱۸۹ .

اننى اظل عند ربى يطعمنى ويسقینى (۱) (۲) (۳)

صاحب دل لا ینام قلبى مهمان ایت عند ربى (۴)

ان الرسالة والنبوة قد انقطعت فلا رسول بعدى ولا نبى (۵)

در وصف تو لا نبى بعدى خود و وصف تو و زبان سعدى (۶)

لولاك ما خلقت الافلاك (۷)

ای چشم و چراغ اهل ینش مقصود وجود آفرینش (۸)

(۱) طبقات الصوفية ص ۳۳۹ .

(۲) «انى لست كأحدكم ؛ انى ایت عند ربى ، يطعمنى ويسقینى» - كشف المعجوب ص ۴۱۶ .

(۳) یادداشتهاى آقای مجتبى مینوى - دیوان جمال الدین اصفهانى ص ۵
خواب تو ولا ینام قلبى

خوان تو ایت عند ربى

(۴) مواعظ ص ۲۰۳ .

(۵) الجامع الصغير ج ۱ ص ۸۰ ، و كشف اليقين ص ۲۲

(۶) مواعظ ص ۲۰۳ .

(۷) اللؤلؤ المرصوع ص ۶۶ .

(۸) مواعظ ص ۲۰۳

ماخذ سعدی من الحکم و الأمثال

قال ذوالنون : مارجع من رجع الا من الطريق ، و ما وصل اليه احد
فرجع عنه (۱)

بخاطر داشتم که چون بدرخت گل رسم دامنم پر کنم هدیه اصحاب را .
چون برسیدم بوی گلم چنان مست گرد که دامنم از دست برفت .

ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز
کان سوخته را جان شد و آواز نیامد
این مدعیان در طلبش بیخبراند

کانرا که خبر شد خبری باز نیامد (۲)

وگر سالکی محرم راز گشت ببندند بر وی در باز گشت
کسی را درین بزم ساغر دهند که داروی بیهوشیش در دهند
کسی ره سوی گنج قارون نبرد وگر برد ره باز بیرون نبرد (۳)

☆

قال الخلیل : ماضاق مکان علی اثنين متحاین. و الدنيا لاتع اثنين
متباغضین (۴) (۵)

ده درویش در گلیمی بخشبند و دو پادشاه در اقلیمی نگنجند (۶)

☆

لايجتمع فجالان فی اجمة (۷)

دو پادشاه در اقلیمی نگنجند (۸)

(۱) التمرغ ص ۹۹ ، و عوارف المعارف ج ۴ ص ۳۱۱ .

(۲) گلستان ص ۳ .

(۳) بوستان ص ۴ .

(۴) نزهة الإلباء ص ۱۰۶ .

(۵) یادداشت‌های آقای مجتبی مینوی :

گلیمی بخشبند ده پارسا بملکی نگنجند دو پادشا

(۶) گلستان ص ۱۷ .

(۷) یادداشت‌های آقای مجتبی مینوی - ابن الانیر ، أوائل ۱۹۴ (کذا ۱)

(۸) گلستان ص ۱۷ .

درون مملکتی چون دو پادشا گنجد^(۱)

☆

المصحة لا يعرف مقدارها الا من أصابه مرض^(۲)

قدر عافیت کسی داند که بمصیبتی گرفتار آید^(۳)

کسی قیمت تندرستی شناخت که يك چند بیچاره در تب گذاخت^(۴)

☆

الی ان یجیء التریاق قد مات الملسوع^(۵)

تا تریاق از عراق آورده شود مارگزیده مرده بود^(۶)

☆

عبدالله بن علی بن محمد التمیمی : شتان ما بین نائب یتوب من الزلات ،

و نائب یتوب من الغفلات ، و نائب یتوب من رؤیة الحسنات^(۷) (۸)

عاصیان از گناه توبه کنند عارفان از عبادت استغفار^(۹)

☆

سئل رویم عن التصوف ، فقال : الصوفي هو الذي لا يملك شيئا ، و لا

يملكه شيء (۱۰)(۱۱)

(۱) غزلیات ص ۸۶ .

(۲) الذخائر والاعلاق ص ۱۷۶ .

(۳) کلستان ص ۲۳ .

(۴) بوستان ص ۲۱۰ .

(۵) مجمع الامثال ص ۷۸ .

(۶) کلستان ص ۳۲ .

(۷) الرسالة القشيرية ص ۴۷ .

(۸) قالت رابعة : استغفر الله من قلة صدقي في قولي استغفر الله - التعرف ص ۶۴ .

(۹) کلستان ص ۵۴ .

(۱۰) کلستان ص ۵۴ .

(۱۱) روض الاخیار ص ۶۷ .

(۱۲) ابوالحسن نوری : الصوفي الذي لا يملك و لا يملك - كشف المحجوب ص ۴۲ .

هر که از مال وقف چیزی بدزد قطعش لازم نیاید و الفقیر لایمملک هر چه درویشانراست وقف محتاجانست (۱)

واعجباً تنبه الحيوانات باللیل، فتصوت، و انت غافل . و یحک اذا فتحت
عینیک فی الدجی ، فصح بقلبك
قم بنا یاخی لما تنمی
قم فقد صاحت الدیوكة ونادت
و اطرء النوم بالعزیمه عنا
لا تكون الدیوكة اطرء منا (۲)

یاد دارم که شبی در کاروانی همه شب رفته بودم و سحر در کنار بیشه‌ای خفته، شوریده‌ای که در آن سفر همراه ما بود نعره‌ای برآورد و راه ییابان گرفت و يك نفس آرام نیافت چون روز شد گفتمش آن چه حالت بود؟ گفت بلبلان را دیدم که بنالش در آمده بودند از درخت و کبکان از کوه و غوکان در آب و بهایم از بیشه. اندیشه کردم که مروت نباشد همه در تسبیح و من بغفلت خفته.

دوش مرغی بصبح مینالید عقل و صبرم برد و طاقت و هوش
یکی از دوستان مخلص را مگر آواز من رسید بگوش
گفت باور نداشتم که ترا بانگ مرغی چنین کند مدهوش
گفتم این شرط آدمیت نیست مرغ تسبیح گوی و من خاموش (۳)

اشتر بشر عرب در حالتست و طرب

گر ذوق نیست ترا کز طبع جانوری (۴)

(۱) گلستان ص ۶۲ .

(۲) المدهش ص ۴۲۷ .

(۳) گلستان ص ۷۰ .

(۴) غزلیات ص ۳۰۵ .

بلیلان وقت کل آمد که بنالند از شوق

نه کم از بلبل مستی تو بنال ای هشیار ^(۱)

آدمی زاده اگر در طرب آمد نه عجب

سرو در باغ برقص آمده وید و چنار ^(۲)

تو گر برقص نیائی شگفت جانوری

ازین هوا که درخت آمدست در جولان ^(۳)

✱

إذا ذكر جليسك عندك أحداً بالسوء فاعلم أنك ثانیه (۴)

هر که عیب دگران پیش تو آورد و شمرد

بی گمان عیب تو پیش دگران خواهد برد ^(۵)

هر آنکو برد نام مردم بعار تو چشم نکو گوئی از وی مدار

که اندر قفای تو گوید همان که پیش تو گفت از پس مردمان ^(۶)

امروز اگر نکوهش هن کرد پیش تو

فردا نکوهش تو کند پیش دیگری ^(۷)

✱

اویسی القرنی : السلامة فی الوحدة (۸)

(۱) مواعظ ص ۲۶ .

(۲) مواعظ ص ۲۶ .

(۳) مواعظ ص ۵۴ .

(۴) مجانی الادب ج ۲ ص ۷۴ - الکشکول .

(۵) کلستان ص ۵۶ .

(۶) بوستان ص ۱۸۹ .

(۷) مواعظ ص ۱۹۰ .

(۸) کشف المحجوب ص ۱۰۱ .

از آن تاریخ ترك صحبت گفتیم وطریق عزلت گرفتیم والسلامة فی الوحدة^(۱)

☆

لا تسكن الحكمة بطناً مليء طعاماً (۲)

اندرون از طعام خالی دار تا درو نور معرفت بینی^(۳)

☆

جهد المقل افضل من غنى المكثر (۴)

صبر درویش به که بذل غنی^(۵)

☆

اضيق السجون معاشرة الاضداد (۶)

قیاس کن که چه حالم بود درین ساعت

که در طویله نا مردمم بیاید ساخت^(۷)

پارسا را بس اینقدر زندان که بود همطویله رندان^(۸)

نه عجب گر فرو رود نفسش عندلیبی غراب هم قفسش^(۹)

چو طوطی کلاغش بود هم نفس غنیمت شمارد خلاص از قفس^(۱۰)

(۱) گلستان ص ۵۷ .

(۲) معاضرات الادباء، ج ۱ ص ۳۰۲ .

(۳) گلستان ص ۶۸ .

(۴) القدا الفرید ج ۱ ص ۲۳۵ .

(۵) گلستان ص ۷۲ .

(۶) روض الاخبار ص ۲۲۳ .

(۷) گلستان ص ۷۴ .

(۸) گلستان ص ۱۳۲ .

(۹) گلستان ص ۱۹۱ .

(۱۰) بوستان ص ۱۹۳ .

دانی چه جفا میرود از دست رقیبت حیفست که طوطی و زغن هم قفسا نند^(۱)

انتزاع العادة شدید (۲)

خوی بد در طبیعتی که نشست ندهد جز بوقت مرگ از دست^(۳)

الناس يحبون الحياة لياكلوا ، وأنا آكل لا حيا (۴)

خوردن برای زیستن و ذکر کردنست

تو معتقد که زیستن از بهر خوردنست^(۵)

رضی من الوفاء باللقاء (۶)

عطای او را بقلای او بخشیدم^(۷)

یسیره یدل علی کثیره (۸)

اندک دلیل بسیاری باشد و مثنی نمودار خرواری^(۹)

(۱) غزلیات ص ۱۳۳ .

(۲) مجمع الامثال ص ۶۷۷ .

(۳) گلستان ص ۸۴ .

(۴) شرح دیوان المتنبی ج ۴ ص ۲۱۵ .

(۵) گلستان ص ۹۰ .

(۶) مجمع الامثال ص ۲۵۶ .

(۷) گلستان ص ۹۴ .

(۸) المجتبی ص ۸۶ .

(۹) گلستان ص ۹۵ .

☆

إذا أراد الله إهلاك النملة أنبت لها جناحين (۱) .

- ماذا أخاضك يا مغرور في الخطر حتى هلكت فليت النمل لم يطر (۲)
آن نشیندی که فلاطون چه گفت مور هم-ان به که نباشد پرش (۳)
چه برسر آیدازین شوق غالبم دانی همانچه مودچرا برسر آمد از پر خویش (۴)

☆

و أما الاجابة فهي سنة مؤكدة (۵) .

اجابت دعوت سنت است (۶)

☆

رب رمية من غير را (۷) .

- گاه باشد که کودکی نادان بغلط بر هدف زند تیری (۸)

☆

امرؤ القيس : رضيت من الغنيمة بالاياب (۹) .

امیر از غره بدید و بشنید و بخندید گفت ای حکیم از من چیزی بخواه گفت :
جامه خود می خواهم اگر انعام فرمائی رضینا من نوالک بالرحیل (۱۰) .

(۱) مجمع الامثال ص ۷۷ ، والتاریخ الیمینی ص ۱۵۵ .

(۲) کلستان ص ۹۶ .

(۳) کلستان ص ۹۶ -

(۴) غزلیات ص ۱۸۶ .

(۵) احیاء علوم الدین ج ۲ ص ۹ .

(۶) کلستان ص ۱۱۳ .

(۷) مجمع الامثال ص ۲۶۴ .

(۸) کلستان ص ۱۱۳ .

(۹) مجمع الامثال ص ۲۵۶ ، والفاخر ص ۱۹۹ ، و نزهة ذوی الکبیر ص ۳۳ .

(۱۰) کلستان ص ۱۱۹ .

امیدوار بود آدمی بخیر کسان

مرا بخیر تو امید نیست شرمسار^(۱)

☆

أشأم من غراب البین (۲) .

نعیب غراب البین در پرده الحان اوست^(۲)

یا غراب البین یالیت بینی و بینک بعد المشرقین^(۴)

☆

أنجس ما یكون الكلب اذا اغتسل (۵) (۶) .

سگ بدریای هفتگانه بشوی

که چو تر شد پلید تر باشد^(۷)

نجس از پیرهن شبلی و معروف پیوشد

همه دانند که از سگ نتوان شست پلیدی^(۸)

☆

هیئات تضرب فی حدید بارد (۹) .

(۱) کلستان ص ۱۱۹ .

(۲) مجمع الامثال ص ۳۳۰ .

(۳) کلستان ص ۱۲۰ .

(۴) کلستان ص ۱۳۲ .

(۵) مجمع الامثال ص ۶۸۸ .

(۶) شرح المصنوع به علی غیر أهله ص ۴۹۲ :

ما از ددت حین ولیت الا خسة

(۷) کلستان ص ۱۵۴ .

(۸) مواعظ ص ۱۹۰ .

(۹) مجمع الامثال ص ۷۲۷ .

والكلب أنجس ما یكون اذا اغتسل

دم گرم من در آهن سرد او اثر نمیکند^(۱)
 درد دل با سنگدل گفتن چسود باد سردی میدهم در آهنت^(۲)
 هر آنکس که نصیحت همیکند بصوری
 بهره باد هوا میدمد بر آهن سردم^(۳)

☆

العقرب . . وعامة هذا النوع اذا حملت الانثى منه يكون حتفها في ولادتها
 لأن اولادها اذا استوى خلقها تاكل بطنها و تخرج فتموت الأم (۴) .
 در تصانیف حکما آورده اند که گزرم را ولادت معهود نیست چنانکه دیگر
 حیوانات را بل احشای مادر را بخورند و شکمش را بدرند و راه صحرا گیرند^(۵)

☆

أنفقت مالي و حج الجمل (۶) .
 حاجی تو نیستی شتر است^(۷)

☆

قول لقمان لابنه : يا بني لا تكن النملة أكيس منك تجمع في صيفها
 لثانها (۸) .
 مور گرد آورد بتابستان تا فراغت بود زمستانش^(۹)

(۱) کلستان ص ۱۵۸ .

(۲) غزلیات ص ۷۸ .

(۳) غزلیات ص ۲۰۵ .

(۴) حیاة العیوان ج ۲ ص ۱۱۲ ، والاستاذ ناجی علی محفوظ - کتاب العیوان «مصر ۱۳۲۳»

ج ۵ ص ۹ .

(۵) کلستان ص ۱۶۰ .

(۶) مجمع الامثال ص ۶۸۸ .

(۷) کلستان ص ۱۶۲ .

(۸) ثمار القلوب ص ۹۷ .

(۹) کلستان ص ۱۶۹ .

دعا اعرابی : اللهم انی اعوذ من فقر ملب ، ومن ضرع الی غیر محب (۱)

عرب گوید اعوذ بالله من الفقر المکب وجوار من لایحب (۲)

عاهر بن الظرب : رب زارع لنفسه حاصد سواه (۳) (۴) .

برنج و سعی کسی نعمتی بچنگ آرد

دگر کس آید و بی سعی و رنج بردارد (۵)

مع کل ثمرة زنبور (۶) .

هر کجا که گلست خارست و باخمر خمارست و بر سر گنج مارست و آنجا که

در شاهوار است نهنگ مردم خوارست (۷)

گنج و مار و گل و خار و غم و شادی بهمند (۸)

خار و گل درهمند و ظلمت و نور عسل و شهد و نشتر و زنبور (۹)

ان للحیطان آذاناً (۱۰) .

(۱) المجتبی ص ۷۶ - ۷ .

(۲) گلستان ص ۱۶۹ .

(۳) مجمع الامثال ص ۲۶۵ .

(۴) مجمع الامثال ص ۲۶۶ : رب ساع لقاءه

(۵) گلستان ص ۱۷۱ .

(۶) مجمع الامثال ص ۶۶۲ .

(۷) گلستان ص ۱۷۴ .

(۸) گلستان ص ۱۷۵ ، و غزلیات ص ۱۳۱ .

(۹) مواعظ ص ۲۰۵ .

(۱۰) مجمع الامثال ص ۷۸ .

- پیش دیوار آنچه گوئی هوش دار تا نباشد در پس دیوار گوش^(۱)
مکن پیش دیوار غیبت بسی بود کز پشش گوش دارد کسی^(۲)

☆

زین فی عین والد ولد (۳) .

همه کس را عقل خود بکمال نماید و فرزند خود بجمال^(۴)راست میخواهی بچشم خارپشت خارپشتی خوشتر است از قاقمی^(۵)

☆

عقیل بن علفه المری : من یلق أبطال الرجال یکلم (۶)

هر که با بزرگان ستیزد خون خود ریزد^(۷)

☆

ایاک و مشورة النساء فان رایهن الی أفن (۸)

مشورت با زنان تباهست^(۹)

☆

قیل لیوسف علیه السلام: مالک لا تشبع ، وفی یدک خزائن الارض ؟ فقال:

انی اذا شبعت نسیت الجائعین (۱۰)

(۱) کلستان ص ۱۸۱ .

(۲) بوستان ص ۱۷۹ .

(۳) مجمع الامثال ص ۲۸۳ .

(۴) کلستان ص ۱۸۵ .

(۵) مواعظ ص ۱۹۳ .

(۶) مجمع الامثال ص ۶۴۷ .

(۷) کلستان ص ۱۸۹ .

(۸) المعاسن والاضداد ص ۲۰۷ .

(۹) کلستان ص ۱۹۰ .

(۱۰) روض الاخیار ص ۱۷۱ .

یوسف صدیق - علیه السلام - در خشک سال مصر سیر نخوردی تا کرسنگان فراموش نکند^(۱)

✱

شهاب الدین السهروردی: لست تقدر أن تزدد فی الرزق المقسوم ، والامر المکتوب^(۲)

دو چیز محال عقلست : خوردن بیش از رزق مقسوم ، و مردن پیش از وقت معلوم^(۳)

جهد رزق ار کنی و گر نکنی

برساند خدای عزّ و جل

ور روی در دهان شیر و پلنگ

نخوردنت مگر بروز أجل^(۴)

نشاید خوردن الارزق مقسوم^(۵)

✱

ان تناسب حال السامع لتکون ابلغ تأثیر^۱ واحسن موقعا^(۶)

حکایت بر مزاج مستمع گوی

اگر خواهی که داریباتو میلی^(۷)

(۱) گلستان ص ۱۹۴ .

(۲) عین الادب والسیاسة ص ۲۳۶ .

(۳) گلستان ص ۱۹۵ .

(۴) گلستان ص ۱۹۵ .

(۵) غزلیات ص ۲۳۶ .

(۶) ادب الدنيا والدين ص ۲۲۳ ، ومنهاج الیقین ص ۴۷۲ .

(۷) گلستان ص ۱۹۹ .

اخف حلماً من بعير (۱) (۲)

حلم شتر چنانکه معلومست اگر طفلی مهارش گیرد و صد فرسنگ بردگرددن
از متابعتش نییچد (۳)

من عرف بالصدق جاز كذبه ، ومن عرف بالكذب لم يجز صدقه (۴)

یکی را که عادت بود راستی خطائی رود در گذارند ازو
وگر نامور شد بقول دروغ دگر راست باور ندارند ازو (۵)

من لم يتعظ بغيره وعظ الله به غيره (۶)

بند گیر از مصائب دگران تا نگیرند دیگران بتوبند (۷)

(۱) مجمع الامثال ص ۲۱۱ .

(۲) بادداشتهای آقای مجتبی مینوی - حذیفة الحقیقة ص ۲۰۳ - ۴ .

که مر او را چنان مسخر دید	آن یکی خیره زاشتری برسید
کودکی را همی کنی طاعت	که چرا با چنین قد و قامت
کودکانرا چرا شوی مطواع	هیکلت بس شگرف کاه طلاع
من شدمت چنین متابع درد	دادش اشتر جواب و گفت ابمرد
بههار و رسن همی نک-رم	من خود از کودک ارچه بیخبرم
کشته ام من متابع دردی	درد کرد است مر مرا کردی

(۳) گلستان ص ۱۹۹ .

(۴) مجمع الامثال ص ۴۶۱ .

(۵) گلستان ص ۲۰۱ .

(۶) محاضرات الادباء ج ۱ ص ۶۲ .

(۷) گلستان ص ۲۰۲ .

کل اناء یرشح بما فیه (۱)

زمین را ز آسمان نثار است و آسمانرا از زمین غبار کل اناء یرشح بما فیه (۲)

(عثمان) کان یصوم النهار ، و یقوم اللیل الا هجعة من اوله (۳)

خردمند عثمان شب زنده دار (۴)

لقى ابلیس عمر بن الخطاب فصا رعه ، فصرعه عمر (۵)

عمر پنجه بر پیچ دیو مرید (۶)

دیوی که خلق عالمش از دست عاجزند

عاجز در آنکه چون شود از دست وی رها (۷)

ازهد الناس فی العالم جیرانه (۸) (۹)

همانا که در فارس انشاء من
چو مشکست بی قیمت اندر ختن (۱۰)

(۱) مجمع الامثال ص ۵۲۱ .

(۲) گلستان ص ۲۰۳ .

(۳) الطبقات الکبری ج ۱ ص ۱۷ .

(۴) بوستان ص ۵ .

(۵) الدهش ص ۳۰۶ ، و مرآة الزمان مج ۸ ق ۲ ص ۴۹۷ .

(۶) بوستان ص ۵ .

(۷) مواعظ ص ۳ .

(۸) مجمع الامثال ص ۲۸۶ .

(۹) الشریف شکر - ۸۴۵۳ : فالمندل الرطب فی اوطانه حطب (مجانای الادب ج ۳ ص

۲۴۲ ، و خلاصة الکلام ج ۱ ص ۴۳)

(۱۰) بوستان ص ۷ .

☆

افضل الناس من تواضع عن رفعة (۱)
زکر دنفرازان تواضع نکوست (۲)

☆

الافلاس بدرقة (۳)

که مفلس ندارد زسلطان هراس (۴)
که ایمن تر از ملک درویش نیست (۵)

سعدیا سرمایہ داران از خلل ترسند و ما

گیر آیدبانگ دزدان کاروان آسوده ایم (۶)

آنکس از دزد بترسد که متاعی دارد (۷)

☆

کفر النعمة یوجب زوالها (۸)

که زایل شود نعمت ناسپاس (۹)

زوال نعمت اندر ناسپاسی است (۱۰)

(۱) الحکمة الخالدة ص ۱۱۷ .

(۲) بوستان ص ۸

(۳) مجمع الامثال ص ۴۶۲ .

(۴) بوستان ص ۱۷ .

(۵) بوستان ص ۴۲ .

(۶) غزلیات ص ۲۳۹ .

(۷) مواعظ ص ۱۱ .

(۸) العقد الفريد ج ۱ ص ۲۷۷ .

(۹) بوستان ص ۳۹ .

(۱۰) مواعظ ص ۲۱۱ .

يقال ان النمل اذا اجتمع على ولد الاسد اكله واهلكه (۱)

- نبینی که چون با هم آیند مور ز شیران جنگی بر آرند شور (۲)
که موران چون بگرد آیند بسیار بتنگ آید روان در حلق ضیفم (۳)

لا تجنى من الشوك الغنم (۴)

- که گر خار کاری سمن ندروی (۵)
که هرگز نیارد گز انگور بار (۶)
رطب ناورد چوب خرزهره بار (۷)
بر پاك ناید ز تخم پلید (۸)
درخت هقل نه خرما دهد نه شفتالود (۹)
کز شاخ بدی کس نخورد بار بهی (۱۰)
گندم نبری بیخانه چون جو کاری (۱۱)

(۱) شرح دیوان المتنبی ج ۳ ص ۴۸.

(۲) بوستان ص ۳۶.

(۳) مواعظ ص ۴۵.

(۴) مجمع الامثال ص ۵۴۴ و ۶۴۵.

(۵) بوستان ص ۳۸.

(۶) بوستان ص ۴۴.

(۷) بوستان ص ۴۴.

(۸) بوستان ص ۴۵.

(۹) مواعظ ص ۱۲۶.

(۱۰) مواعظ ص ۲۰۲.

(۱۱) مواعظ ص ۲۲۰.

✱

سقراط: مما يدل على عقل صديقك و نصيحتته ، انه يدلك على عيوبك (۱)

که این عیب من گفت یار من اوست (۲)

جز آنکس ندانم نکو گوی من که روشن کند بر من آهوی من (۳)

آمین برادری و شرط یاری آن نیست که عیب من هنر پنداری

آنست که گر خلاف شایسته روم از غایت دوستیم دشمن داری (۴)

✱

الشریدؤه صفاره (۵)

حذر کن ز پیکار کمتر کسی که از قطره سیلاب دیدم بسی (۶)

✱

ماحك ظهري مثل یدی (۷) (۸)

بغمخوارگی چون سرانگشت من نخوارد کس اندر جهان پشت من (۹)

✱

و من عجيب امر السمندل استلذاذه بالنار ، و مكثه فيها (۱۰)

(۱) الصداقة والصدق ص ۹۹ .

(۲) بوستان ص ۵۶ .

(۳) بوستان ص ۱۴۹ .

(۴) مواعظ ص ۲۰۱ .

(۵) مجمع الامثال ص ۷۴۹ .

(۶) بوستان ص ۶۱ .

(۷) مجمع الامثال ص ۶۱۳ .

(۸) الشافعی :

فتول انت جميع أمرك

ما حك جسمك مثل ظفرك

(الف با / ج ۲ ص ۲۷۱)

(۹) بوستان ص ۶۹ .

(۱۰) حياة الحيوان ج ۲ ص ۲۸ ، و معاضرات الادباء ج ۲ ص ۲۹۸ .

سمندر چه داند عذاب حریق^(۱)

سمندر نه گرد آتش مگرد^(۲)

☆

ز جاجه لایقوی لصخری^(۳)

که برهیزو عشق آبگینست و سنگ^(۴)

که توبه در ره عشق آبگینه بر سنگست^(۵)

در مجلس ما سنگ مینداز که جامست^(۶)

عاشقی و نیکنامی سعدیا سنگ و سبوست^(۷)

که دل بغمزه خوبان مده که سنگ و سبوست^(۸)

شکایت از دل سنگین یار نتوان کرد

که خویشتن زده ایم آبگینه بر سندان^(۹)

آبگینست پیش سندان^(۱۰)

پیش احتمال سنگ جفا خوردنم نماند

کز رقت اندرون ضعیفم چو جام شد^(۱۱)

(۱) بوستان ص ۱۰۴ .

(۲) بوستان ص ۱۱۸ .

(۳) مجمع الامثال ص ۲۸۶ .

(۴) بوستان ص ۱۰۵ .

(۵) غزلیات ص ۴۰ .

(۶) غزلیات ص ۴۴ .

(۷) غزلیات ص ۵۰ .

(۸) غزلیات ص ۵۲ .

(۹) غزلیات ص ۵۴ .

(۱۰) غزلیات ص ۷۸ .

(۱۱) غزلیات ص ۹۱۳ .

که آبگینه من نیست مرد سندان^(۱)

سنکی بدست دارد و ما آبگینه^(۲)

آتش و پنبه بود و سنگ و سبوی^(۳)

✱

أصبح فیما دهاه كالحمار الموحول^(۴)

که قاضی چو خر در وحل باز ماند^(۵)

✱

الاحسان الى اللئيم اضیع من الرسم على بساط الماء^(۶) (۷)

بیر فاب رحمت مکن بر خسیس چو کردی مکافات بر ینخ نویس^(۸)

✱

او میروس : احلم تنبل^(۹)

تکبر کند مرد حشمت پرست نداند که حشمت بهلم اندرست^(۱۰)

(۱) غزلیات ص ۱۷۹ .

(۲) غزلیات ص ۲۷۵ .

(۳) غزلیات ص ۳۵۴ .

(۴) مجمع الامثال ص ۳۵۷ .

(۵) بوستان ص ۱۲۸ .

(۶) اساس الاقتباس ص ۴۳ .

(۷) رسول الله - ص : « الذي يتعلم في كبره كالذي يكتب على الماء » شرح المقامات

الحريرية ج ۲ ص ۳۴۸ .

(۸) بوستان ص ۱۳۷ .

(۹) لباب الآداب ص ۲۵۷ .

(۱۰) بوستان ص ۱۳۸ .

الحرباء . . تستقبل الشمس وتدور معها كيفما دارت (۱)

شب سردشان دیده نا برده خواب چو حربا تأمل کنان آفتاب (۲)

بقدر السمو في الرفعة تكون وجبة الواقعة ، ولكل ناجم أفول (۳)

چو سیل اندر آمد بهول و نهیب فتاد از بلندی بسر در نشیب (۴)

من يقدر على ردّ أمس ، و تطيين عين الشمس (۵) (۶)

بگفت آنچه دانست و بایسته گفت بگل چشمه خور نشاید نهفت (۷)

بصبر خواستم احوال عشق پوشیدن دگر بکل نتوانستم آفتاب اندود (۸)

گفتاد گر این روی کسی دارد دوست گفتم بکل آفتاب نتوان اندود (۹)

قال ابوهريره : ان الجباري التموت في وكرها بظلم الظالم (۱۰)

(۱) حياة الحيوان ج ۱ ص ۲۰۱ .

(۲) بوستان ص ۱۴۰ .

(۳) المجتنى ص ۶۳ .

(۴) بوستان ص ۱۴۳ .

(۵) مجمع الامثال ص ۶۶۵ و ۷۵۵ .

(۶) ابوالفضل السکری المروزی :

من رام طمس الشمس جهلا خطا الشمس بالتطيين لا تقطع

(بيمة الدهر ج ۴ ص ۸۸)

(۷) بوستان ص ۱۴۹ .

(۸) غزليات ص ۱۳۶ .

(۹) غزليات ص ۳۸۸ .

(۱۰) روض الاخيار ص ۲۵۵ .

شنیدم که بر مرغ و مور و ددان شود تنگ روزی بفعل بدان^(۱)

☆

لا ینفع حذر من قدر (۲)

شنیدم که میگفت گردن ببند نباشد حذر با قدر سودمند^(۳)

☆

مدء رجلك علی قدر الكماء (۴)

باندازه بود باید نمود خجالت نبرد آنکه ننمود و بود^(۵)

من ثبت نبت (۶)

سکونی بدست آور ای بی نبات که بر سنگ گردان نروید نبات^(۷)

☆

قیل لابی العلس: ای الطعام أطیب؟ فقال: طعام لقی الجوع، بطعم

و افق الشهوة (۸)

چو دیرت بدست او فتد خوش خوری^(۹)

غذا گز لطیفست و گز سرسری

(۱) بوستان ص ۱۵۱ .

(۲) مجمع الامثال ص ۵۷۰ .

(۳) بوستان ص ۱۶۰ .

(۴) مجمع الامثال ص ۳۸۰ .

(۵) بوستان ص ۱۶۲ .

(۶) روض الاخبار ص ۲۳۱ .

(۷) بوستان ص ۱۶۶ .

(۸) معاضرات الادباء ج ۱ ص ۳۰۳ .

(۹) بوستان ص ۱۷۰ .

قال الحسن : ثلاثة لا غيبة لهم ؛ صاحب الهوى ، والفاسق المعلن بفسقه ،
والامام الجائر (۱) .

سه کس را شنیدم که غیبت رواست	وزین درگذشتی چهارم خطاست
یکی پادشاهی ملامت پسند	کزو بر دل خلق بینی گزند
حلالست ازو نقل کردن خبر	مگر خلق باشند ازو بر حذر
دوم پرده بر بی حیالمتن	که خود میدرد پرده خوشتن
ز حوض مدار ای برادر نگاه	که او می در افتد بگردن بچاه
سوم کژ ترازوی ناراست خوی	ز فعل بدش هر چه دانی بگوی (۲)

ينبغي لقيم الصبي ان يجنبه مقايح الافعال ، وينكب عنه معايب العادات ؛
بالترهيب ، والترغيب ، والاياس ، والايحاش ، والاعراض ، والاقبال ؛ بالحمد
مرة ، و بالتوبيخ اخرى (۳) .

خردمند و پرهیزگارش بر آر	گرش دوست داری بنارش مدار
بخردی درش زجر و تعلیم کن	بنیک و بدش وعده و بیم کن (۴)

ابن المقفع : ليست من خلّة تكون للغنى مدحاً ، الا وهى للفقير عيباً .
فان كان شجاعاً قيل اهوج . وان كان وقوراً سمى بليداً . و ان كان حليماً قيل
دنيا . وان كان صموتاً سمى عيباً . و ان كان جواداً قيل مبذراً (۵) .

(۱) احیاء علوم الدین ج ۳ ص ۱۱۵ .

(۲) بوستان ص ۱۸۹ - ۹۰ .

(۳) تداییر المنازل ص ۳۶ .

(۴) بوستان ص ۱۹۵ .

(۵) رسائل البلغاء ص ۱۵۹ - ۶۰ .

سراسیمه خواندند و تیره رای	گرت بر کند خشم روزی ز جای
بگویند غیرت : — دارد بسی	و گر بردباری کنی از کسی
که فردا دودست بود پیش و پس	سخن را باندرز گویند بس
بتشنع خلقی گرفتار کشت	و گر قانع و خویشان دار کشت
که نعمت رها کرد و حسرت بیرد (۱)	که همچون پدر خواهد این سفله مرد

✱

اذا عبت أمرأ فلا تاته (۲) .

چو بد ناپسند آیدت خود مکن (۳)

✱

بقراط : یداوی کل علیل بعقاقیرارضه ، فان الطبیعة تنزع الی غذائها (۴)

غریبی که رنج آردش دهر پیش

بدارو دهند آبش از شهر خویش (۵)

✱

المنصورین المهدی : استدم النعمة بالشکر (۶) (۷) :

(۸) بدوزند نعمت بمیخ سپاس

خردمند طبعان منت شناس

(۹) زوال نعمت اندر ناسپاسیست

دوام دولت اندر حق شناسیست

(۱) بوستان ص ۲۰۲ .

(۲) مجمع الامثال ص ۵۵۱ .

(۳) بوستان ص ۲۰۳ .

(۴) المعاسن والاشداد ص ۸۹ ، والمعاسن والسادی « طبعة Geiessen » ص ۳۲۶ .

(۵) بوستان ص ۲۰۶ .

(۶) المجتنی ص ۷۳ .

(۷) مجمع الامثال ص ۴۹۸ : قیدوا نعم الله بالشکر .

(۸) بوستان ص ۲۰۸ .

(۹) مواظ ص ۲۱۱ .

انما یخدع الصبیان بالزیب (۱)

که باران رحمت پرو هر دمی	ز عهد پدر یادم آمد همی
ز بهرم یکی خاتم زر خرید	که در خریدیم لوح و دفتر خرید
بخرمائی از دستم انگشتی	بدر کرد ناگه یکی مشتری
بشیرینی ازوی توانند برد ^(۲)	چو نشناسد انگشتی طفل خرد

لا تکن حلوا فتستطرط (۳)

مدعیانش طمع کنند بجلوا ^(۴)	لعبت شیرین اگر ترش نشیند
---------------------------------------	--------------------------

فی التأخیر آفات (۵)

روز بازار جوانی پنجره‌ری بیش نیست
نقد را باش ای پسر کافت بود تأخیر را^(۶)

انهم من زجاجة علی مافیها (۷)

چون آب در آبگینه پیداست^(۸)

(۱) مجمع الامثال ص ۷۸ .

(۲) بوستان ص ۲۳۱ .

(۳) مجمع الامثال ص ۵۵۰ .

(۴) غزلیات ص ۳ .

(۵) مجمع الامثال ص ۲۶۵ .

(۶) غزلیات ص ۷ .

(۷) مجمع الامثال ص ۶۷۳ .

(۸) غزلیات ص ۲۴ .

هرج آن بآبکینه بیوشی مینست^(۱) .

آبکینه نتواند که بیوشد رازش^(۲) .

چو آب صافی در آبکینه پیدائی^(۳) .

✽

من الحيلة ترك الحيلة (۴) (۵) .

تدیر تو چیست ترك تدیر^(۶) .

چاره بیچارگی بود سعدی^(۷) .

✽

الكلام اذا صدر من القلب وقع في القلب (۸) .

که هرج از جان برون آید نشیند لاجرم بردل^(۹) .

✽

القمر . . یلی الکتان (۱۰) .

(۱) غزلیات ص ۴۵ .

(۲) غزلیات ص ۱۷۶ .

(۳) غزلیات ص ۲۸۱ .

(۴) مجمع الامثال ص ۶۶۳ .

(۵) دیوان ابن الوردی ص ۳۳۹ :

انما الحيلة في ترك الحيل

فان ترك الحيلة فيها واتشد

(۶) غزلیات ص ۱۶۵ .

(۷) غزلیات ص ۳۳۹ .

(۸) روض الاخبار ص ۲۷۸ .

(۹) غزلیات ص ۱۸۹ .

(۱۰) الفیت المسجم ج ۲ ص ۱۵۶ ، والطرائف واللطائف ص ۱۶۷ .

ترا که گفت که برقع بر افکن ای فتمان

که ماه روی تو مارا بسوخت چون کتان^(۱)

✱

لیس حیّ علی الزمان بیاق (۲) .

نبودست تا بوده دوران گیتی بابقای ابنای گیتی معوّد^(۳)

✱

مالك : والله لقد اصبحت ماملك ديناراً ، ولا درهما ، ولا دانقاً . ولئن

لم يكن لي عند الله خير ، ما كانت لي دنيا و لا آخرة (۴) .

ترا که مالک دینار نیستی سعدی طریق نیست مگر زهد مالک دینار^(۵)

✱

خير الكلام ما قلّ و دلّ (۶) .

سعدیا قصه ختم کن بدعا ان خير الكلام قلّ و دلّ^(۷)

✱

العاقل من يرى مقر سهمه من رميه ، قبل ارساله من فوقه (۸) (۹) .

(۱) مواعظ ص ۵۶ .

(۲) مجمع الامثال ص ۶۰۶ ، واخبار الحمى والمنفلين ص ۷۰ .

(۳) مواعظ ص ۱۸ .

(۴) حلیة الاولیاء ج ۲ ص ۳۶۷ .

(۵) مواعظ ص ۳۰ .

(۶) اساس الاقتباس ص ۶۵ .

(۷) مواعظ ص ۳۸ .

(۸) مجمع الامثال ص ۳۹۲ .

(۹) التنبیهات ص ۳۸۱ :

تیر از کمان چو رفت نیاید بشست باز پس واجبست در همه کاری تأملی^(۱)

✱

عمر: لیت امی لم تلدنی (۲) .

خردمندان پیشین راست گفتند مرا خود کاشکی مادر نزادی^(۳)

✱

ضمرة بن ضمرة: لیس للامور بصاحب من لم ينظر فی العواقب (۴) .

طلب منصب فانی نکند صاحب عقل

عاقل آنست که اندیشه کند پایان را^(۵)

✱

قدّر ثم اقطع (۶) .

نعمّا قال خیاط بموصل لمأجور له قدّر ففصل^(۷)

✱

لكل مقام مقال (۸) (۹) .

ولیکن هر مقامی را مقالی^(۱۰) .

(۱) مواعظ ص ۷۹ .

(۲) الطبقات الكبرى ج ۱ ص ۱۷ .

(۳) مواعظ ص ۸۲ .

(۴) مجمع الامثال ص ۵۹۳ .

(۵) مواعظ ص ۱۱۴ .

(۶) مجمع الامثال ص ۴۹۸ .

(۷) مواعظ ص ۱۵۱ .

(۸) مجمع الامثال ص ۵۹۸ .

(۹) الخطبة :

تحسن على هداك المليك

فان لكل مقام مقالا

(الكامل ج ۱ ص ۳۵۷)

(۱۰) مواعظ ص ۱۹۲ .

ماخاب من استشار (۱) (۲) .

غالبش بر غرض نی—اید تیر	هر که بیمشورت کند تدبیر
بر نیارد بجز پشیمانی ^(۳)	بینخ بی مشورت که بنشانی

(۱) الطرائف واللطائف ص ۸۱ .

(۲) سلیمان بن داود - ع : « من لم یستشر یندم » .

(الطرائف واللطائف ص ۸۲)

(۳) مواعظ ص ۲۰۷ .

مآخذ سعدی من القصص

أصاب اعرابی جرو ذئب ، فاحتمله الى خبائه ، وقرب له شاة . فلم يزل يمتص من لبنها حتى سمن ، و كبر . ثم شد على الشاة ، فقتلها . فقال الاعرابی يذكر ذلك :

غذتک شویهتی و نشأت عندی فمن أدراك أن اباك ذيب
فیجت نسیة و صغار قوم بشاتهم و انت لهاریب
اذا كان الطباع طباع سوء فليس بنافع ادب الادیب (۱)
عاقبت گرگ زاده گرگ شود کرچه با آدمی بزرگ شود (۲)

حکى عن الحسين بن عبدالسلام المصرى المعروف بالجمل ، انه مر ببعض اخوانه ، بعقبة النجارين - و هو يعدو باكثر مما يقدر عليه - فقال له : قف على . فخاف ان تكون نزلت به نازلة . فأتاه الى الدار ، فخرج مستخفيا ، فقال : مالك يا أبا عبدالله ؟ قال : ما علمت ان السخرة وقعت فى الجمال ؟ فما يؤمننى أن يقال هذا الجمل ، فاوخذ ، فلا تخلص الا بشفاعه (۳)

گفتم حکایت آن روباه مناسب حال تست که دیدندش گریزان و بی خوشتن افتان و خیزان کسی گفتش چه آفت است که موجب مخافتست . گفتا شنیده ام که شتر را بسخره میگیرند گفت ای سفیه شتر را با تو چه مناسبت است و ترا بدو چه

(۱) الاستاد محمد محفوظ - المستطرف ج ۱ ص ۱۷۰ ، والمعاسن الاضداد ص ۳۱ .

(۲) گلستان ص ۱۹ .

(۳) جمع الجواهر ص ۶۳ ، و مآخذ قصص و تمثیلات مننوی ص ۱۷۹ .

مشابهت . گفت خاموش که اگر حسودان بفرض گویند شترست و گرفتار آییم کرا غم تخلص من دارد^(۱)

نشنیدی که صوفی میکوفت زیر نعلین خویش میخی چند
آستینش گرفت سرهنگی که بیا نعل بر ستورم بند^(۲)

حکمی ان الرشید قرأ یوما «ونادی فرعون فی قومه قال یا قوم ألیس لی ملک مصر وهذه الانهار تجری من تحتی افلا تبصرون» فقال : اطلبوا لی شخصا انذل ما یكون ، حتی اولیه مصر . فطلبوا شخصا مخبلا کما اراد الخلیفة ، فولاه مصر - وکان اسمه خصیب - فلما ولی احسن السیرة ، و باشر الکرم ، و انتشر ذکره فی البلاد . . . (۳)

هرون الرشید را چون ملک مصر مسلم شد ، گفت : بخلاف آن طاعی که بغرور ملک مصر دعوی خدائی کرد نبخشم این مملکت را مگر بخسبیس ترین بندگان. سیاهی داشت نام او خصیب در غایت جهل ملک مصر بوی ارزانی داشت^(۴)

حکمی انه حضر منجم فی مجلس بعض الملوك ، و اخذ یخبر عن احوال السموات . فبلغه فی المجلس ان امراته وجدت مع شخص یزنی بها ، فانشد بعض الظرفاء :

حدیث المنجم فی حکمه یحل لدینا محل الحدث
یخبر عن حادثات السماء ویجهل فی یته ماحدث^(۵)

(۱) گلستان ص ۲۱-۲۰

(۲) گلستان ص ۱۱۶ .

(۳) آثار البلاد ص ۲۱۹ ، و یادداشت های آقای مجتبی مینوی - الفتح الوهبی ج ۱ ص ۴۹

و تحفة النظر ج ۱ ص ۹۷ .

(۴) گلستان ص ۵۱ .

(۵) ارمنان مج ۱۶ ص ۳۱۸ .

منجمی بخانه در آمد یکی مرد بیگانه را دید با زن او بهم نشسته دشنام و سقط گفت و فتنه و آشوب خاست . صاحب‌دلی که برین واقف بود گفت :

تو بر اوج فلک چه دانی چیست که ندانی در سرایت کیست ^(۱)

✱

(جود کعب بن مامه) +++ فلما دار القعب فانتهی الی کعب ، ابصر النمری
یحدد النظر الیه ، فأثر بمائه . وقال للساقی : اسق اخاك النمری .. (۲)

جوانی پاکباز پاک‌رو بود	که با پاکیزه روئی در کرو بود
چنین خواندم که درد ریای اعظم	بگردابی در افتادند با هم
چو ملاح آمدش تا دست گیرد	مبادا کاندران حالت بمیرد
همی گفت از میان موج و تشویر	مرا بگذار و دست یار من گیر ^(۳)

✱

السری السقطی : انا استغفر الله من قولی « الحمد لله » منذ ثلاثین سنة . فقیل
کیف ؟ فقال : وقع حریق باللیل ، فخرجت انظر دکانی . فقیل : الحریق ابعده
من دکانک . فقلت : الحمد لله . ثم قلت : هب ان دکانک تخلص ، اما تهتم
للمسلمین (۴)

شبی دود خلق آتشی بر فروخت	شنیدم که بغداد نمی بسوخت
یکی شکر گفت اندر آن خاک و دود	که دکان ما را گزندی نبود
جهان‌دیده ای گفتش ای بوالهوس	ترا خود غم خویشتن بود و بس
پسندی که شهری بسوزد بنار	اگر چه سرایت بود بر کنار ^(۵)

(۱) گلستان ص ۱۱۹ .

(۲) مجمع الامثال ص ۱۶۴ .

(۳) گلستان ص ۱۴۵ .

(۴) روض الاخیار ص ۱۳۵-۶ ، و وفیات الاعیان ج ۲ ص ۱۰۲ .

(۵) بوستان ص ۳۸ .

قال ابراهيم لشقيق: ما بدء امرك الذي بلغك هذا ؟ قال : مرت ببعض
الفلوات ، فرأيت طيرا مكسور الجناحين ، في فلاة من الارض ، فقلت : انظر من
اين يرزق هذا . فقعدت بجذائه ، فاذا انا بطائر قد اقبل ، في منقاره جرادة ،
فوضعتها في منقار الطير المكسور الجناحين . فقلت لنفسى : يا نفس ، ان الذى
قيض هذا الطير الصحيح لهذا الطير المكسور الجناحين فى فلاة من الارض ، هو
قادر ان يرزقنى حيث كنت ، فتركت التمسك ، واشتغلت بالعبادة . فقال ابراهيم :
يا شقيق ، و لم لاتكون انت الطير الصحيح ، الذى اطعم العليل ، حتى تكون
افضل منه •• (٤)

يكى روبهی دید بیدست و پای	فرو ماند در لطف و صنع خدای
که چون زندگانی بسر میبرد	بدین دست و پای از کجا میخورد
درین بود درویش شوریده رنگ	که شیری در آمد شغالی بچنگ
شغال نگو نبخت را شیر خورد	بماند آنچه روباه از آن سیر خورد
دگر روز باز اتفاق افتاد	که روزی رسان قوت روزش بداد
یقین مرد را دیده بیننده کرد	شد و تکیه بر آفریننده کرد
کزین پس بکنجی نشینم چو مور	که روزی نخوردند پیلان بزور
زنخدان فرو برد چندی بجیب	که بخشنده روزی فرستد ز غیب
نه بیگانه تیمار خوردش نه دوست	چو چنگش رک و استخوان ماند و پوست
چو صبرش نماند از ضعفی و هوش	ز دیوار محرابش آمد بگوش
برو شیر درنده باش ای دغل	مینداز خود را چو روباه شل

(۱) محاضرة الابرار ج ۱ ص ۱۷۲ . و قصة القط الاعمى «ترجمة طاهر بن احمد بابشاذ»

انباء الرواء ج ۲ ص ۹۶-۷ ، ووفيات الاعيان ج ۲ ص ۲۰۰ ، و معانی الادب ج ۲ ص ۱۸۰-۱
و بادداشتهاى آقاى مجتبى مینوى - شذرات الذهب ج ۳ ص ۳۳۴ .

چنان سعی کن کر تو ماند چوشیر چه باشی چو روبه بوا مانده سیر^(۱)

ز نیروی سر پنجه شیر گیر فرو مانده عاجز چو روباه پیر^(۲)

من أعجب ما حکى عن حاتم الطائى ، هو أن احد قياصرة الروم بلغته اخبار حاتم ، فاستغرب ذلك . وكان قد بلغه ان لحاتم فرسان كرام الخيل عزيزة عنده . فأرسل اليه بعض حبابه ، يطلب منه الفرس هدية اليه - وهو يريد أن يمتحن سماعته بذلك - فلما دخل الحاجب ديار طى ، سأل عن ابيات حاتم حتى دخل عليه ، فاستقبله ، ورحب به - وهو لا يعلم أنه حاجب الملك - وكانت المواشى حينئذ فى المراعى ، فلم يجد اليها سبيلا ، لقرى ضيفه فنحّر الفرس ، و أضرّم النار . ثم دخل الى ضيفه يحادثه ، فأعلمه انه رسول قيصر ؛ وقد حضر يستميحه الفرس . فسأ ذلك حاتمًا ، و قال : هلا اعلتمنى - قبل الآن - فاني قد نحرته لك ، اذ لم أجد جزورا غيرها بين يدي . فعجب الرسول من سخائه ، و قال : والله لقد رأينا منك اكثر مما سمعنا (۳)

ز اوصاف حاتم بهر مرز و بوم	بگفتند برخی بسلطان روم
که همتای او در کرم مرد نیست	چو اسبش بجولان و ناورد نیست
بیابان نوردی چو کشتی بر آب	که بالای سیرش نبرد عقاب
بدستور دانا چنین گفت شاه	که دعوی خجالت بود ییگواه
من از حاتم آن اسب تازی نژاد	بخوامم گر او مکرمت کرد و داد

(۱) بوستان ص ۸۳-۴ .

(۲) بوستان ص ۱۴۷ .

(۳) مجانی الادب ج ۱ ص ۱۳۴ - ابن عبه ربه .

و کر رد کند بانگ طبل تهیست
روان کرد و ده مرد همراه وی
صبا کرده بار دگر جان درو
بر آسود چون تشنه بر زنده رود
بدامن شکر دادشان زر بمشت
بگفت آنچه دانست صاحب خبر
بدندان ز حسرت همی کند دست
چرا پیش ازینم نگفتی پیام؟
ز بهر شما دوش کردم کباب
نشاید شدن در چراگاه خیل
جز او بر در بارگاهم نبود
که مهمان بخسپد دل از فاقه ریش
دگر مرکب ناهور گو مباحش
طبیعیست اخلاق نیکو نه کسب
هزار آفرین گفت بر طبع وی^(۱)

بدانم که در وی شکوه مهیست
رسولی هنرمند عالم بطی
زمین مرده و ابر گریان برو
بمنزلکه حاتم آمد فرود
سماطی یفکند و اسبی بکشت
شب آنجا بیوند و روز دگر
همیگفت حاتم پریشان چومست
که ای بهره ور مؤبد نیکنام
من آن باد رفتار دلدل شتاب
که دانستم از هول باران و سیل
بنوعی دگر روی و راهم نبود
مروت ندیدم در آیین خویش
مرانام باید در اقلیم فاش
کسانرا درم داد و تشریف واسب
خبر شد بروم از جوانمرد طی

✽

فصفت عنه النفس والعرض
ومن بعض الکلب ان عضاً (۲)

شائمی عسد بنی مسمع
ولم اجبه لاحتقاری له

(۱) بوستان ص ۸۵-۶

(۲) معاهد التعمیم ج ۳ ص ۲۵۱، و یادداشت‌های آقای مجتبی مینوی - محاضرات الادباء.

سگی پای صحرا نشینی گزید	بخشمی که زهرش ز دندان چکید
شب از درد بیچاره خوابش نبرد	بخیل اندرش دختری بود خرد
پدر را جفا کرد و تنیدی نمود	که آخر ترا نیز دزدان نبود
پس از گریه مرد پراکنده روز	بخندید کای ؛ بابک دلفروز
مرا گرچه هم سلطنت بود و یش	دریغ آمدم کام و دندان خویش
محالست اگر تیغ بر سر خورم	که دندان بیای سگ اندر برم
توان کرد با ناکسان بدرگی	ولیکن نیاید ز مردم سگی ^(۱)

قال عوف : دخلت علی ابن سیرین ، فتناولت عنده الحجاج ، فقال :
 ان الله حکم عدل . ينتقم للحجاج ممن اغتابه ، كما ينتقم من الحجاج لمن ظلمه .
 وانك اذا لقيت الله غدا - كان اصغر ذنب اصبته ، اشد عليكم من اعظم ذنب
 اصابه الحجاج (۲) .

کسی گفت حجاج خونخواره ایست	دلش همچو سنگ سیه پاره ایست
ترسد همی ز آه و فریاد خلق	خدایا تو بستان ازو داد خلق
چهره اندیده پیر دیرینه زاد	جوان را یکی پند پیرانه داد
کز او داد مظلوم مسکین او	بخواهند و از دیگران کین او
تو دست از وی و روزگارش بدار	که خود زیر دستش کند روزگار
نه بیداد ازو بهره مند آمدم	نه نیز از تو غیبت پسند آمدم
بدوزخ برد مدبری را گناه	که پیمانه پر کرد و دیوان سیاه
دگر کس بغیبت پیش من	مبادا که تنها بدوزخ رود ^(۳)

(۱) بوستان ص ۱۳۴ - ۵ .

(۲) احیاء علوم الدین ج ۳ ص ۱۱۶ .

(۳) بوستان ص ۱۸۷ .

عن ابن عباس - رضی الله عنه : .. ان نجدة الحروری ، او نافعاً الازرق ؛ قال له : انك تقول ، ان الهدهد اذا نقر الارض ، عرف مسافة ما بينه وبين الماء ، وهو لا يبصر شعيرة الفخ ؟ فقال : اذا جاء القدر غشى البصر (۱) .

چنین گفت پیش زغن کرکسی	که نبود ز من دور بین تر کسی
زغن گفت ازین در نشاید گذشت	بیا تا چه بینی بر اطراف دشت
شنیدم که مقدار یکروزه راه	بکرد از بلندی بیستی نگاه
چنین گفت دیدم گرت باور است	که یکدانه گندم بهامون برست
زغن را نماند از تعجب شکیب	ز بالا نهادند سر در نشیب
چو کرکس بر دانه آمد فراز	گره شد برو پای بندی دراز
ندانست از آن دانه خوردنش	که دهر افکند دام درگردنش
نه آبستن در بود هر صدف	نه هر بار شاطر زند بر هدف
زغن گفت از آن دانه دیدن چسود ؟	چو بینائی دام خصمت نبود (۲)

بتی دیدم از عاج در سومنات مرصع چو در جاهلیت منات
..... الخ (۳) (۴)

أثار جماعة من الاعراب ضبعا ، فدخلت خباء شيخ منهم ، فقالوا : اخرجها . فقال : ما كنت لافعل ، وقد استجارت بي ، فانصرفوا . وقد كانت

- (۱) مجمع الامثال ص ۲۶ ، والحيوان ج ۶ ص ۱۰۱ - ۲ ، و ج ۳ ص ۱۶۱ ، و مأخذ
نقص و تمثيلات مثوى ص ۱۴ - ۶ : المرائس .
(۲) بوستان ص ۱۶۰ .
(۳) بوستان ص ۲۱۵ - ۲۰ .
(۴) آثار البلاد ص ۶۳ - ۴ .

هزیلا، فأحضر لها لقاحاً، وجعل يسقيها، حتى عاشت، فنام الشيخ - ذات يوم - فوثبت عليه، فقتلته (۱).

یکی بچه گرگ می پرورید	چوپرورده شد خواجه برهم درید
چو بر پهلوی جان سپردن بخفت	زبان آوری درسش رفت و گفت
تو دشمن چنین نازنین پروری	ندانی که ناچار زخمش خوری ^(۲)

☆

قامت امرأة العزيز الى الصنم، فظلمت دونه بثوب. (قال) فقال لها يوسف: ما هذا؟ قالت: استحيى أن يرانا. فقال لها يوسف: أتستحيين ممن لا يسمع، ولا يبصر، ولا يفقه. ولا أستحيى أنا ممن خلق الأشياء كلها و علمها؟ (۳).

زلیخا چو گشت از می عشق مست	بدامان یوسف در آویخت دست
چنان دیو شهوت رضا داده بود	که چون گرگ در یوسف افتاده بود
بتی داشت بانوی مصر از رخام	برو معتکف بامدادان و شام
در آن لحظه رویش پیوشید و سر	مبادا که زشت آیدش در نظر
غم آلوده یوسف بکنجی نشست	بسر بر ز نفس ستمکاره دست
زلیخا دو دستش بیوسید و پای	که ای سست پیمان سرکش در آی
بسندان دلی روی درهم مکش	بتندی پریشان مکن وقت خوش
روان گشتش ازدیده برچهره جوی	که برگرد و نا پاکی از من مجوی
تو در روی سنگی شدی شرمناک	مرا شرم باد از خداوند پاک ^(۴)

(۱) تمار القلوب ص ۳۲۰، والزهج ۱ ص ۴۹۴، والاستاذ محمد محفوظ - المستطرف

ج ۱ ص ۱۷۰، و یادداشتهای آقای مجتبی مینوی - المحاسن والاضداد ص ۳۰.

(۲) بوستان ص ۲۳۲.

(۳) المراس ص ۵۹.

(۴) بوستان ص ۲۳۶ - ۷.

ان العرب تزعم ، أن الثعلب نظر الى العنقود ، فرامه ، فلم ينله . فقال :
هذا حامض . وحكى الشاعر ؛ فقال :

أنت عندي كئعاله	ايها العائب سلمى
أبصر العنقود طاله	رام عنقودا فلما
لما رأى ان لا يناله (١)	قال هذا حامض

که گفت پیرزن از میوه میکند پرهیز

دروغ گفت که دستش نمیرسد بشمار (٢)

که گفت پیر زن از میوه میکند پرهیز

دروغ گفت که دستش نمیرسد بدراخت (٣)

(١) مجمع الامثال ص ٤٢٠ .

(٢) مواعظ ص ٣٠ .

(٣) مواعظ ص ١٥٤ .

مآخذ سعدی من الشعراء العرب

وفي الصمت ستر للعيى و انما صحيفة لب المرء أن يتكلما (۱)
 زبان در دهان ای خردمند چیست کلید در گنج صاحب هنر
 چو در بسته باشد چه داند کسی که جوهر فروشت یا پیلور (۲)

ابن الرومی

و ما الحلى الا زينة لنقيصة تتمم من حسن اذا الحسن قصرا
 فاما اذا كان الجمال موفرا كحسنك لم يحتج الى ان يزورا (۳)
 وصف ترا گر کنند ور نکنند اهل فضل حاجت مشاطه نیست روی دلارام را (۴)
 کیسوت عنبرینه گردن تمام بود معشوق خویروی چه محتاج زیورست (۵)
 ز نقش روی تو مشاطه دست باز کشید
 که شرم داشت که خورشید را بیاراید (۶)
 تو بی زیور محلامی و بی رخت مزکائی و بی زینت مزین (۷)

(۱) منهاج الیقین ص ۴۵۳ .

(۲) گلستان ص ۷ .

(۳) الذخائر والاعلاق ص ۱۵۸ .

(۴) گلستان ص ۱۰ .

(۵) غزلیات ص ۳۶ .

(۶) غزلیات ص ۱۵۰ .

(۷) غزلیات ص ۲۴۵ .

حاجت بنگاریدن نبود رخ زیبا را تو ای ماه پری پیکر زیبا و نگارینی^(۱)

☆

الاعور الشنی

و کائن تری من صامت لك معجب زیادته أو نقصه فی التکلم^(۲)

تا مرد سخن نگفته باشد عیب و هنرش نهفته باشد^(۳)

آدمی را زبان فصحیه کند^(۴)

بنطقست و عقل آدمیزاده فاش^(۵)

☆

ابوالفتح البستی

لا يستخفن الفتى بعده ابد آوان كان العدو ضئلا^(۶)(۷)

دشمن نتوان حقیر و بیچاره شمرد^(۸)

☆

فی المهدی نطق عن سعادة جده اثر النجاة ساطع البرهان^(۹)

(۱) غزلیات ص ۳۵۰ .

(۲) منهاج الیقین ص ۴۵۲ .

(۳) کلستان ص ۱۵ .

(۴) کلستان ص ۱۸۷ .

(۵) بوستان ص ۱۸۱ .

(۶) بیتة الدهر ج ۴ ص ۳۳۳ .

(۷) فردوسی :

که دشمن اگر چه بود خوار خرد مراورا نباید بنادان شمرد

ندارم همی دشمن خرد خوار ... (یادداشت های آقای مجتبی مینوی)

(۸) کلستان ص ۱۹ .

(۹) اساس الاقتباس ص ۱۱۹ .

از عهد خردی آثار بزرگی در ناصیه او پیدا

بالای سرش ز هوشمندی می تافت ستاره بلندی^(۱)

ابوالنصر محمد بن عبدالجبار العتبی

یامن یقابل دیناری بدرهمه اقصر فدعواک طاووس بلاریش

وای عیب لعین الشمس ان عمیت او قصرت عنه ابصار الخفافیش^(۲)

گر نبیند بروز شپره چشم چشمه آفتاب را چه گناه^(۳)

نور گیتی فروز چشمه هور زشت باشد بچشم موشک کور^(۴)

شپره گر وصل آفتاب نخواهد رونق بازار آفتاب نکاهد^(۵)

برغم دشمنم ای دوست سایه بسر آور

که موش کور نخواهد که آفتاب بر آید^(۶)

بچشم کوتاه اغیار در نمی آیند

مثال چشمه خورشید و دیده خفاش^(۷)

ابو تمام

لاتنکری عطل الکریم من الفنی^(۸)

(۱) کلستان ص ۲۰ .

(۲) بقیة الدهر ج ۴ ص ۴۰۵ .

(۳) کلستان ص ۲۱ .

(۴) کلستان ص ۱۱۵ .

(۵) کلستان ص ۱۲۹ .

(۶) غزلیات ص ۱۵۱ .

(۷) مواظ ص ۱۳۰ .

(۸) دیوان ابی تمام ص ۱۸۵ .

قرار بر کف آزادگان نکیرد مال^(۱)

بسرو گفت کسی میوه نیازی جواب داد که آزادگان تهیدستند^(۲)

☆

تردحم الناس علی بابـه والمنهل العذب کثیر الزحام^(۳)(۴)

هر کجا چشمه ای بود شیرین مردم و مرغ و مور گرد آیند^(۵)

مشرب شیرین نبود بی زحام دعوت منعم نبود بی فقیر^(۶)

ای بر در سرایت غوغای عشقبازان همچون بر آب شیرین آشوب کاروانی^(۷)

تو آن جواد زهانی کز ازدحام عوام درت بمشرب شیرین کاروان ماند^(۸)

☆

ابو علی ابن مقلة

صديقك من رعاك عند شديدة وكلاً تراه في الرخاء مراعيًا^(۹)(۱۰)

دوستان بزندان بکار آیند که بر سفره همه دشمنان نمایند .

دوست مشمار آنکه در نعمت زند لاف یاری و برادر خواندگی

(۱) گلستان ص ۲۷ .

(۲) غزلیات ص ۱۲۲ .

(۳) روض الاخبار ص ۲۲۴ .

(۴) قال أعرابي: «ان الذي حيث ترى الضفأ طاماً فأخذه بشار ، وشرحه وبينه ، فقال: يسقط الطير...

والمنهل العذب كثير الزحام (بإدداشتهای آقای مجتبی مینوی - کتاب الصناعتین ص ۲۰۲-۳)

(۵) گلستان ص ۲۸ .

(۶) غزلیات ص ۱۶۵ .

(۷) غزلیات ص ۳۴۴ .

(۸) مواعظ ص ۲۲ .

(۹) شرح المضمون به علی غیر اهله ص ۴۵۵ .

(۱۰) منهاج اليقين ص ۳۱۴ :

- دوست آن دامنم که گیرد دست دوست در پریشان حالی و درماندگی^(۱)
 حدیث عشق از آن بطلال منیوش که در سختی کند یاری فراموش^(۲)
 دوست نباشد بحقیقت که او دوست فراموش کند در بلا^(۳)
 نه حریف مهربانست حریف سست پیمان

- که بروز تیرباران سپر بلا نباشد^(۴)
 بد عهد بود که یار درویشی را در حال توانگری فراموش کند^(۵)
 یار آن یارست که در بلا یار بود^(۶)

☆

الصاحب بن عباد

- فما السلطان الا البحر عظما و قرب البحر محذور العواقب^(۷)
 عمل پادشاهان چون سفر دریاست^(۸)

☆

- لئن كان بدء الصبر مرا مذاقه لقد يجتنى من غبه الثمر الحلو^(۹)(۱۰)

(۱) کلستان ص ۳۲ .

(۲) کلستان ص ۱۴۵ .

(۳) غزلیات ص ۲ .

(۴) غزلیات ص ۱۰۵ .

(۵) مواعظ ص ۱۹۷ .

(۶) مواعظ ص ۱۹۸ .

(۷) یادداشت‌های آقای مجتبی مینوی - بیت‌الدهر ج ۳ ص ۲۷۴ .

(۸) کلستان ص ۳۳ .

(۹) الذخائر والاعلاق ص ۶۴ .

(۱۰) انو شروان : الصبر صبر کاسمه ، و عاقبت‌ه عمل - التنبیهات ص ۳۱۶ .

منشین ترش که از گردش صبر تلخست ولیکن بر شیرین دارد (۱)

☆

ابو نواس

لست ماعشت مدخلا
اصبعی جحر عقرب (۲)

مکن انگشت در سوراخ کژدم (۳)

☆

ابو تمام

لولا اشتعال النار فیما جاورت
ماکان يعرف طیب عرف العود (۴)
نیاساید مشام از طبله عود
بر آتش نه که چون عنبر ببوید (۵)
فضل و هنر ضایع است تا ننمایند
عود بر آتش نهند و مشک بسایند (۶)
گدایان بی جامه شب کرده روز
معطر کنان جامه بر عود سوز (۷)
رسید ناله سعدی بهر که در آفاق
و گر عیبر نسوزد بانجمن چهرسد (۸)
مثال سعدی عود است تا نسوزانی
جماعت از نفسش دمیدم نیاسایند (۹)

قول مطبوع از درون سوزناك آید که عود

چون همی سوزد جهان از وی معطر میشود (۱۰)

(۱) گلستان ص ۳۳ .

(۲) یادداشت‌های آقای مجتبی مینوی .

(۳) گلستان ص ۳۴ .

(۴) دیوان ابی تمام ص ۶۵ .

(۵) گلستان ص ۳۶ .

(۶) گلستان ص ۱۰۴ .

(۷) بوستان ص ۱۴۰ .

(۸) غزلیات ص ۱۰۱ .

(۹) غزلیات ص ۱۳۵ .

(۱۰) غزلیات ص ۱۴۶ .

نالہ سعدی بچہ دانی خوشست بوی خوش آید چو بسوزد عیر^(۱)

این حدیث از سر در دیست که من میگویم

تا بر آتش تنهی بری نیاید ز عیر^(۲)

چو ناف آهو خونم بسوخت در دل تنگ

برفت در همه آفاق بوی مشکینم^(۳)

عود ناسوخته ندارد بوی^(۴)

و حرقة قلبی هیجتنی لشرها کما فعلت نار المجامر بالعطر^(۵)

سعیم اینست که در آتش اندیشه چو عود

خویشن سوخته ام تا بجهان بو برود^(۶)

✠

فیا عجباً لمن ربیت طفلاً ألقمه باط - راف البنان

اعلمه الرماية كل يوم فلما استد ساعده رمانی

اعلمه الفتوة كل حين فلما طر شاربہ جفانی

اعلمه الرواية كل وقت فلما صار شاعر هاججانی^(۷)

نشنیده ای چه گفت آنکه از پرورده خویش جفا دید

(۱) غزلیات ص ۱۶۵ .

(۲) غزلیات ص ۱۶۷ .

(۳) غزلیات ص ۲۳۴ .

(۴) غزلیات ص ۳۵۴ .

(۵) مواعظ ص ۹۵ .

(۶) مواعظ ص ۱۲۸ .

(۷) المحاسن والاضداد ص ۴۷ ، و مجمع الامثال ص ۵۸۰-۱ ، و بادداشتنهای آقای مجتبی

مینوی - نهاية الادب ج ۳ ص ۷۳ ، والبيان والتبيين ج ۲ ص ۱۱۸ .

یا وفا خود نبود در عالم
یا هر کس درین زمانه نکرد
کس نیاموخت علم تیر از من
که مرا عاقبت نشانه نکرد^(۱)

ابن سكرة

و الموت أنصف حسین عدل قسمة

بین الخلیفة والفقیر البائس (۲)(۳)(۴)(۵)

گر کسی خاک مرده باز کند
نماید توانگر و درویش^(۶)
چو کار با لحد افتاد هر دو یکسانند

بزرگتر ملک و کمترین بازار^(۷)

ای پادشاه شهر چو وقت فرا رسد
تو نیز با گدای محلت برابری^(۸)
اذا كان عند الموت لافرق بیننا^(۹)

(۱) گلستان ص ۴۵ .

(۲) شرح القامات الحریریة ج ۲ ص ۴۱۰ .

(۳) طرفة بن العبد :

اری قبر نحام بغیل بماله
قبر غوی فی البطالة مفسد

(شرح القصائد العشر ص ۸۴ ، و یادداشت‌های آقای بدیع الزمان فروزانفر)

(۴) الوزیر ابوبکر ابن الصانع :

هیبات سوت بینهم اجدائهم
و تشابه المحسود و المرحوم

(قلامه العقیان ص ۳۱۸)

(۵) شدالارار ص ۵۵ ، و منهاج الیقین ص ۴۸۴ :

و لقد مررت علی القبور فما
میزت بین العبد و المولی

(۶) گلستان ص ۴۶ .

(۷) مواعظ ص ۷۳ .

(۸) مواعظ ص ۷۴ .

(۹) مواعظ ص ۹۴

☆

ابو تمام

و لو كانت الاقسام تجري على الحجا
هلكن اذا آمن جهلهن البهائم (۱)
اگر دانش بروزی در فزودی
زنadan تنگ روزی تر نبودی (۲)

☆

وتجنب الاسود و رود ماء
اذا كان الكلاب ولعن فيه (۳)
تشنه را دل نخواهد آب زلال
نیم خورده دهان گندیده (۴)
نخورد شیر نیم خورده سگ
ور بمیرد بسختی اندر غار (۵)

☆

الخليل بن احمد الفراهيدي

فكن مستعدا لداعي الفناء
فان الذي هو آت قريب
وقبلك دأوى المريض الطبيب
فعاش المريض ومات الطبيب (۶)

شخصی همه شب بر سر بیمار کریست

چون روز آمد بمرد و بیمار بزیست (۷)
بس که در خاک تندرستانرا
دفن کردیم و زخم خورده نمرد (۸)

(۱) دیوان ابی تمام ص ۲۱۶ .

(۲) گلستان ص ۵۲ .

(۳) السطرف ج ۱ ص ۳۸ .

(۴) گلستان ص ۵۳ .

(۵) گلستان ص ۹۵ .

(۶) شرح المقامات الحریریة ج ۲ ص ۷۱ .

(۷) گلستان ص ۶۴ .

(۸) گلستان ص ۶۴ .

- قضا را طیب اندر آن شب بمرد چهل سال ازین رفت وزندست کرد^(۱)
 بسا چاره دانا بستختی بمرد که بیچاره گوی سلامت ببرد^(۲)

کشاجم

- و مغن بارد النغمة مختل الیدین مارآه احد فی دار قوم مرتین^(۳)
 مطربی دور ازین خجسته سرای کسی دوبارش ندیده دریک جای^(۴)

ابو تمام

- وطول مقام المرء فی الحی مخلق لدی حاجتیه فاغترب تتجدد
 فانی رایت الشمس زیدت محبة الی الناس ان لیست علیهم بسرمد^(۵)
 صاحب دلی را گفتند بدین خوبی که آفتابست نشنیده ایم که کس او را دوست
 گرفته است و عشق آورده گفت برای آنکه هر روز می توان دید مگر در زمستان
 که محجوبست و محبوب^{(۶) (۷)}

(۱) بوستان ص ۱۵۸ .

(۲) بوستان ص ۱۵۸ .

(۳) دیوان کشاجم ص ۱۷۷ ، و یادداشت های آقای مجتبی مینوی - معاضرات الادباء ج ۱

ص ۳۴۳ ، و الحامسة لابن الشجری ص ۲۶۳ .

(۴) گلستان ص ۶۶ .

(۵) دیوان ابی تمام ص ۷۶ ، و یادداشت های آقای مجتبی مینوی .

(۶) گلستان ص ۷۳ .

(۷) وهذا المعنی قاله السنائی أيضاً - یادداشت های آقای مجتبی مینوی .

ابوالقاسم الزاهی

- کانه‌ها وهی قدامی ممثلة
 فی راس دوحتها تاج من النار (۱)
 و افانین علیها جلنار
 علقت بالشجر الاخضر نار (۲)
 چو آتش در درخت افکند گلنار
 دگر منقل منه آتش میفروز (۳)

- اذا عبت أمرآ فلاتأته
 فذو اللب مجتنب ما یعیب (۴)
 عالم آنکس بود که بدنکند
 نه بگوید بخلق و خود نکند (۵)

ابوبکر محمد بن القاسم اشکنه‌اده الحجارى الاندلسی

- فلاترهدن فی الخیر قدمات حاتم
 و اخباره حتی القيامة تذکر (۶)
 نماند حاتم طائی و لیک تا بابد
 بماند نام بلندش بنیکوئی مشهور (۷)

- ولیس اللیث من جوع بغاد
 علی جیف تطیف بها الکلاب (۸) (۹)

(۱) حلیة الکمیت ص ۲۳۰ .

(۲) گلستان ص ۷۶ .

(۳) غزلیات ص ۱۷۰ .

(۴) مجمع الامثال ص ۵۵۱ .

(۵) گلستان ص ۸۰ .

(۶) نفع الطیب ج ۲ ص ۳۰۰ .

(۷) گلستان ص ۸۷ .

(۸) منهاج الیقین ص ۳۴۰ .

(۹) حدیقة الحقیقة ص ۳۹ .

نخورد شیر نیم خورده سگ در بمیرد بسختی اندر غار^(۱)

✱

و جرح السیف تدمله فیرا و جرح الدهر ما جرح اللسان

جراحات الطعان لها الثنام ولا یلتام ما جرح اللسان (۲)

هر کرا رنجی بدل رسانیدی اگر در عقب آن صد راحت برسانی از پاداش آن
بك رنجش ایمن مباش که پیکان از جراحت بدر آید و آزار در دل بماند^(۳).

ز زخم سنان بیش زخم زبسان که این تن کند خسته و آن روان

✱

ابوالفتح البغی

لا یتخفن الفتی بعدوه أبدأ وان كان العدو ضیلا

ان القذی یؤذی العیون قلیله ولربما جرح البعوض الفیلا (۴)(۵)(۶)(۷)

بشه چو پر شد بزند پیل را با همه تندی و صلابت که اوست^(۸)

(۱) گلستان ص ۹۵ .

(۲) المحاسن والاضداد ص ۲۰ ، والمحاسن والساوی « طبعه مصر » ج ۲ ص ۶۱ .

(۳) گلستان ص ۱۰۹ .

(۴) بئمة الدهر ج ۳ ص ۳۳۳ .

(۵) ابن الحجاج :

ان كنت تحقر العتاب تكبرا فالليل يعمل فيه قرص البرغش

(بئمة الدهر ج ۳ ص ۵۱)

(۶) محمد بن موسى العدادی البلخی :

ان كنت أشكوا من برق

فالليل يضجر و هو اء-

(بئمة الدهر ج ۴ ص ۸۶)

(۷) العصری : ان البعوضة اودت النمرودا - نفع الطیب ج ۲ ص ۳۵۳ .

(۸) گلستان ص ۱۱۰ .

امرو القیس

أجارتنا انا غریبان ههنا وکل غریب للغریب نسیب (۱)
من ذا یحدثنی و زم العیس ماللغریب سوی الغریب أنیس (۲)

عبدالله بن معاویة بن عبدالله بن جعفر بن أبی طالب

رأیت فضیلا کان شیئاً ملففاً فكشفه التمحیص حتی بدالیا
أأنت اخی مالم تكن لی حاجة فان عرضت ایقنت ان لا أخالیا
فلا زاد ما ینینی و ینک بعد ما بلوتک فی الحاجات الا تمادیا
فلست براء عیب ذی الود کله ولا بعض ما فیہ اذا کنت راضیا
فعین الرضا عن کل عیب کليلة ولكن عین السخط تبدی المساویا
کلانا غنی عن أخیه حیاته و نحن اذا متنا أشد تغانیا (۳)

هنر بچشم عداوت بزرگتر عیب است

گلست سعدی و در چشم دشمنان خارست (۴)
چشم بد اندیش که برکنده باد عیب نماید هنر — رش در نظر
ور هنری داری و هفتاد عیب دوست نیند بجز آن یک هنر (۵)

(۱) شرح دیوان امری، القیس ص ۵۵ ، و نزهة ذوی الکیس ص ۱۷ .

(۲) گلستان ص ۱۱۱ .

(۳) الکامل للبردج ۱ ص ۱۲۵ ، والصدافة والصدیق ص ۱۲۸ ، و زهر الاداب ج ۱

ص ۱۲۵ .

(۴) گلستان ص ۱۱۵ .

(۵) گلستان ص ۱۲۶ .

- فرو گفت ازین شیوه نادیده گوی نبیند هنر دیب --- ده عیبجوی (۱)
 میان عیب و هنر پیش دوستان کریم تفاوتی نکند چون نظر بعین رضاست (۲)
 عیب یاران و دوستان هنرست سخن دشمنان نه معتبرست (۳)
 هرچ آن قبیح تر بکند یار دوست روی
 داند که چشم دوست نبیند قباحتش (۴)
 ز دشمنان شنو ایدوست تا چه میگویند
 که عیب در نظر دوستان هنر باشد (۵)

☆

فضل الله الراوندی

- عهدی بنا والوصل یجمعنا کاللوز توأمتین فی قشر (۶)
 من و دوستی چون دو بادام مغز در پوستی (۷)
 مرا و عشق تو گیتی یک شکم زادست
 دو روح در بدنی چون دو مغز در یک پوست (۸)
 از اتفاق چه خوشتر بود میان دو دوست
 درون پیرهنی چون دو مغز یک بادام (۹)

(۱) بوستان ص ۱۳۹ .

(۲) غزلیات ص ۲۳ .

(۳) غزلیات ص ۳۷ .

(۴) غزلیات ص ۱۷۴ .

(۵) مواعظ ص ۱۶۵ .

(۶) جنک ع ۱۸۶ ، ورقة ۱۲۵ ، .

(۷) گلستان ص ۱۲۸ .

(۸) غزلیات ص ۵۰ .

(۹) غزلیات ص ۱۹۷ .

همچون دو مغز بادام اندر یکی خزینه

با هم گرفته انسی وز دیگران ملالی^(۱)

☆

ابوالحسن ابن الحاج

ابا جعفر مات فيك الجمال فإظهر خدك لبس الحداد^(۲)

مکر بمانم حسنم سیاه پوشیده است^(۳)

☆

العرجی

باتا بانعم ليلة حتى بدا صبح يلوح كالأغر الأشقر

فتلازما عند الصباح صباة اخذ الغريم بفضل ثوب المعسر^(۴)

چه بودی ار سر زلفش بدستم افتادی

چو آستین کریمان بدست درویشان^(۵)

☆

ابوالفتح البستی

فقوة العين بانسانها و قوة الانسان بالعين^(۶)

هر کرا زر در ترازوست زور در بازوست^(۷)

(۱) غزلیات ص ۳۳۳ .

(۲) نلامه المقیان ص ۱۴۹ ، و یادداشت‌های آقای مجتبی مینوی - مواسم الادب ج ۱

ص ۲۰۰ .

(۳) گلستان ص ۱۳۱ .

(۴) دیوان العرجی ص ۴۷ ، و شرح البقعات الحریریة ج ۲ ص ۱۵۵ .

(۵) گلستان ص ۱۳۳ .

(۶) روض الاخیار ص ۷۴ .

(۷) گلستان ص ۱۴۲ .

صالح بن عبد القدوس

ان الفصون اذا قومتها اعتدلت ولا يلين اذا قومته الحطب (۱)
چوب تر را چنانکه خواهی پیچ نشود خشک جز بآتش راست (۲)

ابومروان الطنبی

دعنی اسر فی البلاد مبتغیا فضل ثراء متی یفر زانا
فیبذل النطع و هو احقر ما فیه اذا سار صار فرزانا (۳)
پیاده عاج چو عرصه شطرنج بسر میبرد فرزین میشود (۴).

ابو دلف کالطبل ینذهب صوته

و باطنه خلو من الخیر اخرج (۵) (۶) (۷)

ای طبل بلند بانگ در باطن هیچ (۸)

(۱) کتاب الحامسة للبعثی ص ۲۳۵، و شرح المقامات الحریریة ج ۲ ص ۳۴۸.

(۲) گلستان ص ۱۵۶.

(۳) جذوة المقتبس ص ۲۶۵.

(۴) گلستان ص ۱۶۲.

(۵) شرح المضمون به علی غیر اهله ص ۴۷۹.

(۶) شرح المضمون به علی غیر اهله ص ۴۹۶ :

و کم لله من عبید سبیل کثیر اللحم مهزول المعالی

کشفه الطبل یسمع من بعید و باطنه من الخیرات خالی

(۷) روض الاخیار ص ۲۴۷ :

ومت الوصال فقال أمرهین لکن کیسک مثل طبلی خالی

(۸) گلستان ص ۱۶۹.

مقالات یهوده طبل تهیست^(۱)

دهل را کاندرون با دست ز انگشتی فغان دارد^(۲)

که سعدی چون دهل یهوده مخروش^(۳)

حاصل آنست که چون طبل تهی بر بادم^(۴)

میان تهی و فراوان سخن چو طنابوری^(۵)

وین همه لاف میزنیم از دهل میان تهی^(۶)

راست گوئی میان تهی جرسیست^(۷)

که از میان تهی بانگ میکند خشنخاش^(۸)

ابو جعفر ابن البنی

کرمتما و اعتدی باللؤم غیر کما

والشوک والورد موجودان فی غصن^(۹)

هر جا که گلست خارست^(۱۰)

(۱) بوستان ص ۸۵ .

(۲) غزلیات ص ۹۲ .

(۳) غزلیات ص ۱۸۲ .

(۴) غزلیات ص ۲۰۳ .

(۵) غزلیات ص ۳۲۰ .

(۶) غزلیات ص ۳۵۷ .

(۷) مواعظ ص ۱۲۰ .

(۸) مواعظ ص ۱۳۰ .

(۹) قلامد العقیان ص ۳۱۳ .

(۱۰) گلستان ص ۱۷۴ .

- گنج و مار و گل و خار و عم و شادی بهمند^(۱)
 بود خار و گل باهم ای هوشمند^(۲)
 همه دانند که در صحبت گل خاری هست^(۳)
 ولیکن با رقیبان چاره نیست که ایشان مثل خارند و تو وردی^(۴)
 گل بینخار میسر نشود در بستان^(۵)
 خار و گل درهم اند و ظلمت و نور^(۶)

✽

علی بن ابی طالب علیه السلام (۷)

- فـ لا تفش سرک الالیـک فان لكل نصیحا
 وانی رایت غواة الرجال لا یتـرکـون ادیما صحیحا (۸)
 رازی که نهان خواهی با کس در میان منه و گرچه دوست مخلص باشد که
 مران دوست را نیز دوستان مخلص باشد همچنین مسلسل^(۹)

(۱) گلستان ص ۱۷۵، و غزلیات ص ۱۳۱

(۲) بوستان ص ۲۰۳

(۳) غزلیات ص ۶۱

(۴) غزلیات ص ۲۹۸

(۵) مواعظ ص ۱۲۴

(۶) مواعظ ص ۳۰۵

(۷) یزى الى على بن ابى طالب - عليه السلام - فقال يقول : هو له ، و يقول آخرون :

قاله متمثلا . و لم يختلف فى انه كان يكثر انشاده (الكامل للبردج ج ۲ ص ۱۵)

(۸) الكامل للبردج ج ۲ ص ۱۵ ، و المحاسن والساوى ج ۲ ص ۵۸ ، و تاريخ الخلفاء

ص ۱۸۴

(۹) گلستان ۱۸۰

بدوست گرچه عزیزست راز دل مگشای

که دوست نیز بگوید بدوستان عزیز^(۱)

ان العدو وان ابدی مسالمة اذا رای منك يوما فرصة وثبا^(۲)(۳)

بر عجز دشمن رحمت مکن که اگر قادر شود بر تو نبخشاید^(۴)

که گر زنده‌اش مانی آن بی هنر نخواهد ترا زندگانی دگر^(۵)

القطامي

قد يدرك المتاني بعض حاجته و قد يكون من المستعجل الزل^(۶)

کارها بصبر آید و مستعجل بسر در آید^(۷)

ابوالفتح البستي

فان لم تجد قولا سديدا تقوله فصمتك عن غير السداد سداد^(۸)

چون نداری کمال فضل آن به که زبان در دهان نگه‌داری^(۹)

(۱) مواعظ ص ۱۷۹ .

(۲) منهاج اليقين ص ۳۱۴ .

(۳) الصداقة والصديق ص ۹۹ :

حتى اذا ظفر العدو بفرصة نفت الذي في بغضه و اراه

(۴) گلستان ص ۱۸۱ .

(۵) بوستان ص ۲۱۹ .

(۶) الطرائف واللطائف ص ۸۳ .

(۷) گلستان ص ۱۸۷ .

(۸) منهاج اليقين ص ۴۵۷ .

(۹) گلستان ص ۱۸۷ .

ابوالفتح البستی

لاتودع السر و شاء به مذلا فمارعی غنما فی الدو سرحان (۱)

از بدان نیکوئی نیاموزی نکند گرگ پوستین دوزی (۲)

مباش غره و غافل چو میش سر در پیش

که در طبیعت این گرگ گله بانی نیست (۳)

ابن الوردی

و کذا الورد من الشوك وما ینبت النرجس الا من بصل (۴)

گل از خارست و ابراهیم از آزر (۵)

که گل از خار همی آید و صبح از شب تاری (۶)

ابو محمد عبدالوهاب بن علی بن نصر المالکی البغدادی

بغداد دار لاهل المال طيبة وللمفالیس دار الضنك والضيق

ظلمت حیران امشی فی ازقتها کا ننی مصحف فی بیت زندیق (۷)

(۱) مجانی الادب ج ۴ ص ۹۶ .

(۲) کلستان ص ۱۸۸ .

(۳) مواعظ ص ۱۲ .

(۴) دیوان ابن الوردی ص ۳۴۰ ، و مجانی الادب ج ۴ ص ۹۴ .

(۵) کلستان ص ۱۹۲ .

(۶) غزلیات ص ۳۱۶ .

(۷) و فیات الامیان ج ۲ ص ۳۸۸ ، و یادداشت های آقای مجتبی مینوی - معجم البلدان ج ۴

ص ۸۲۹ ، و الفیت المسجم ج ۱ ص ۶۸ ، و تحفة النظار ج ۲ ص ۱۰۳ .

عالم اندر میان جاهل را مثلی گفته اند صدیقان
شاهدی در میان کورانست مصحفی در سرای زندیقان^(۱)

✱

الفرزدق

و قدیملاً القطر الاناء فیفعم^(۲)

اندک اندک بهم شود بسیار دانه دانه است غله در انبار
و قطر علی قطر اذا انفقت نهر و نهر علی نهر اذا اجتمعت بحر

اندک اندک خیلی شود و قطره قطره سیلی گردد^(۳)که قطره سیل شود چون بیکدگر پیوست^(۴)که قطره قطره باران چو با هم آمد جوست^(۵)

✱

صالح بن عبد القدوس

و یظهر علم المرء فی الناس بخله و یستره عنهم جمیعاً سخاؤه
تفط بـا ثواب السخاء فانهـی اری کـل عیب و السخاء غطاؤه^(۶)
کس نبیند بخیل فاضل را که نه در عیب گفتنش کوشد
ور کریمی دو صد گنه دارد کرمش عیبها فرو پوشد^(۷)

(۱) گلستان ص ۱۹۲ .

(۲) دیوان الفرزدق ص ۱۶۴ ، و کتاب الحماسة ص ۱۳۶ .

(۳) گلستان ص ۱۹۳ .

(۴) غزلیات ص ۲۲ .

(۵) غزلیات ص ۵۱ .

(۶) الذخائر و الإعلاق ص ۱۲۳ .

(۷) گلستان ص ۲۰۶ .

گر کان فضاعلی و گردریائی بی راحت خلق بادهی پیمائی
ورباهمه عیبها کریم آسائی عیبت هنرست وز شیت زبائی^(۱)

✱

الظلم نار فلا تحقر صغیره لعل جذوة نار أحرقت بلدا^(۲)
چراغی که بیوه زنی بر فروخت بسی دیده باشی که شهری بسوخت^(۳)

✱

ابو نواس

إذا امتحن الدنيا لبیب تکشفت له عن عدو فی ثیاب صدیق^(۴)
زیگانه پرهیز کردن نکوست که دشمن توان بود در زی دوست^(۵)

✱

ان القلوب اذا تنافر ودها مثل الزجاجة كسرها لا یجبر^(۶)
که سهلست لعل بدخشان شکست

شکسته نشاید دگر باره بست^(۷)

ولا سیما قلبی رقیق زجاجة وممتنع وصل الزجاج لدى الكسر^(۸)

✱

ولا بد للماء فی مرجل علی النار موقدة ان یفورا^(۹)

(۱) مواعظ ص ۲۰۱ .

(۲) شرح المضمون به علی غیر اهله ص ۵۷ ، و روض الاخیار ص ۲۵۵ .

(۳) بوستان ص ۱۵ .

(۴) دیوان ابی نواس ص ۶۲۱ .

(۵) بوستان ص ۱۶ .

(۶) الطرائف واللطائف ص ۱۵۰ .

(۷) بوستان ص ۱۹ .

(۸) مواعظ ص ۹۵ .

(۹) حدیقة البلاغة - نوادر المخطوطات ج ۳ ص ۳۳۰ .

بر سر آتش نه غریبست جوش^(۱)

نبود بر سر آتش میسرم که نجوشم^(۲)

☆

العبد یقرع بالعصا و الحر تکفیه الاشارة (۳)
از این به نصیحت نگوید کست اگر عاقلی يك اشارت بست (۴)

☆

المعری

قرب شق براس جر منفعة وقس علی نفع شق الرأس بالقلم (۵)
نبینی که چون کارد بر سر برد قلم را زبانش روانتر بود (۶)
دو نیمه باد سرش تا بسینه همچو قلم^(۷)

☆

ابو عمرو السفاقی

إذا ما عدوك يوما سما الی حائلة لم تطق نقضها
فقبل ولا تأنفن كفه إذا لم تكن تستطع عضها (۸)(۹)(۱۰)

(۱) غزلیات ص ۱۸۴ .

(۲) غزلیات ص ۲۲۲ .

(۳) الوساطة ص ۱۵۸ .

(۴) بوستان ص ۵۵ .

(۵) شرح المقامات الحریریة ج ۲ ص ۳۴۸ .

(۶) بوستان ص ۵۵ .

(۷) مواعظ ص ۴۷ .

(۸) جدوة المقتبس ص ۲۸۵ .

(۹) المنصور : «إذا مد عدوك اليك يده فاقطعها- إن امكنك - والا ، فقبلها» تاریخ الغلا،

ص ۲۶۸ .

(۱۰) محمد بن یزید الکاتب: إذا لم تستطع ان تقطع يد عدوك فقبلها- عیون الاخبار ج ۳ ص ۱۱۲

- چو دستی نشاید گزیدن بیوس که باغالبان چاره زرقست ولوس^(۱)
 چو نتوان بر افلاک دست آختن ضروریست با گردش ساختن^(۲)
 سعدی چو سروری نتوان کرد لازمست
 با سخت بازوان بضرورت فـروتنی^(۳)
 با آنکه خصومت نتوان کرد بساز دستی که بدنجان نتوان برد بیوس^(۴)

ابوالفتح البستی

- احسن الی الناس تستعبد قلوبهم فطالما استعبد الانسان احسان^(۵)
 کرم کن نه پر خاش و کین آوری که عالم بزیر نگین آوری^(۶)
 ببخش ای پسر کادمیزاده صید باحسان توان کرد و وحشی بقید^(۷)
 نه این ریسمان میبرد با منش که احسان کمند نیست در گردنش^(۸)

- یخرج اسرار الفتی جلیسه رب امرئ جاسوسه انیسه^(۹)
 منه در میان راز با هر کسی که جاسوس همکاسه دیدم بسی^(۱۰)

(۱) بوستان ص ۶۱ .

(۲) بوستان ص ۱۵۳ .

(۳) غزلیات ص ۳۳۸ .

(۴) مواعظ ص ۱۹۹ .

(۵) مجانی الادب ج ۴ ص ۹۵ ، و اساس الافتباس ص ۴۳ .

(۶) بوستان ص ۶۷ .

(۷) بوستان ص ۸۲ .

(۸) بوستان ص ۸۳ .

(۹) الصداقة و الصديق ص ۱۳۳ .

(۱۰) بوستان ص ۶۷ .

ابو تمام

- لاتنكرى عطل الكريم من الغنى
فالسيل حرب للمكان العالى (۱)
- چو سیلاب ریزان در کوهسار
نگیرد همی بر بلندی قرار (۲)

حاتم الطائي

- أماوى أن المال غاد ورائح
ويبقى من المال الاحاديث والذکر (۳)
- مرا نام باید در اقلیم فاش
دگر مرکب نامور گومباش (۴)

- لهين تفدى الف عين و تقى
ويكرم الف للمحبیب المكرم (۵)
- غم جمله خور در هوای یکی
مراعات صدکن برای یکی (۶)
- آن شرط مهربانی و تحقیق دوستیست
کز بهر دوستان بری از دشمنان جفا (۷)
- هر آنکه مهر یکی در دلش قرار گرفت

روا بود که تحمل کند جفای هزار (۸)

و كل مايفعل المحبوب محبوب (۹)

- (۱) دیوان ابی تمام ص ۱۸۵ .
- (۲) بوستان ص ۷۷ .
- (۳) دیوان حاتم الطائی ص ۱۱۸ ، و أنوار الربیع ص ۱۵۴ .
- (۴) بوستان ص ۸۶ .
- (۵) عوارف المعارف ج ۴ ص ۲۶۴ .
- (۶) بوستان ص ۹۳ .
- (۷) مواعظ ص ۳ .
- (۸) مواعظ ص ۳۰ .
- (۹) شرح دیوان المتنبی ج ۱ ص ۴۸ ، و المدهش ص ۲۸۲ .

- ببخشای بر من که هرچ او کند و گر قصد خونست نیکو کند^(۱)
 مرا بهر چه — — — کنی دل نخواهی آزدن
 که هر چه دوست پسندد بجای دوست رواست^(۲)
 سعدی از اخلاق دوست هر چه بر آید نکوست
 گو همه دشنام گو کز لب شیرین دعاست^(۳)
 هر آنچه بر سر آزادگان رود زیباست
 علی الخصوص که از دست یار زیبا خوست^(۴)
 که هرچه دوست پسندد بجای دوست نکوست^(۵)
 چرا و چون نرسد بندگان مخلص را
 رواست گر همه بد میکنی بکن که نکوست^(۶)
 ز دوست هر که تو بینی مراد خود خواهد
 مراد خاطر سعدی مراد خاطر اوست^(۷)
 هرچه پیش عاشقان آید ز معشوقان نکوست^(۸)
 ای در دل من رفته چو خون در رگ و پوست
 هرچ آن بسر آیدم ز دست تو نکوست^(۹)

- (۱) بوستان ص ۱۰۶ .
 (۲) غزلیات ص ۲۴ .
 (۳) غزلیات ص ۲۶ .
 (۴) غزلیات ص ۵۰ .
 (۵) غزلیات ص ۵۰ .
 (۶) غزلیات ص ۵۱ .
 (۷) غزلیات ص ۵۱ .
 (۸) غزلیات ص ۵۲ .
 (۹) غزلیات ص ۳۸۱ .

بالله بگذارید می — ان من و دوست

نیک و بد و رنج و راحت از دوست نکوست^(۱)

چون دشمن بیرحم فرستاده اوست بدعهدم اگر ندارم این دشمن دوست^(۲)

دشمن که نمیتوانمش دید بچشم از بهر دل تو دوست میباشد داشت^(۳)

بر یار ذلیل هر ملامت کاید چون یار عزیز می پسندد شاید^(۴)

و اُقبیح ما کان المکاره والاذی اذا کان من عند الملاح ملاح^(۵)

و کل بالغ او بالغ السعی فی دمی اذا کان فی حی الحیب حیب^(۶)

گراهل معرفتی هر چه بنگری خوبست

که هر چه دوست کند همچو دوست محبوبست^(۷)

☆

ابن قلاقس

زد رفعة ان قیل انفض وانخفض ان قیل اثری

کالفص یدنو ما اکتسی ثمر او ینأی ماتعری (۸)

بلندی از آن یافت کو پست شد در نیستی کوفت تا هست شد

تواضع کند هوشمند — دگزین نهد شاخ بر میوه سر بر زمین^(۹)

(۱) غزلیات ص ۳۸۱ .

(۲) غزلیات ص ۳۸۱ .

(۳) غزلیات ص ۳۸۲ .

(۴) غزلیات ص ۳۸۹ .

(۵) مواعظ ص ۹۸ .

(۶) مواعظ ص ۱۱۱ .

(۷) مواعظ ص ۱۵۵ .

(۸) نفع الطیب ج ۳ ص ۱۲۳ ، والسید مکی السید جاسم — المثل السائر ج ۱ ص ۳۳۰ .

(۹) بوستان ص ۲۲ .

ابوالفتح البستی

یا من یسامی العلی عفوای بلا تعب هیهات نیل العلی عفوای بلا تعب
علیک بالجد انی لم أجد أحدآ حوی نصیب العلی من غیر ما نصب (۱)(۲)

توقع م — دار ای پسر گر کسی که بی سعی هرگز بجائی رسی (۳)

نا برده زن — چ کنج میسر نمیشود

مزد آن گرفت جان برادر که کار کرد (۴)

المأمون

لا ترفعن صوتک یا عبد الصمد ان الصواب فی الاسد لا لاشد (۵)

دلایل قوی بساید و معنوی نه رگهای گردن بجهت قوی (۶)

الخلیل بن احمد الفراهیدی

ان الذی شق فمی ضامن للرزق حتی یتوفانی (۷)

مخور هول ابلیس تا جان دهد هم آنکس که دندان دهد نان دهد (۸)

(۱) مجانی الادب ج ۴ ص ۸۴ .

(۲) اللؤلؤ المصنوع ص ۷۸ : من جد و جد .

(۳) بوستان ص ۱۰۸ .

(۴) مواعظ ص ۱۷ .

(۵) یادداشت‌های آقای مجتبی مینوی — محاضرات الادباء ج ۱ ص ۳۵ .

(۶) بوستان ۱۲۸ .

(۷) وفيات الاعیان ج ۲ ص ۱۷ .

(۸) بوستان ص ۱۷۲ .

محمودالوراق

- تشید و تبتنی فی کل یوم وأنت علی التجهز والرحیل
و من هذا علی الايام تبقی مضاربه بمدرجة السيول (۱)(۲)(۳)
مکن خانه بر راه سیل ای غلام که کسرا نگشت این عمارت تمام (۴)
شک نیست که بر ممر سیلاب چندان که بنا کنی خرابست (۵)
وجود عاریتی خانه ایست بر ره سیل
چراغ عمر نهادست بر دریچه باد (۶)
تو چراغی نهاده بر ره باد خانه در ممر سیلابی (۷)
ای آنکه خانه درره سیلاب میکنی بر خاک رود خانه نباشد معولی (۸)

ابوالفتح البستی

- لقد هنت من طول المقام ومن یقم طویلا یهن من بعد ما کان مکرم
(۱) العباس والاضداد ص ۱۳۶-۷.
(۲) روض الاخبار ص ۲۵۵ :
ان الکرام قليلة الاعمار
(۳) حديقة الحقيقة خ « ورقة ۱۰۵ » :
جان واسباب در رهش در باز
برده رود و سیل خانه مساز
(بادداشتیهای آقای مجتبی مینوی)

- (۴) بوستان ص ۱۷۳ .
(۵) غزلیات ص ۲۹ .
(۶) مواعظ ص ۱۳ .
(۷) مواعظ ص ۷۰ .
(۸) مواعظ ص ۷۸ .

و طول جمام الماء فی مستقره
 یغیره لونا وریحا و مطعما (۱) (۲)
 ز نعمت نهادن بلندی مجوی
 که ناخوش کند آب استاده بوی (۳)

✽

صالح بن عبد القدوس

من یخبرک بستم عن اخ
 فهو الشاتم لا من شتمک
 ذاک شیء لم یواجهک به
 انما اللوم علی من اعلمک (۴)
 یکی گفت با صوفی در صفای
 ندانی فلانت چگفت از قضا
 بگفتا خموش ای برادر بخت
 ندانسته بهتر که دشمن چه گفت
 کسانی که پیغام دشمن برند
 ز دشمن همانا که دشمن ترند
 کسی قول دشمن نیارزد بدوست
 جز آنکس که در دشمنی یار اوست
 نه — ارست دشمن جفا گفتنم
 چنان کز شنیدن — بلرزد تنم
 تو دشمن تری کلوری بر دهان
 که دشمن چنین گفت اندر نهان
 سخن چین کند تازه جنگ قدیم
 بخشم آورد نیکم — رد سلیم
 از آن همنشین تا توانی گریز
 که مر فتنه خفته را گفت خیز
 سیه چال و مرد اندرو بسته پای
 به از فتنه از جای بردن بجای

میان دو تن جنگ چون آتشست

سخن چین بدبخت هیزم کشست (۵)

(۱) بیتة الدهر ج ۴ ص ۳۳۳ .

(۲) أخذه البستی من الدقیقی - یادداشتیهای آقای بدیع الزمان فروزانفر

(۳) بوستان ص ۱۷۴ .

(۴) روض الاخیار ص ۱۵۶ .

(۵) بوستان ص ۱۹۰ - ۱ .

ابوالفتح البستی

رب لیل اغمد الانوار الا نور ثغر او مدام او ندام
قد نعمنا بدیاجیه الی ان سل سیف الصبح من غمد الظلام (۱)
خطیب سیه پوش شب بی خلاف بر آهخت شمشیر روز از غلاف (۲)

ابوالعلاء المعری

خفف الوطء ما أظن اذیم الا أرض الا من هذه الاجساد (۳) (۴)
دریغا که بی ما بسی روزگار بروید گل و بشگفتد نوبهار
بسی تیر و دی ماه و اردیبهشت بر آید که ما خاک باشیم و خشت (۵)
چه بندی درین خشت زرین دلت که یکروز خشتی کنند از گلت (۶)
نفس آرزو کند که تولب بر لبش نهی

بعد از هزار سال که خاکش سبو بود (۷)

لب او بر لب من این چه خیالست و تمنا

مکر آنکه که کند کوز گراز خاک سبویم (۸)

(۱) ذهر الاداب ج ۱ ص ۲۴۰ .

(۲) بوستان ص ۲۱۷ .

(۳) شروح سقط الزند سی ۲ ج ۳ ص ۹۷۴ .

(۴) هذا المعنى من الشاهنامه : « زمین کرکشاده کند راز خویش » . و قاله - أيضاً -
الغيام والغافاني - يادداشتهای آقای بدیع الزمان فروزانفر .

(۵) بوستان ص ۲۲۷ .

(۶) بوستان ص ۲۲۸ .

(۷) غزلیات ص ۱۳۸ .

(۸) غزلیات ص ۲۴۳ .

- بسا خاكا بزیر پای نادان که گر بازش کنی دستت و معصم^(۱)
 گل فرزند آدم خشت کردند^(۲)
 آهسته رو که بر هر بسیار مردمست
 این جرم خاک را که تو امروز بر سری^(۳)
 خاک راهی که برو میگذری ساکن باش
 که عیونست و جفونست و خدودست و قدود^(۴)

الفرزدق

- اذا ما الدهر جر علی اناس کلاکله اناخ بآخرینا
 فقل للشامتین بنا أفیقوا سیلقى الشامتون کمالقینا^(۵)
 مکن شادمانی بمرگ کسی که دهرت نماید پس ازوی بسی^(۶)
 شادمانی مکن که دشمن مرد تو هم ازمرگ جان نخواهی برد^(۷)

اسحق بن ابراهیم الموصلی

- لا تظنن انی غیری قدم العهد ولا طول الزمن^(۸)

(۱) مواعظ ص ۴۴ .

(۲) مواعظ ص ۴۵ .

(۳) مواعظ ص ۷۴ .

(۴) مواعظ ص ۱۶۴ .

(۵) شرح المضمون به علی غیر امله ص ۳۲ .

(۶) بوستان ص ۲۲۹ .

(۷) مواعظ ص ۲۱۷ .

(۸) سرگذشت شیخ بزرگوار سعدی ص ۴۲ .

کهن شود همه کس را بروزگار ارادت

مگر مرا که همان عشق اولست و زیادت ^(۱)

عهدما با تو نه عهدی که تغیر بیند ^(۲) بوستانیست که هرگز نزنند بادخزانش

☆

سأترك ماء كم من غير ورد وذاك لكثرة السوراد فيه
إذا سقط الذباب على طعام رفعت يدي ونفسي تشتهي
و تجنب الالاسود و رود ماء اذا كان الكلاب و لغن فيه
و يرتجع الكريم خميص بطن و لا يرضى ماسهمة السفیه ^(۳)

سعدی در بستان هوای دگری زن

وین کشته رها کن که در او کله چریدست ^(۴)

☆

يطول اليوم لألفاك فيه و عام نلتقي فيه قصير ^(۵)
دانی که چون همیگذرانیم روزگار

روزی که بی تو میگذرد روز محشرست ^(۶)

☆

ابو نواس .

فاذا هم رأوا الرغيف تطربوا طرب الصيام الى اذان المغرب ^(۷)

(۱) غزلیات ص ۱۸ .

(۲) غزلیات ص ۱۸۱ .

(۳) السطرف ج ۱ ص ۳۸ .

(۴) غزلیات ص ۳۶ .

(۵) شرح دیوان النبی ج ۲ ص ۱۳۵ .

(۶) غزلیات ص ۳۷ .

(۷) یادداشت‌های آقای مجتبی مینوی - دیوان ابی نواس ص ۵۳۴ .

باز آ که در فراق تو چشم امیدوار

چون گوش روزه دار بر الله اکبر است (۱)

☆

محمد بن بشیر الخارجی

قدّر لرجلك قبل الخط وموضعها فمن علا زلقا عن غرة زلجا (۲)

نهد پای تا نیند جای هر کرا چشم مصلحت نیست (۳)

☆

انا من اهوى ومن اهوى انا نحن روحان حللنا بدنا (۴)

مرا و عشق تو گیتی بیک شکم زادست

دو روح در بدنی چون دو مغز در یک پوست (۵)

☆

شكونا الى احبانا طول ليلنا فقالوا لنا ما اقصر الليل عندنا

اذا قبل الليل المضرب ذى الهوى جزعنا وهم يستبشرون اذا دنا

وذاك لان النوم يغشى عيونهم سريعا و لا يغشى لنا النوم اعينا

فلو انهم كانوا يلاقون مثلما نلاقى لكانوا فى المضاجع مثلنا (۶)

خفته خبر ندارد سر بر کنار جانان کاین شب دراز باشد بر چشم پاسبانان (۷)

(۱) غزلیات ص ۳۷ .

(۲) شرح دیوان الحماسة ج ۳ ص ۱۶۸ ، و الكامل للبرد ج ۲ ص ۳۲۸ .

(۳) غزلیات ص ۳۷ .

(۴) هوارف المعارف ج ۴ ص ۲۷۷ .

(۵) غزلیات ص ۵۰ .

(۶) جمع الجواهر ص ۱۰۲ .

(۷) غزلیات ص ۲۵۲ .

عبدالمحسن الصوری

- ظبی اقام قیامتی من قبل ان تأتي القيامة (۱)(۲)
- آن قامتست نی بحقیقت قیامتست (۳)
- ندانم قامتست آن یا قیامت (۴)
- این که تو داری قیامتست نه قامت (۵)
- آن چه رفتارست و قامت و آن چه گفتار و قیامت (۶)
- قامتست آن یا قیامت یا ألف یا نیشکر (۷)
- قامتست آن یا قیامت عنبر است آن یا عبیر (۸)
- قیامت باشد آن قامت در آغوش (۹)
- ماه مبارک طلوع سر و قیامت قیام (۱۰)

(۱) بیتة الدهر ج ۱ ص ۲۹۹ .

(۲) ابن سكرة الهاشمی ،

انا والله تالف

آیس من سلامتی

او ارى القامة التي

قد اقامت قیامتی

(بیتة الدهر ج ۳ ص ۸ ، و یادداشت های آقای محمد باقر الفلک اصفهانی)

(۳) غزلیات ص ۵۳ .

(۴) غزلیات ص ۶۰ .

(۵) غزلیات ص ۷۷ .

(۶) غزلیات ص ۹۰ .

(۷) غزلیات ص ۱۵۷ .

(۸) غزلیات ص ۱۶۶ .

(۹) غزلیات ص ۱۸۲ .

(۱۰) غزلیات ص ۱۹۸ .

چنین قیامت و قامت ندیده‌ام همه عمر^(۱)

چه نشینی ای قیامت بنمای سرو قامت

بخلاف سرو مستان که ندارد اعتدالی^(۲)

دست چو منی قیامه باشد با قامت چون توئی در آغوش^(۳)

وہ وہ کہ قیامتست این قامت راست^(۴)

قیامتست کہ در روزگار ما برخاست

براستی کہ بلایست آن نہ بالائی^(۵)

✱

ابو نواس

رثا لولا ملاحته خلت الدنيا من الفتن^(۶)

ولوله در شهر نیست جز شکن زلف یار

فتنه در آفاق نیست جز خم ابروی دوست^(۷)

☆

علی بن ابی طالب علیه السلام

إذا ضاق الزمان عليك فاصبر - ولاتياس من الفرج القريب^(۸)

(۱) غزلیات ص ۳۲۶ .

(۲) غزلیات ص ۳۳۱ .

(۳) غزلیات ص ۳۶۷ .

(۴) غزلیات ص ۳۷۹ .

(۵) مواعظ ص ۶۹ .

(۶) دیوان ابی نواس ص ۴۱۲ .

(۷) غزلیات ص ۵۸ .

(۸) روض الاخیار ص ۸۵ .

راست گفتی که فرج یابی اگر صبر کنی^(۱)

ولوان لی فی کل منبت شعرة لسانا یبث الشکر فیک لقصراً^(۲)

سر موییم نظر کن که من اندر تن خویش

یکسر موی ندانم که ترا ذاکر نیست^(۳)

مرا هزار زبان فصیح بایستی که شکر نعمت وی کردم یکی ز هزار^(۴)

گر بهر مویی زبانی باشدت شکر یک نعمت نگوئی از هزار^(۵)

لئن مدحتک سبعین حجة دأباً لما اقتدرت علی واحد من السبعین^(۶)

ابو الشیص

وقف الهوی بی حیث انت فلیس لی متأخر عنه ولا متقدم^(۷)

چشم مسافر که بر جمال تو افتاد عزم رحیلش بدل شود با قامت^(۸)

(۱) غزلیات ص ۶۱ .

(۲) شرح المصنوع به علی غیر امله ص ۸۸ .

(۳) غزلیات ص ۶۳ .

(۴) مواعظ ص ۳۲ .

(۵) مواعظ ص ۳۴ .

(۶) مواعظ ص ۶۱ .

(۷) الاغانی ج ۱۵ ص ۱۰۵ ، و یادداشت های آقای بدیع الزمان فروزانفر .

(۸) غزلیات ص ۷۷ .

بهاء الدین زهیر

من الیوم تعارفنا ونظـوی ماجری منا
ولا كان ولا صار ولا قلتهم ولا قلنا (۱)(۲)(۳)

بیا که نوبت صلاحست و دوستی و عنایت
بشرط آنکه نگوئیم از آنچه رفت حکایت (۴)

الولید بن یزید

فاللیل أطول شيء حين أفقدها واللیل اقصر شيء حين القاهـ (۵)
که شب وصال کوتاه و سخن دراز باشد (۶)
محب را ننماید شب وصال دراز (۷)

والارض تبسم عن بکاء سماء (۸)

(۱) دیوان الولید بهاء الدین زهیر ص ۲۵۷ .

(۲) سعید بن حمید الکاتب :

و نصف فی الحب عما مضی و نصف فی الیوم
(ارمغان مج ۵ ص ۳۹۹)

(۳) فخرالدین کرکانی :

بیا تا هر دو آن دل شاد داریم به نیکی یکدیگر را یاد داریم
حدیث رفته را دیگر نگوئیم بآب مهر دلها را بشوئیم
(سخن و سخنوران ج ۲ ص ۱۳ ح ۲)

(۴) غزلیات ص ۸۲ .

(۵) شرح دیوان المتنبی ج ۱ ص ۵۸ .

(۶) غزلیات ص ۱۰۴ .

(۷) مواعظ ص ۳۷ .

(۸) معاضرات الادباء ج ۲ ص ۲۴۷

طفل گیا شیر خورد شاخ جوان گو بیال

ابر بهاری گریست طرف چمن گو بخند^(۱)

شک نیست که بوستان بخندد هر گه که بگرید ابر آزار^(۲)

شگفت نیست گر از غیرت تو بر گلزار

بگرید ابر و بخندد شکوفه بر چمنش^(۳)

القاضی الفاضل

والشوك لا يشكو جنايته من كان مطلبه جنی الورد^(۴)

بار یاران بکش که دامن گل آن برد کا احتمال خار کند^(۵)

یا ترک گل لعل همی باید گفت یا با آلم خار همی باید ساخت^(۶)

المأمون

لسانی کتوم لاسرار کم و دمعی نموم لسری مذیع

فلولا الدموع کتمت الهوی ولولا الهوی لم تکن لی دموع^(۷)

(۱) غزلیات ص ۱۱۵ .

(۲) غزلیات ص ۱۶۱ .

(۳) غزلیات ص ۱۷۸ .

(۴) خریده القصر ج ۱ ص ۴۳ .

(۵) غزلیات ص ۱۲۷ .

(۶) غزلیات ص ۳۷۸ .

(۷) المحاسن والاضداد ص ۲۶ ، و تاریخ الغلفاء ص ۳۲۸ ، والحاسن والسوی «مصر»

ماجرای دل نمی گفتم بخلق آب چشمم ترجمانی میکند (۱)

الناطقة الذیانی

فانك شمس والملوك كواكب اذا طلعت لم یبد منهن كوكب (۲)

اخترانی که بشب در نظر ما آیند پیش خورشید محال است که پیدا آیند (۳)

اگرچه صاحب حسند در جهان بسیار چو آفتاب بر آید ستاره ننماید (۴)

تو آفتاب منیری و دیگران انجم تو روح پاکی و ابنای روزگار اجسام (۵)

نور ستارگان ستد روی چو آفتاب تو

دست نمای خلق شد قامت چون هلال تو (۶)

ابوالنصر محمد بن عبد الجبار العتبی

تعلم من الافعی امالی طبعها و آنس اذا او حشت تعف عن الذم

لئن كان سم نافع تحت نابها ففي لحمها ترياق غائلة السم (۷)

پس از تحمل سختی امید وصل مراست

که صبح از شب و تریاک هم ز مار آید (۸)

(۱) غزلیات ص ۱۳۱ .

(۲) دیوان الناطقة الذیانی ص ۱۳ ، والاغانی ج ۹ ص ۱۶۹ .

(۳) غزلیات ص ۱۳۵ .

(۴) غزلیات ص ۱۵۰ .

(۵) غزلیات ص ۱۹۷ .

(۶) غزلیات ص ۲۶۱ .

(۷) یتیمه الدهر ج ۴ ص ۴۰۵ .

(۸) غزلیات ص ۱۵۱ .

جریر

ان العیون التی فی طرفها مرض قتلننا ثم لم یحیین قتلانا
یصرعن ذا اللب حتی لا صراع به و هن اضعف خلق الله اركاناً (۱)

چشمش بتیغ غمزۀ خونخوار خیره کش
شهری گرفت قوت بیمار بنگرید (۲)

و فی کل شیء له آیه تدل علی انه واحد (۳)

برگ درختان سبز پیش خداوند هوش
هر ورقی دفترست معرفت کردگار (۴)

ابو فراس الحمدانی

معللتی بالوصل والموت دونه اذا مت ظمأنا فلا نزل القطر (۵)

امروز باید از کرمی میکند سحاب
فردا که تشنه مرده بود لای گوبخیز (۶)

(۱) شرح دیوان جریر ص ۵۹۵ .

(۲) غزلیات ص ۱۵۷ .

(۳) اساس الاقتباس ص ۱۴ .

(۴) غزلیات ص ۱۶۰ .

(۵) دیوان ابی فراس الحمدانی ج ۲ ص ۲۱۰ .

(۶) غزلیات ص ۱۷۱ .

سری السقطی

کیف اشکو الی طیبی مایی والذی بی أصابنی من طیبی (۱)(۲)
درد من بر من از طیب منست از که جویم دوا و درمانش (۳)

و انی لفی طول کتم الهوی و ستیره عنک بفرط الجفا
کمن ینفخ البوق مستخفیا ویضرب بالطبل تحت الکما (۴)
دهل زیر گلیم از خلق پنهان شاید کرد و آتش زیر سرپوش (۵)
چند پنهان کنی آواز دهل زیر گلیم (۶)

الصاحب بن عباد

رقّ الزجاج و راقّت الخمر و تشابهها فتشاکل الامـر
فکأنما خمر و لا قـدح و کأنما قدح و لا خمر (۷)
در آبگینه اش آبی که گر قیاس کنی
ندانی آب کدامست و آبگینه کدام (۸)

(۱) الروض الفائق ص ۸۱ .

(۲) المدهش ص ۳۴۹ :

کیف ارجو البرء من داء الهوی و طیبی فی الهوی امرضنی

(۳) غزلیات ص ۱۸۰ .

(۴) الزهرة ص ۱۶۷ .

(۵) غزلیات ص ۱۸۲ .

(۶) غزلیات ص ۲۳۸ .

(۷) وفيات الاعیان ج ۱ ص ۲۰۸ .

(۸) غزلیات ص ۱۹۶ .

✱

عجباً للمحب كيف ينام كل نوم على المحب حرام (۱)

شب دراز نخفتم که دوستان گویند

بسرزنش عجباً للمحب كيف ينام (۲)

يا صاح متى يرجع نومي وقراری انی وعلى العاشق هذان حرامان (۳)

✱

عمر بن ابي ربيعة

اذا جئت فامنح طرف عينيك غيرنا لكي يحسبوا ان الهوى حيث تنظر (۴)

دل پیش تو ودیده بجای دگرستم تا خصم نداند که ترا مینگرستم (۵)

✱

والعز في غربة خير لذي ادب من المقام بدار الذل في الوطن (۶)

سعدیا حب وطن گرچه حدیثی است صحیح

توان مرد بسختی که من اینجا زادم (۷)

✱

ألم تر ان الليل لما تراكمت دجاء بدا وجه الصباح ونوره (۸)

(۱) الرسالة القشيرية ص ۱۴۷ .

(۲) غزليات ص ۱۹۷ .

(۳) غزليات ص ۲۵۲ .

(۴) ديوان عمر بن ابي ربيعة ص ۴ .

(۵) غزليات ص ۲۰۲ .

(۶) روض الاختيار ص ۲۶۱ .

(۷) غزليات ص ۲۰۴ .

(۸) منهاج اليقين ص ۴۸۷ .

مکنید دردمندان کله از شب جدائی

که من این صبح روشن زشب سیاه دارم^(۱)

شبان تیره امیدم بصبح روی تو باشد

و قد تفتش عين الحياة في الظلمات^(۲)

✱

ابو دهبیل

عقم النساء فما يلدن شبيهه ان النساء بمثلها عقم^(۳)

ای بحسن تو صنم چشم فلک نادیده

وی بمثل تو والد مادر ایام عقیم^(۴)

تو آن برادر صاحب دلی که مادر دهر

بسالها چو تو فرزند نیکبخت نژاد^(۵)

بنات دهر نژایند بهتر از تو بنین^(۶)

✱

ابو الغمر الاسناوی

ونون مسك الصدغ قد اعجمت بنقطة من عنبر الخال^(۷)

(۱) غزلیات ص ۲۱۵ .

(۲) غزلیات ص ۲۹۰ .

(۳) شرح المفضنون به علی غیر امله ص ۱۳۸ .

(۴) غزلیات ص ۲۳۸ .

(۵) مواعظ ص ۱۴ .

(۶) مواعظ ص ۶۰ .

(۷) خريدة القصر ج ۲ ص ۱۵۹ .

خالست بر آن صفحه سیمین بناگوش

یا نقطه از غایه بر یاسمنست آن^(۱)

☆

اذا تم أمر بدا نقصه توقع زوالا اذا قيل تم^(۲)

زایل شود هر آنچه بکلی کمال یافت

عمرم زوال یافت کمالی نیافته^(۳)

☆

ابن خارجه

واذا الدر زان حسن وجوه كان للدر حسن وجهك زينا^(۴)(۵)

بزیور ها بیارایند وقتی خوب رویانرا

تو سیمین تن چنان خوبی که زیورها بیارائی^(۶)

☆

العباس بن الاحنف

يا ذا الذي صدع الفؤاد بصدده انت البلاء طريفه و التالد

القيت بين جفون عيني فرقة قالى متى انا ساهر ياراقد^(۷)

(۱) غزلیات ص ۲۴۶ .

(۲) دوش الاخیار ص ۲۸۵ .

(۳) غزلیات ص ۲۷۳ .

(۴) البختار من شعر بشار ص ۷۴ .

(۵) الحسین بن مطیر الاسدی :

محصرة الاوساط ذات عقودها

بأحسن مماؤبنتها عقودها .

(شرح دیوان الحماسة ج ۳ ص ۲۰۷)

(۶) غزلیات ص ۲۷۸ .

(۷) دیوان العباس بن الاحنف ص ۴۹ .

تو صاحبمنصبی جانا ز مسکینان نیندیشی

تو خواب آلوده بر چشم بیداران نبخشائی^(۱)

☆

ابو نواس

دع عنك لومي فان اللوم اغراء وداوني بالتي كانت هي الداء^(۲)

چرا دردت نچیند جان سعدی که هم دردی و هم درمان دردی^(۳)

الغیاث از تو که هم دردی و هم درمانی

زینهار از تو که هم زهری و هم تریاکی^(۴)

گفتم این درد عشق پنهانرا بتو گویم که هم تو درمانی^(۵)

نه گزیر است مرا از تو نه امکان گزیر

چاره صبرست که هم دردی و هم درمانی^(۶)

باد درد توام خوششت ازیراک هم دردی و هم دواي دردی^(۷)

(۱) غزلیات ص ۲۷۸ .

(۲) دیوان ابی نواس ص ۶ .

(۳) غزلیات ص ۲۹۸ .

(۴) غزلیات ص ۳۲۹ .

(۵) غزلیات ص ۳۴۲ .

(۶) غزلیات ص ۳۴۵ .

(۷) غزلیات ص ۳۶۳ .

☆

کثیر

و ادیتنی حتی اذا ما فتنتنی بقول یحل العصم سهل الاباطح
تساءیت عنی حین لالی حيلة و خلفت ما غادرت بین الجوانح (۱)
ز اول وفا نمودی چندانکه دل ربودی

چون مهر سخت کردم سست آمدی یاری (۲)

☆

ابن الفارض

و بالحدق استغنیت عن قدحی ومن شمائلها لامن شمولی نشوتی (۳)
قدح چون دور ما باشد بهشیاران مجلس ده

مرا بگذار تا حیران بماند چشم در ساقی (۴)

☆

قیس العامری

و انی لاستغشی و ما بی نعمة

لعل خیالا منك یلقى خیالیا (۵)(۶)(۷)

(۱) شرح المختار من شعر بشار ص ۳۵ ، و شرح المضمون به علی غیر اهله ص ۲۵۰ .

(۲) غزلیات ص ۳۱۲ .

(۳) دیوان ابن الفارض ص ۲۳ ، و کتاب المشق / خ .

(۴) غزلیات ص ۳۲۷ .

(۵) دیوان قیس بن الملوح ص ۶۵ ، و کشف المحجوب ص ۴۵۹ .

(۶) الزهرة ص ۲۶۰ : تناس و لیس بناعس لیتعلل بغیالها ، اذا فاته ما یؤمله من وصالها .

(۷) الحسین بن وهب :

ادقت و کیف لی بالنوم کیفا فالقی من حبيب النفس طیفا

(الزهرة ص ۲۶۰)

این تمنایم به بیداری میسر کی شود

(۱) کاشکی خوابم گرفتی تا بخوابت دیدمی

بسیار سعدی از همه عالم بدوخت چشم

(۲) تا می نمایدش همه عالم خیال دوست

✱

ابو نواس

تعجبین من سقمی صحتی هی العجب (۳)

گر کشته شوم عجب مدارید من خود ز حیات در شکستم (۴)

✱

ابن بهام

لقد صبرت علی المکر وه اسمعه من معشر فیک لولائات مانطقوا

و فیک داریت قومالاخلاق لهم لولاک ما کنت أدری انهم خلقةوا (۵)

با دوست چنانکه اوست می باید داشت

خونابه درون پوست می باید داشت

دشمن که نمی توانمش دید بچشم

(۶) از بهر دل تو دوست میباید داشت

(۱) غزلیات ص ۳۳۷ .

(۲) مواظ ص ۱۱۸ .

(۳) دیوان ابی نواس ص ۲۲۷ .

(۴) غزلیات ص ۳۶۸ .

(۵) سرگذشت شیخ بزرگوار سعدی ص ۴۳ .

(۶) غزلیات ص ۳۸۲ .

الارجانی

لو كنت اجهل ما علمت لسرني جهلی کما قد ساء نی ما اعلم
 كالصعوير تع في الرياض وانما حبس الهزار لانه يترنم (۱)(۲)
 ای بلبل خوش سخن چه شیرین نفسی سرمست هوا و پای بند هوسی
 ترسم که بیاران عزیزت نرسی کز دست و زبان خویشتن در قفسی (۳)
 بلبل اندر قفس . نمی ماند سالها جز بعلت هنرش
 زاغ ملعون از آن خسیس تراست که فرستند باز بر اثرش
 وز لطافت که هست در طاووس کودکان میکنند بال و پرش (۴)

ابو تمام

فان باشر الاصحار فالبيض والقنا قراه و احواض المنايا مناهله
 و ان یسن حیطانا علیه فانما اولئك عقالاته لامعقله
 و الا فاعلمه بانك ساخط ودعه فان الخوف لاشك قاتله (۵)

دیار دشمن وی را بمنجنیق چه حاجت

که رعب او متزلزل کند بروج حصین را (۶)

(۱) وفيات الاعيان ج ۱ ص ۱۳۶ .

(۲) ابن الوزير :

تطرق اهل الفضل دون الوری

كالطير لا یسجن من بینها

(شرح المصنوع به علی غیر اهله ص ۲۲۱-۲، ووفیات الاعیان ج ۱ ص ۱۳۷)

(۳) غزلیات ص ۳۹۸

(۴) مواعظ ص ۱۸۰ .

(۵) دیوان ابی تمام ص ۱۷۴ .

(۶) مواعظ ص ۶ .

اذا كنت تأتي المرء توجب حقه ويجهل منك الود فالهجر اوسع (۱)

چو طاعت آری و خدمت کنی و نشناسند

چرا خسیس کنی نفس خویش را مقدار (۲)

خلق الله للحروب رجالا و خلقنا لقصة وثرید (۳)

مبارزان طریقت که نفس بشکستند

بزور بازوی تقوی و للحروب رجال (۴)

ابوالفتح البستی

اقبل على النفس واستكمل فضائلها فانت بالنفس لا بالجسم انسان (۵)

بچشم و گوش و دهان آدمی نباشد شخص

که هست صورت دیوار را همین تمثال (۶)

علم آدمیتست و جوانمردی و ادب

ور فی ددی بصورت انسان مصوری (۷)

(۱) الصداقة والمديق ص ۱۴۳ .

(۲) مواعظ ص ۲۸ .

(۳) روض الاخیار ص ۱۷۷ .

(۴) مواعظ ص ۴۳ .

(۵) مجانی الادب ج ۴ ص ۹۵ ، و اعلام الناس ص ۲۳۴ .

(۶) مواعظ ص ۴۳ .

(۷) مواعظ ص ۷۶ .

اگر آدمی بچشمست ودهان وگوش و بینی

چه میان نقش دیوار و میان آدمیت^(۱)

تن آدمی شریفست بجان آدمیت

نه همین لباس زیباست نشان آدمیت^(۲)

✱

ولا ظالم الا سیلی بظالم^(۳)

و ما من ید الا ید الله فوقها

وان طال المدى يوما بأظلم^(۴)

و ما من ظالم الا ویلی

✱

ان لم تشدها عليك تهون

هون عليك فان كل شديدة

بالكره منك و بالرضا سيكون^(۵)

و تیقن ان الذی هو کائن

ازین کمند نشاید بشیر مردی رست^(۶)

رضا بحکم قضا گر دهیم و گر ندهیم

✱

سعيد بن المبارك بن علي بن الدهان البغدادی

أملی و تماطل

ایها الماطل دینی

قانع منك یباطل^(۷)

علم القلب فانی

على ما أنت ناسية العهود^(۸)

رضینا من وصالک بالوعود

(۱) مواعظ ص ۱۲۲ .

(۲) مواعظ ص ۱۲۲ .

(۳) الذخائر والاعلاق ص ۸۷ .

(۴) مواعظ ص ۴۵ .

(۵) روض الاخیار ص ۱۲۹ .

(۶) مواعظ ص ۸۴ .

(۷) انباء الرواه ج ۲ ص ۴۹ ، وولیات الاعیان ج ۲ ص ۱۲۶ .

(۸) مواعظ ص ۹۸ .

وقالوا افق من نومة اللهو والصبى فقد لاح صبح فى دجاءك عجيب (١)

لا لهو بعد اشتعال الشيب فى راسى (٢)

هرون الرشيد

ملك الثلاث الآنات عنانى و حملن من قلبى بكل مكان

مالى تطاوعنى البرية كلها و اطيعهن و هن فى عصيانى

ما ذاك الا ان سلطان الهوى وبه قوين اعز من سلطانى (٣)(٤)

لا تلمنى فى غلام أودع القلب السقاما فبداء الحب كم من سيد أضحى غلاما (٥)

ابن سكرة

جاء الشتاء و عندى من حوائجه سبع اذا القطر عن حاجاتنا حبسا

كن و كيس و كانون و كاس طلا بعد الباب و ناعم و كسا (٦)

جاء الشتاء ببرد لا مرد له و لم يطق حجر القاسى يقاسيه

لا كاس عندى و لا كانون يدفنى كنى ظلام و كيسى قل ما فيه (٧)

(١) روض الاخيار ص ٢٧١ .

(٢) مواعظ ص ١٠٥ .

(٣) النبراسى ص ٣٧ ، و جذوة القبتس ص ٢١ .

(٤) السلطان اتسر خوارزمشاه :

بر دان جهان نشان فرمان منست در گوش فلك حلقة ييمان منست

با اين همه سلطنت كه امروز مراست تحصيل رضا دوست ايمان منست

(لباب الالباب ج ١ ص ٣٨)

(٥) مواعظ ص ١٠٨ .

(٦) مقامات الحريرى ص ٢٥٧ ، و روض الاخيار ص ٢٠١ ، و يادداشتهاى آقاى مجتبى

مينوى - دمية القصر ص ١٥١ .

(٧) مواعظ ص ١١٠ .

لا يوجد الخير الا في معادته والشرح حيث طلبت الشر موجود (۱)
لا يطلب الخير الا من معادته (۲)

ابوالعتاهية

اقلل زيارتك الصديق ق تكن كتوب تستجده
ان الصديق يغمه ان لا يزال يراك عنده (۳)
متى زرت الفتى غباً اجلتك فلا تكثر حبيبك لا يملكك (۴)

ابوالفتح البستي

و خير من القول المقدم فاعترف نتيجه والنحل يكرم للشهد (۵)
بنیشی از مگس نحل بر نشاید گشت
از آنکه سابقه فضل انگین دارد (۶)

وقالوا يعود الماء في النهر بعدما عفت عنه آثار و سدت مشاعه
فقلت الى ان يرجع الماء عائداً و تعشب شطاه تموت ضفادعه (۷)
تا تو با صید گرگ پردازی کوسفندان هلاکمی باشند (۸)

(۱) شرح المقامات الحبرية ج ۲ ص ۱۵۹ .

(۲) مواعظ ص ۱۱۱ .

(۳) دلائل الاعجاز ص ۳۸۹ ، والصدقة والصديق ص ۵۶ ، والطرائف واللطائف ص ۱۱۱ .

(۴) مواعظ ص ۱۴۹ .

(۵) بتيمة الدهر ج ۴ ص ۳۲۰ .

(۶) مواعظ ص ۱۶۳ .

(۷) شرح المضمون به على غير اهله ص ۵۳۵ .

(۸) مواعظ ص ۱۶۸ .

☆

تعلق بالسؤال لكل شيء كما يتعلق الرجل الغريق (۱)(۲)

چون غرقه بهرچه دید دست آویزد (۳)

☆

بشار بن برد

يسقط الطير حيث ينتثر الحب و تغشى منازل الكرماء (۴)

مرغ جائی که علف بیند و چیند گردد

مرد صاحب نظر آنجا که وفا بیند و جود (۵)

مرغ جائی رود که چینه بود (۶)

(۱) المعاسن والاضداد ص ۹۲ .

(۲) فخرالدین کرکائی :

کجا غرقه بهرچیزی زند دست (سخن و سخنوران ج ۲ ص ۶ بقية هامش ۲ ص ۵)

(۳) مواعظ ص ۱۹۶ .

(۴) شرح المختار من شعر بشار ص ۹۳ .

(۵) مواعظ ص ۱۷۲ .

(۶) مواعظ ۲۱۷ .

مَا خَذَ سَعْدِي

مِنْ مَعَانِي الْمَتَنِ

ماخذ سعدی من معانی المتنبی

المتنبي

روح تردد في مثل الخلال اذا أطارت الريح عنه الثوب لم يبن (١)

سعدی

ز جور زمان سرو قدش خلال (٢)

باد اگر بر من اوفتد ببرد که نماندست زیر جامه تنی (٣)

✱

المتنبي

كفي بجسمي نحو لا أنني رجل لولا مخاطبتي اياك لم ترني (٤)

سعدی

نه دهانست که در وهم سخندان آید مگر اندر سخن آئی و بدانند که لبست (٥)

دهانش از چه نبینی مگر بوقت سخن چونیک درنگری چون دلم بتنگی نیست (٦)

گوئی بدن ضعیف سعدی نقشیست گرفته از میانت

گر واسطه سخن نبودی در وهم نیامدی دهانت (٧)

(١) دیوان المتنبی ص ١ .

(٢) بوستان ص ٢٢٩ .

(٣) غزلیات ص ٣٣٩ .

(٤) دیوان المتنبی ص ٢ .

(٥) غزلیات ص ٢٨ .

(٦) غزلیات ص ٧٠ .

(٧) غزلیات ص ٨٢ .

المتنبي

يا حاديني غيرها وأحسبني اوجد حيا قبيل أفقدها
فقا قليلا بها على فـلا اقل من نظرة ازودها (۱)

سعدی

ایساربان آهسته رو کارام جانم میرود
آن دل که با خود داشتم با دلستانم میرود (۲)

المتنبي

ففي فؤاد الحب نار هوى أحر نار الجحيم ابردها (۳)

سعدی

آتشکدست باطن سعدی ز سوز عشق (۴)

المتنبي

يعطى فلا مطله يكدرها بها و لا منه ينكدها (۵)

سعدی

کرم کنند و نبینند بر کسی منت (۶)

(۱) دیوان المتنبی ص ۲ .

(۲) غزلیات ص ۱۴۳ .

(۳) دیوان المتنبی ص ۲ .

(۴) غزلیات ص ۱۵۷ .

(۵) دیوان المتنبی ص ۴ .

(۶) مواعظ ص ۱۳۰ .

✱

المتنبي

فعد بها لاعدمتها ابدآ خير صلات الكريم اعودها (۱)
سعدی

بسمع خواجه رسيدست گوئی اين معنى
که گفت خير صلات الكريم اعودها (۲)

✱

المتنبي

شمس النهار تقل ليلا مظلما (۳)

سعدی

خورشيد زير سایه زلف چو شام اوست (۴)

✱

المتنبي

عمرک الله هل رايت بدورآ قبلها في براقع و عقود (۵)
سعدی

چون بر آمد ماه روی از مطلع پيراهنش

چشم بد را گفتم الحمددم بدم پيراهنش (۶)

باور که کند که آدمی را خورشيد بر آيد از گريبان (۷)

✱

المتنبي

شيب رأسی و ذلتی و نحولی و دموعی علی هواك شهودی (۸)

(۱) دیوان المتنبي ص ۶ .

(۲) مواعظ ص ۱۵۳ .

(۳) دیوان المتنبي ص ۸ .

(۴) غزليات ص ۵۳ .

(۵) دیوان المتنبي ص ۱۳ .

(۶) غزليات ص ۱۷۷ .

(۷) غزليات ص ۲۴۷ .

(۸) دیوان المتنبي ص ۱۴ .

و

بادِ هواك صبرت اولم تصبرا وبكاك ان لم يجز دمعك او جری
 كم غر صبرك وابتسامك صاحبها لما رآه وفي الحشى ما لا یرى
 امر الفؤاد جفونه ولسانه فكتمنه وكفى بجسمك مخبرا (۱)

سعدی

دعوى عشاق را شرع نخواهد بیان گونه زردش دلیل ناله زارش گواست (۲)
 نالیدن دردناك سعدی بر دعوى دوستی بیانست (۳)
 بیا و گونه زردم بین و نقش بخوان که گر حدیث کنم قصه دراز آید (۴)
 بعض خلانی اتانی سائلا عن قصتی قلت لا تسأل صفار الوجه یغنی عن خبر (۵)
 گر بگویم که مرا حال پریشانی نیست رنگ رخسار خبر میدهد از سر ضمیر (۶)
 نخواستم که بگویم حدیث عشق وجه حاجت که آب دیده سرخم بگفت و چهره زردم (۷)
 کجا توانمت انکار دوستی کردن که آب دیده گواهی دهد باقرارم (۸)
 غم دل بکس نگویم که بگفت رنگ رویم
 تو بصورت من نگه کن که سرایرم بدانی (۹)

(۱) دیوان المتنبی ص ۵۳۷-۸ .

(۲) غزلیات ص ۲۶ .

(۳) غزلیات ص ۴۵ .

(۴) غزلیات ص ۱۵۳ .

(۵) غزلیات ص ۱۵۸ .

(۶) غزلیات ص ۱۶۷ .

(۷) غزلیات ص ۲۰۴ .

(۸) غزلیات ص ۲۱۳ .

(۹) غزلیات ص ۳۴۶ .

و لو انکرت ما بی لیس یخفی تغیر ظاهری أدنی شهودی^(۱)

✱

المتنبی

فاطلم العزفی لظی و ذرالذل و لو کان فی جنان الخلود^(۲)

سعدی

پای در زنجیر پیش دوستان به که بایگانگان در بوستان^(۳)

با تو مرا سوختن اندر عذاب به که شدن با دگری در بهشت^(۴)

یار ابهشت صحبت یاران همدست دیدار یار نامتناسب جهنمست^(۵)

بیتو گر در جنتم ناخوش شراب سلسبیل

با تو گر در دوزخم خرم هوای زمهریر^(۶)

گر بیتو بود جنت بر کنگره ننشینم

ور با تو بود دوزخ در سلسله آویزم^(۷)

أجهلتم بان نار جحیم مع ذکر الحیب روض نعیم^(۸)

✱

المتنبی

ابدأ اقطع البلاد و نجمی فی نحوس و همتی فی سعود^(۱)

(۱) مواعظ ص ۹۹ .

(۲) دیوان المتنبی ص ۱۵ .

(۳) گلستان ص ۷۴- و یادداشت‌های آقای مهدی محقق خراسانی .

(۴) گلستان ص ۱۴۹

(۵) غزلیات ص ۴۳ .

(۶) غزلیات ص ۱۶۷ .

(۷) غزلیات ص ۲۲۰ .

(۸) مواعظ ص ۱۰۳ .

(۹) دیوان المتنبی ص ۱۵ .

سعدی

مگر کمینۀ آحاد بندگان سع ... دی

که سعیش از همه بیش است و حظش از همه کم^(۱)

☆

المتنبي

خریده نور آتھا الشمسی ماطلعت ولو رآھا قضیب البان لم یمس^(۲)

سعدی

گر بکنار آسمان چون تو بر آید اختری

روی بیوشد آفتاب از نظرش بمعجری^(۳)

☆

المتنبي

أین الاکاسرة الجبابة الالی کنز والکنور فما بقین و لا بقوا^(۴)

سعدی

بیا بگوی که پرویز از زمانه چه خورد برو پیرس که خسرو ازین میانه چه برد

گر او گرفت خزاین بدیگران بگذشت و دین گرفت ممالک بدیگران بسپرد^(۵)

نو شیروان کجا شد و دارا و یزدگرد گردان شاهنامه و خانان و قیصران^(۶)

(۱) مواعظ ص ۴۷ .

(۲) دیوان المتنبی ص ۱۵ .

(۳) غزلیات ص ۳۰۹ .

(۴) دیوان المتنبی ص ۲۱ .

(۵) مواعظ ص ۱۶۲ .

(۶) مواعظ ص ۱۸۵ .

✽

المتنبي

ولو حملت صم الجبال الذی بنا غداة افترقنا اوشكت تنصدع (۱)

سعدی

دلی از سنگ بیاید بسر راه وداع تا تحمل کند آنروز که محمل برود (۲)

بگذار تا بگرییم چون ابر در بهاران کز سنگ گریه خیزد روز وداع یاران (۳)

✽

المتنبي

فدقت ماء حياة من قبلها لوصاب تر بالاحياء سالف الامم (۴)

سعدی

گر آوازم دهی من خفته در گور بر آساید روان دردمندم (۵)

مرده از خاک لحد رقص کنان برخیزد گر تو بالای عظامش گذری وهی رمیم (۶)

کاش کان دلبر عیار که من کشته اویم بار دیگر بگذشتی که کند زنده ببویم (۷)

سعدی اگر کشته شود در فراق زنده شود چون بسرش بگذری (۸)

(۱) دیوان المتنبی ص ۲۳ .

(۲) غزلیات ص ۱۴۰ .

(۳) غزلیات ص ۲۵۰ .

(۴) دیوان المتنبی ص ۳۰ .

(۵) غزلیات ص ۲۰۶ .

(۶) غزلیات ص ۲۳۸ .

(۷) غزلیات ص ۲۴۳ .

(۸) غزلیات ص ۳۰۵ .

جان بدهند و در زمان زنده شوند عاشقان

- (۱) گر بکشی و بعد از آن بر سر کشته بگذری
 شاید که تو دیگر زیارت نروی
 (۲) تا مرده نگوید که قیامت برخاست
 بر مرده صد ساله اگر برگردد
 (۳) در حال ز خاک تیره سر بردارد
 اکاد اذا تمشی لدی تبخترا
 (۴) اموت، وأحیا ان مررت علی قبری
 لعمرک ان خوطبت مینا تراضیا
 (۵) سیبعتنی حیاً حدیث مخاطبی

☆

المتنبی

اعارنی سقم عینیه و حملنی من الهوی ثقل ما تحوی مآزره (۶)

سعدی

حال درویش چنانست که خال تو سیاه

(۷) جسم دلریش چنانست که چشم تو سقیم

☆

المتنبی

و کاتم الحب يوم البین منهتك و صاحب الدمع لا تخفی سرائره (۸)

(۱) غزلیات ص ۳۰۶ .

(۲) غزلیات ص ۳۸۰ .

(۳) غزلیات ص ۳۸۳ .

(۴) مواعظ ص ۹۹ .

(۵) مواعظ ص ۱۰۴ .

(۶) دیوان المتنبی ص ۳۶ .

(۷) غزلیات ص ۲۳۸ .

(۸) دیوان المتنبی ص ۳۶ .

سعدی

- شکسته دل آمد بر خواجه باز عیان کرده اشکش بدیباچه راز^(۱)
 صبر هم سودی ندارد کاب چشم راز پنهان آشکارا میکند^(۲)
 ماجرای دل نمیگفتم بخلق آب چشمم ترجمانی میکند^(۳)

✽

المتنبی

من بعد ما کان لیلی لاصباح له کان اول يوم الحشر آخره^(۴)

سعدی

- مست می بیدار گردد نیم شب مست ساقی روز محشر بامداد^(۵)
 شبهای بیتو ام شب گورست در خیال
 ور بیتو بامداد کنم روز محشرست^(۶)
 شب سودای سعدی را مگر فردا نمیباشد^(۷)

- چگونه تلخ نباشد شب فراق کسی که بامداد قیامت درو توان پیوست^(۸)
 خوشتر از دوران عشق ایام نیست بامداد عاشقان را شام نیست^(۹)

(۱) بوستان ص ۸۱ .

(۲) غزلیات ص ۱۲۹ .

(۳) غزلیات ص ۱۳۱ .

(۴) دیوان المتنبی ص ۳۷ .

(۵) گلستان ص ۱۳۵ .

(۶) غزلیات ص ۳۶ .

(۷) غزلیات ص ۱۱۱ .

(۸) مواعظ ص ۸۳ .

(۹) مواعظ ص ۱۲۰ .

المتنبي

فمن شاء فلينظر اليّ فمَنْظري نذير الي من ظن ان الهوى سهل
و ما هي الا لحظة بعد لحظة اذ انزلت في قلبه رحل العقل (۱)(۲)

سعدی

چو عشق آمد از عقل دیگر مگوی ما عقل زور آورد چیر دست
که در دست چوگان اسیرست گوی (۳) که سودای عشقش کند زیر دست (۴)
عقل با عشق بر نمی آید (۵) عقل را با عشق خوبان طاقت سر پنجه نیست (۶)
لاجرم عقل منهزم شد و صبر که نبودند مرد میدانش (۷)
عقل را گر هزار حجت هست عشق دعوی کند ببطالانش (۸)
عشق آمد و عقل همچو بادی رفت از بر من هزار فرسنگ (۹)

(۱) دیوان المتنبی ص ۳۹ .

(۲) شرح دیوان المتنبی ج ۳ ص ۱۸۱ : « العقل والهوى لا يجتمعان » .

(۳) بوستان ۱۱۰ .

(۴) بوستان ص ۱۱۰ .

(۵) غزلیات ص ۸۴ .

(۶) غزلیات ص ۸۷ .

(۷) غزلیات ص ۱۸۰ .

(۸) غزلیات ص ۱۸۰ .

(۹) غزلیات ص ۱۸۸ .

عقل بین کز بر سیلاب غم عشق گریخت

عالمی گشت و بگرداب خطر باز آمد^{(۱)(۲)}

☆

المتنبي

وحلم الفتى فى غير موضعه جهل^(۳)

سعدی

هنگام درشتی ملاحظت مذمومت^(۴)

نکوئی و رحمت بجای خودست ولی با بدان نیکمردی بدست^(۵)

☆

المتنبي

اليوم عهدكم فآين الموعد هيهات ليس ليوم عهدكم غد^(۶)

سعدی

بدار ای ساربان آخر زمانی که عهد وصل را آخر زمانست^(۷)

(۱) مواعظ ص ۱۹ .

(۲) و :

که در عشق صورت نبندد شکیب (بوستان ص ۱۰۳) .

نتواند که کند عشق و شکیبایی را (غزلیات ص ۱۱) .

کاتش دل چوشعله زد صبر درو محال شد (غزلیات ص ۱۱۳) .

کسی که روی تو دیدست حال من داند که هر که دل بتو پرداخت صبر نتواند

(غزلیات ص ۱۱۷) .

با غمزه خوبان که چو شمشیر کشیدست در صبر بدیدم که نه محکم سپری بود

(غزلیات ص ۱۴۰) .

(۳) دیوان المتنبی ص ۴۱ .

(۴) گلستان ص ۱۹۹ .

(۵) بوستان ص ۱۲۲ .

(۶) دیوان المتنبی ص ۴۲ .

(۷) غزلیات ص ۴۶ .

المتنبي

أبرحت يا مرض الجفون بمرض مرض الطيب له وعيد العود^(۱)

سعدی

که میداند دوی درد سعدی که رنجورند ازین علت طیبیان^(۲)

المتنبي

لو كان سكنای فيه منقصة لم يكن الدور ساكن الصدف^(۳)

سعدی

چشمه حیوان بتاریکی درست

لؤلؤ اندر بحر و گنج اندر خراب^(۴)

در چشمت از حقیر برد صورت فقیر

کوتاه نظر مباش که در سنگ گوهرست^(۵)

کامالانند در لباس حقیر همچو لؤلؤ که در صدف باشد^(۶)

(۱) دیوان المتنبی ص ۴۲ .

(۲) غزلیات ص ۲۴۹ .

(۳) دیوان المتنبی ص ۴۶ .

(۴) مواعظ ص ۱۱۵ .

(۵) مواعظ ص ۱۵۶ .

(۶) مواعظ ص ۱۶۵ .

المتنبي

رأين التي للسحر في لحظاتها سيوف ظباها من دمي أبداً حمر (۱)(۲)(۳)

سعدی

بخون عزیزان فرو برده چنگ سر انگشتها کرده عنب رنگ (۴)

بخون خلق فرو برده پنجه کاین حناست

ندانمش که بقتل که شاطری آموخت (۵)

سر انگشتان مخضوبش نیمنی که دست صبر بر پیچید و بشکست (۶)

سر انگشتان صاحب دل فریش نه در حنا که در خون قتیلت (۷)

(۱) دیوان المتنبي ص ۵۷ .

(۲) ظافر الحداد :

فمنه علی وجنتیها سمه

لئن انكرت مقلتها دمه

دعته خضاباً لكي توهمه

وها في أنا ملها بعضه

رأيت بعيني في أنا ملها دمي

خذا بدمي ذات الخضاب فاتي

(خريدة القصر ج ۲ ص ۱۴) .

(۳) ابوالمؤيد البلخي :

كفي كزو بلاه تن و جان هر كس است

انگشت را ز خون دل من زنده خضاب

عنب بر سببکة سيمين او بست

عنب و سيم اگر نبودمان روا بود

(لباب الالباب ج ۲ ص ۲۶) .

(۴) گلستان ص ۱۷۳ .

(۵) غزليات ص ۱۸ .

(۶) غزليات ص ۲۳ .

(۷) غزليات ص ۴۲ .

- ز من پیرس که دردست او دلت چونست
 (۱) ازو پیرس که انگشتهاش در خونست
 هر که سر پنجهٔ مخضوب تو بیند گرید
 (۲) گریزین دست کسی کشته شود نادر نیست
 دست در خون عاشقان داری حاجت تیغ بر کشیدن نیست (۳)
 هر که معلومش نمیگردد که زاهد را که کشت
 (۴) گو سر انگشتان شاهد بین و رنگ ناخنش
 خمار در سر و دستش بخون هشیاران
 (۵) خضیب و نرگس مستش بجادوی مکحول
 لبث بخون عزیزان که میخوری لعلست
 (۶) تو خود بگوی که خون میخوری حالست این
 حناست آنکه ناخن دل بند رشتهٔ یا خون بیدلیست که در بند گشته (۷)
 همچنانست ناخن رنگین گواهی میدهد
 (۸) بر سر انگشتان که در خون عزیزان داشتی

(۱) غزلیات ص ۴۷ .

(۲) غزلیات ص ۶۳ .

(۳) غزلیات ص ۶۸ .

(۴) غزلیات ص ۱۷۲ .

(۵) غزلیات ص ۱۹۲ .

(۶) غزلیات ص ۲۶۴ .

(۷) غزلیات ص ۲۷۲ .

(۸) غزلیات ص ۲۹۴ .

دیگر نمیدانم طریق از دست رفتم چون غریق

آنك درد هانت چون عقیق از بسكه خونم میخوری^(۱)

وا سفرت البراقع عن خدود أقول تحمرت بدم الكبود^{(۲)(۳)}

☆

المتنبي

أماورأم قرن شمس هذا (۴)

سعدی

دو چشم خیره ماند از روشنائی ندانم قرص خورشیدست یا رو^(۵)

☆

المتنبي

طارا الوشاة على صفاء ودادهم وكذا الذباب على الطعام يطير^{(۶)(۷)}

سعدی

ناگزیرست مگس دکه حلوائی را^(۸)

انگینست که دروی مگسی افتادست^(۹)

(۱) غزلیات ص ۳۰۱ .

(۲) مواعظ ص ۹۹ .

(۳) و غزلیات ص ۴۲ :

نه سرمست آن بجا دومی کجیلست نه وسعت این بدلبندی خضیبست

(۴) دیوان المتنبی ص ۶۳ .

(۵) غزلیات ص ۲۶۶ .

(۶) دیوان المتنبی ص ۶۷ .

(۷) شرح دیوان المتنبی ج ۲ ص ۱۶۳ :

و جل قدری فاستحلوا مساجلتی ان الذباب علی الماذی و قناع

(۸) غزلیات ص ۱۲ .

(۹) غزلیات ص ۳۳ .

- (۱) هر کجا طعمه بود مگسی است
(۲) مگسانند دور شیرینی

✱

المتنبی

یزور الاعادی فی سماء عجاجة أسته فی جانبیها الکواکب (۳)

سعدی

زمین آسمان شد ز گرد کبود چوانجم درو برق شمشیر و خود (۴)

✱

المتنبی

خف الله واستر ذا الجمال بیرقع فان لحت ذابت فی الخدور العواتق (۵)

سعدی

چنین جوان که توئی برقی فرو آویز و گرنه دل برود پیر پای برجا را (۶)
یا خلوتی بر آور یا برقی فرو هل

ورنه بشکل شیرین شور از جهان بر آری (۷)

✱

المتنبی

و أسمع من الفاظه اللغة التي یلذ بها سمعی ولو ضمنت شتمی (۸)

(۱) مواعظ ص ۱۱۹ .

(۲) مواعظ ص ۲۰۷ .

(۳) دیوان المتنبی ص ۶۷ .

(۴) بوستان ص ۱۵۶ .

(۵) دیوان المتنبی ص ۷۰ .

(۶) غزلیات ص ۴ .

(۷) غزلیات ص ۳۱۱ .

(۸) دیوان المتنبی ص ۷۳ .

سعدی

که دشنام از لب لعلت بشیرین تر دعا ماند^(۱)

☆

المتنبي

مقی ما ازددت من بعد التناهی فقد وقع انتقاصی فی ازدياد (۲)

سعدی

منتهای کمال نقصانست کل بریزد بوقت سیرابی^(۳)

☆

المتنبي

فلا عزل و أنت بلا سلاح لحاظك ما تكون به منيعا (۴)

سعدی

مرا خود کشد تیر آن چشم مست چه حاجت که آری بشمشیر دست^(۵)

☆

المتنبي

من يستطيع لامر فانت طلبا (۶)(۷)

(۱) مواعظ ص ۲۱ .

(۲) دیوان المتنبی ص ۷۸ .

(۳) مواعظ ص ۷۰ .

(۴) دیوان المتنبی ص ۸۴ .

(۵) بوستان ص ۱۰۳ .

(۶) دیوان المتنبی ص ۹۱ .

(۷) و :

من المقول و ما ود الذي ذهب

(دیوان المتنبی ص ۸۹)

عجنا فأذهب ما ابقى الفراق لنا

سعدی

چون رفت نیاید بکمند آن دم و ساعت ^(۱)

زمان رفته نخواهد بگریه باز آمد ^(۲)

✱

المتنبی

و لكن معدن الذهب الرغام ^(۳)

سعدی

زر از سنگ خارا برون آورند ^(۴)

✱

المتنبی

أقامت في الرقاب له أياد هي الاطواق و الناس الحمام ^(۵)

سعدی

مرغ جانم را بمشکین سلسله طوق برگردن نهادی چون حمام ^(۶)

✱

المتنبی

ضنى في الهوى كالم في الشهد كامنا

لذذت به جهلا و في اللذة الحتف ^(۷)

(۱) غزلیات ص ۷۳ .

(۲) مواعظ ص ۶۸ .

(۳) دیوان المتنبی ص ۹۲ .

(۴) بوستان ص ۹۴ .

(۵) دیوان المتنبی ص ۹۴ .

(۶) غزلیات ص ۱۹۵ .

(۷) دیوان المتنبی ص ۹۷ .

سعدی

- بد اندیش را لفظ شیرین مبین که ممکن بود زهر در انگین^(۱)
 نه هر بیرون که پسندی درونش همچنان باشد
 بسا حلوائ صابونی که زهرش در میان باشد^(۲)

المقتبی

کیف الرجاء من الخطوب تخلصا من بعد ان انشب فی مخالبا^(۳)

سعدی

- رمق مانده را که جان از بدن بر آمد چو سودانگین در دهن^(۴)
 تو پیش از عقوبت در عفو کوب که سودی ندارد فغان زیر چوب^(۵)
 چو پای از جاده بیرون شد چه نفع از رفتن راهم
 چو کار از دست بیرون شد چسود از دادن پندم^(۶)
 زخمی چنان نبود که مرهم توان نهاد
 داروی دل چه فایده دارد چو جان برفت^(۷)

(۱) بوستان ص ۶۶ .

(۲) مواظ ص ۲۱۷ .

(۳) دیوان المقتبی ص ۱۰۰ .

(۴) بوستان ص ۲۱۴ .

(۵) بوستان ص ۲۳۶ .

(۶) غزلیات ص ۲۰۶ .

(۷) مواظ ص ۸۵ .

علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد

(۱) دریغ سود ندارد چو رفت کار از دست

(۲) طیب و تجربت سودی ندارد چو خواهد رفت جان از جسم مردم

(۳) بالای قضای رفته فرمانی نیست چون درد اجل گرفت درمانی نیست

✱

المتنبی

خذ من ثنای علیک ما أَسْطِيعُه لا تلزمْنی فی الثناء الواجِبِا (۴)

سعدی

(۵) اینقدر دون قدر اوست و لیک حد امکان ما همین قدر است

سعدی آن نیست که در خورد تو گوید سخنی

(۶) آنچه در وسع خودم در دهن آمد گفتم

✱

المتنبی

و لو لم یکن ما انهل فی الخد من دمی لما کان محمراً یسِیل فأسقم (۷)

(۱) مواعظ ص ۱۵۴ .

(۲) مواعظ ص ۱۸۳ .

(۳) مواعظ ص ۱۹۵ .

(۴) دیوان المتنبی ص ۱۰۲ .

(۵) غزلیات ص ۳۸ .

(۶) غزلیات ص ۲۰۳ .

(۷) دیوان المتنبی ص ۱۰۴ .

سعدی

نوك مژگامم بسرخی بر بیاض روی زرد

(۱) قصه دل می نویسد حاجت گفتار نیست

حدیث عشق چه حاجت که بر زبان آر

(۲) بآب دیده خونین نبشته صورت حال

✱

المتنبي

ويد لها كرم الغمام لانه يسقى العماره و المكان البلقا (۳)

سعدی

(۴) چو ابر بر همه عالم برحمتی شامل

کف عطای تو گر نیست ابر رحمت حق

(۵) چه نعمت است که بر بر و بحر می باری

خطاب حاکم عادل مثال بارانست

(۶) چه در حدیقه سلطان چه بر کنیسه عام

(۱) غزلیات ص ۶۴ .

(۲) غزلیات ص ۱۹۰ .

(۳) دیوان المتنبی ص ۱۰۹ .

(۴) مواعظ ص ۴۰ .

(۵) مواعظ ص ۷۲ .

(۶) مواعظ ص ۱۸۲ .

المتنبی

أمن ازديارك في الدجى الرقباء اذحيث كنت من الظلام ضياء (۱)

سعدی

شمع را باید ازین خانه برون بردن و کشتن

تا بهمسایه نگوید که تو در خانه مائی (۲)

المتنبی

فأیما قدم سعیت الى العلا ادم الهلال لخمصیک حذاء (۳)

سعدی

اگر آفتاب با او زند از کزاف لافی

مه نوچه زهره دارد که بود سم سمندش (۴)

المتنبی

طلبنا رضاه بترك الذی رضینا له فتركنا المجودا (۵)

(۱) دیوان المتنبی ص ۱۱۴ .

(۲) غزلیات ص ۲۸۳ .

(۳) دیوان المتنبی ص ۱۱۹ .

(۴) غزلیات ص ۱۷۵ .

(۵) دیوان المتنبی ص ۱۲۳ .

سعدی

گر مراد خویش خواهی ترك وصل ما بگوی

(۱) و مرا خواهی رها کن اختیار خویش را

(۲) یار باید که هر چه یار کند بر مراد خود اختیار کند

یار آن بود که صبر کند بر جفای یار

(۳) ترك رضای خویش کند در رضای یار

ما قلم در سر کشیدیم اختیار خویش را

(۴) اختیار آنست که قسمت کند درویش را

✱

المثنی

فی سعة الخافقین مضطرب وفي بلاد من اختها بدل (۵)

سعدی

(۶) بهیچ یار مده خاطر و بهیچ دیار که بر و بحر فراخست و آدمی بسیار

(۷) تلتنقی ارض بارض و بدیل عن بدیل

(۱) غزلیات ص ۸ .

(۲) غزلیات ص ۱۲۷ .

(۳) غزلیات ص ۱۶۲ .

(۴) مواعظ ص ۱۱۴ .

(۵) دیوان المثنی ص ۱۲۶ .

(۶) مواعظ ص ۲۸ .

(۷) مواعظ ص ۱۱۲ .

المتنبي

بقائي شاء ليس هم ارتجالا وحسن الصبر زموالا الجبالا (۱)

سعدی

زانگه که برفتی از کنارم صبر از دل ریش گفت رفتم (۲)

المتنبي

بدت قمرا و هالت خوط بان و فاحت عنبرا و رنت غزالا (۳)

سعدی

میلت بیچه ماند بخرامیدن طاوس غمزت بنگه کردن آهوی رمیده (۴)

المتنبي

أرج الطريق فما مررت بموضع الا اقام به الشدا مستوطنا (۵)

سعدی

بر راه باد عود بر آتش نهاده اند

یا خود در آن زمین که توئی خالک عنبر ست (۶)

(۱) دیوان المتنبی ص ۱۲۸ .

(۲) غزلیات ص ۳۶۸ .

(۳) دیوان المتنبی ص ۱۲۹ .

(۴) غزلیات ص ۲۷۴ .

(۵) دیوان المتنبی ص ۱۴۰ .

(۶) غزلیات ص ۳۷ .

المتنبی

انی انا الذهب المعروف مخبره یزید فی السبک الدینار دینارا (۱)

سعدی

نقره فایق نکشت تا نکداخت (۲)

که زر همان بود ارچند بار بگدازی (۳)

سیاه سیم زر اندوده چون بیوته برند

خلاف آن بدر آید که خلق پندارند (۴)

المتنبی

من یهن یسهل الهوان علیه ما لجرح بمیت ایلام (۵)

سعدی

از ملامت چه غم خورد سعدی مرده از نیشتر مترسانش (۶)

المتنبی

افاضل الناس اغراض لذا الزمن یخلو من الهم اخلاهم من الفطن (۷)

(۱) دیوان المتنبی ص ۱۴۸ .

(۲) غزلیات ص ۱۷ .

(۳) غزلیات ص ۳۲۲ .

(۴) مواعظ ص ۱۲۴ .

(۵) دیوان المتنبی ص ۱۴۹ .

(۶) غزلیات ص ۱۸۰ .

(۷) دیوان المتنبی ص ۱۵۵ .

سعدی

که هیچ کس نزند بر درخت بی بر سنگ^(۱)

ز چرخ عربده جو بس خدنگ تیر جفا

بجست و در دل مردان هوشیار آید^(۲)

☆

المتنبي

ولكن طرفا لاراك به اعمى^(۳)

سعدی

دیده را فایده آنست که دلبر بیند و نیند چه بود فایده بینائی را^(۴)

☆

المتنبي

وما الجمع بين الماء والنار في يدى بأصعب من أن اجمع الجد والنهما^(۵)

سعدی

آنکه حظ آفریده و روزی داد یا فضیلت همی دهد یا بخت^(۶)

(۱) گلستان ص ۳۵ .

(۲) غزلیات ص ۱۵۲ .

(۳) دیوان المتنبی ص ۱۶۱ .

(۴) غزلیات ص ۱۲ .

(۵) دیوان المتنبی ص ۱۶۲ .

(۶) گلستان ص ۲۰۵ .

✱

المتنبي

وأنا الذي اجتلب المنية طرفه فمن المطالب والقتيل القاتل (۱)(۲)

سعدی

کس را چه گنه تو خویشان را بر تیغ زدی و زخم خوردی (۳)

✱

المتنبي

للهو آونة تمر كأنها قبل يزودها جيب راحل (۴)

سعدی

بوسه دادن بروی دوست چسود هم درین لحظه کردنش بدرود (۵)

چنانکه دوست بدیدار دوست مستعجل (۶)

✱

المتنبي

ان النفیس نفیس حیثما كانا (۷)

(۱) دیوان المتنبی ص ۱۶۳ .

(۲) دیوان الشریف الرضی ص ۳۳۵ :

لانشكون الى وجدأ بعدا

هذا الذي جرمت عليه يداكا

(۳) غزلیات ص ۳۶۳ .

(۴) دیوان المتنبی ص ۱۶۴ .

(۵) گلستان ص ۱۳۷ .

(۶) مواعظ ص ۴۰ .

(۷) دیوان المتنبی ص ۱۶۸ .

سعدی

جوهر اگر درخواب افتد همچنان نفیست^(۱)

☆

المتنبي

و هل نافع لولا الاكف القنا السمر (۲) (۳)

سعدی

بر مخنث سلاح جنگ چسود^(۴)

شمشیر قوی نیاید از بازوی سست یعنی ز دل شکسته تدبیر درست^(۵)

☆

المتنبي

و لیل وصلناه بیوم کأنا علی مقنه من دجنه حلیل خضر (۶)

سعدی

نشان عاشق آن باشد که شب با روز پیوندد^(۷)

(۱) گلستان ص ۱۹۱ .

(۲) دیوان المتنبی ص ۱۷۶ .

(۳) و :

مثل الجبان بكف كل جبان

تلقى العصام علی جراءة حده

(دیوان المتنبی ص ۴۱۶)

(۴) گلستان ص ۵۷ .

(۵) مواعظ ص ۱۹۵ .

(۶) دیوان المتنبی ص ۱۷۶ .

(۷) غزلیات ص ۳۲۷ .

المتنبي

و أستكبر الاخبار قبل لقائه فلما التقينا صغرا الخبر الخبير (۱)(۲)

می شنیدم که جان جانانی چون بدیدم هزار چندانانی

صورت یوسف نا دیده صفت می کردیم

چون بدیدیم زبان سخن از کار برفت (۳)

می شنیدم بحسن چون قمری چون بدیدم از آن تو خوبتری (۴)

المتنبي

أسر بتجديد الهوى ذكر ما مضى و ان كان لا يبقى له الحجر الصلد (۵)

سعدی

گر برسد ناله سعدی بکوه کوه بنالد بزبان صدا (۶)

اگر این داغ جگر سوز که بر جان منست

بر دل که --- وه نهی سنگ با آواز آید (۷)

(۱) دیوان المتنبی ص ۱۷۲ .

(۲) و ابن هانی الاودی الاندلسی:

كالت مساءلة الركبان تغبرنا

ثم التقينا فلا والله ما سمعت

عن جعفر بن فلاح أطيّب الخبر

اذنى بأحسن مما قد رأى بصرى

(تبيين المعاني ص ۳۶۴)

(۳) غزلیات ص ۷۴ .

(۴) غزلیات ص ۴۱۵ .

(۵) دیوان المتنبی ص ۱۹۱ .

(۶) غزلیات ص ۲ .

(۷) غزلیات ص ۱۵۳ .

☆

المتنبي

و في عنق الحسناء يستحسن العقد (۱)

سعدی

تو هر چه بپوشی بتو زیبا گردد
گر خام بود اطلس و دیبا گردد (۲)

☆

المتنبي

فمالي و للدنيا طلابي نجومها و مسعاي فيها في شقوق الاراقم (۳)

سعدی

گوهر قیمتی از کام نهنگان آرند (۴)

کام در کام نهنگست بیايد طلبيد (۵)

☆

المتنبي

فان نهاري ليلة مدلهمة
على مقلة من فقد كم في غياهب (۶)

(۱) دیوان المتنبي ص ۱۹۴ .

(۲) غزلیات ص ۳۸۲ .

(۳) دیوان المتنبي ص ۱۹۶ .

(۴) غزلیات ص ۱۴۲ .

(۵) غزلیات ص ۱۴۶ .

(۶) دیوان المتنبي ص ۲۰۹ .

سعدی

- یا سائلی عن یوم جدّ رحیلهم ما کان الا لیلة دیجورا^(۱)
 ان لیل الوصال صبح مضیء و نهار الفراق لیل بهیم^(۲)

☆

المتنبی

- و اذا كانت النفوس كبارا تعبت فی مرادها الاجسام^(۳)

سعدی

- جان شیرین که رنج کش باشد تن مسکین چگونه خوش باشد^(۴)

☆

المتنبی

- الام طماعیة العاذل و لا رأى فی الحب للعاقل^(۵)

دوستان عیب مگیرید و ملامت مکنید

- کاین حدیثیست که از وی نتوان باز آمد^(۶)

- میل از این جانب اختیاری نیست کهر با را بگو که من کاهم^(۷)

(۱) مواعظ ص ۱۰۱ .

(۲) مواعظ ص ۱۰۳ .

(۳) دیوان المتنبی ص ۲۴۹ .

(۴) مواعظ ص ۲۰۶ .

(۵) دیوان المتنبی ص ۲۵۸ .

(۶) غزلیات ص ۱۱۵ .

(۷) غزلیات ص ۲۳۷ .

المتنبي

کل مایمنح الشریف شریف (۱)

سعدی

کز دست نیکوان همه چیزی نکو بود (۲)

المتنبي

بنتم عن العين القریحة فیکم و سکنتم ظن الفؤاد الواله (۳)

سعدی

ای مونس روزگار سعدی رفتی و نرفتی از ضمیرم (۴)

بچشمات که گر چه دوری از چشم

دل از یاد تو یکدم نیست خالی (۵)

دیگران چون بروند از نظر از دل بروند

تو چنان در دل من رفته که جان در بدنی (۶)

تو آن نه که چو غایب شوی ز دل بروی

تفاوتی نکند قرب دل ببعدم کلان (۷)

(۱) دیوان المتنبی ص ۲۷۳ .

(۲) غزلیات ص ۱۳۸ .

(۳) دیوان المتنبی ص ۲۷۴ .

(۴) غزلیات ص ۲۱۸ .

(۵) غزلیات ص ۳۳۲ .

(۶) غزلیات ص ۳۴۰ .

(۷) مواظط ص ۵۳ .

هر چند که غایبی فراموش نه^(۱)

✽

المتنبی

و أعياء دواء الموت كل طبيب (۲)

سعدی

که در طب ندیدند داروی موت^(۳)

لیکن سموم قهر أجل را علاج نیست^(۴)

✽

المتنبی

مالی أکتم حبا قدبری جسدی (۵)

سعدی

سعدی نهفته چند بماند حدیث عشق

این ریش اندرون بکند هم سرایتی^(۶)

✽

المتنبی

یا اعدل الناس الا فی معاملتی فیک الخصام وانت الخصم والحکم (۷)

(۱) مواعظ ص ۲۰۹ .

(۲) دیوان المتنبی ص ۳۱۵ .

(۳) بوستان ص ۴۸ .

(۴) مواعظ ص ۸۵ .

(۵) دیوان المتنبی ص ۳۲۲ .

(۶) غزلیات ص ۲۹۶ .

(۷) دیوان المتنبی ص ۳۲۳ .

سعدی

پیش کـــه بر آورم ز دستت فریاد

(۱) هم پیش تو از دست تو گر خواهم داد

زین امیران ملاححت که تو بینی بر کس

(۲) بشکایت نتوان رفت که خصم و حکمند

هر چه کنی تو بر حقی حاکم و دست مطلق

(۳) پیش که داوری برند از تو کم خصم و داوری

هم بدر تو آمدم از تو که خصم و حاکمی

(۴) چاره پای بستگان نیست بجز فروتنی

✽

المتنبي

(۵) و الهجر أقتل لی ممن أراقبه انا الغریق فما خوفي من البلبل

سعدی

(۶) که غرقه ندارد ز باران خبر

(۷) غرقه در نیل چه اندیشه کند باران را

(۱) گلستان ص ۳۹ .

(۲) غزلیات ص ۱۳۱ .

(۳) غزلیات ص ۳۰۶ .

(۴) غزلیات ص ۳۴۰ .

(۵) دیوان المتنبی ص ۳۲۸ .

(۶) بوستان ص ۱۱۶ .

(۷) غزلیات ص ۱۰ .

- وآنکه در بحر قلمست غریق چه تفاوت کند ز بارانش ^(۱)
 چو سیل از سرگذشت آنرا چه میترسانی از باران ^(۲)
 نترسم دیگر از باران که افتادم بدریائی ^(۳) ^(۴)

☆

المتنبي

و لكن كل شيء فيه طيب لديك من الدقيق الى الجليل ^(۵)

سعدی

ندانم از سر و پایت کدام خوبترست

- چه جای فرق که زیبا ز فرق تا قدمی ^(۶)

☆

المتنبي

وما كنت ممن يدخل العشق قلبه ولكن من يبصر جفونك يعشق ^(۷)

(۱) غزلیات ص ۱۸۰ .

(۲) غزلیات ص ۲۵۰ .

(۳) غزلیات ص ۲۸۴ .

(۴) و :

بلای عشق عظیمست لا ابالی را چو دل بمرک نهاد از بلا چه غم دارد

(غزلیات ص ۹۱)

(۵) دیوان المتنبی ص ۳۳۳ .

(۶) غزلیات ص ۳۳۴ .

(۷) دیوان المتنبی ص ۳۳۵ .

سعدی

عشق بازی نه طریق حکما بود ولی

چشم بیمار تو دل میبرد از دست حکیم^{(۱)(۲)}

ما اخترت صبابتی و لکن عین نظرت و ما اطاق^(۳)

☆

المتنبی

ولم اركال لحاظ يوم رحيلهم بعث بكل القتل من كل مشفق^(۴)

سعدی

يا قاتلتی بسيف لحظ والله قتلتنی بهاتيك^(۵)

☆

المتنبی

وما ينصر الفضل المبين على العدى

اذا لم يكن فضل السعيد الموفق^(۶)

سعدی

اگر بهر سر هویت صد خرد باشد خرد بکار نیاید چو بخت بد باشد^(۷)

(۱) غزلیات ص ۲۳۸ .

(۲) و :

من آن قیاس نکردم که زور بلاوی عشق عنان عقل ز دست حکیم بر باید

(غزلیات ص ۱۴۸)

(۳) غزلیات ص ۳۶۹ .

(۴) دیوان المتنبی ص ۳۳۶ .

(۵) غزلیات ص ۳۶۱ .

(۶) دیوان المتنبی ص ۳۳۹ .

(۷) گلستان ص ۱۰۴ .

- ازین بوالعجبتی حدیثی شنو که بی بخت کوشش نیرزد دو جو^(۱)
 برنج بردن بیهوده گنج نتوان برد که بخت راست فضیلت نه زور بازورا^(۲)
 چندانکه جهد بود دویدیم در طلب کوشش چه سود چون نکند بخت یاوری^(۳)
 نه هر که دعوی زور آوری کند با ما بسر برد که سعادت پهلوانی نیست^(۴)
 سعادت بی که نباشد طمع مکن سعدی که چون نکاشته باشند مشکست درود^(۵)

☆

المتنبي

رضاک رضای الذی اوثر و سرک سری فما اظهر^(۶)

سعدی

نه اختیار منست این معاملت لیکن

رضای دوست مقدم بر اختیار منست^(۷)

پیام ما که رساند بخدمتش که رضا

رضای تست گرم خسته داری ار خشنود^(۸)

از دست دوست هر چه ستانی شکر بود

سعدی رضای خود مطلب چون رضای اوست^(۹)

(۱) بوستان ص ۱۵۶ .

(۲) غزلیات ص ۱۱ .

(۳) غزلیات ص ۳۰۷ .

(۴) مواعظ ص ۱۳ .

(۵) مواعظ ص ۱۲۶ .

(۶) دیوان المتنبی ص ۳۴۴ .

(۷) غزلیات ص ۴۷ .

(۸) غزلیات ص ۱۳۶ .

(۹) مواعظ ص ۱۱۷ .

المتنبي

ليالي بعد الظاعنين شكول طوال و ليل العاشقين طويل (۱)

سعدی

هر آنشب در فراق روی لیلی که بر مجنون رود لیلی طویلست (۲)

شب فراق تو هرشب که هست یلدائیس (۳)

هر شبی روزی و هر روز زوالی دارد

شب وصل من و معشوق مرا آخر نیست (۴)

شب عاشقان بیدل چه شبی دراز باشد

تو بیا کز اول شب در صبح باز باشد (۵)

تو هست خواب نوشین تا بامداد و بر من

شبها رود که گویی هرگز سحر نباشد (۶)

و غریب العقائص مرسلات یطلن کلیلة الدنف الوحید (۷)

(۱) دیوان المتنبی ص ۳۴۷ .

(۲) غزلیات ص ۴۲ .

(۳) غزلیات ص ۶۲ .

(۴) غزلیات ص ۶۳ .

(۵) غزلیات ص ۱۰۳ .

(۶) غزلیات ص ۱۰۶ .

(۷) مواعظ ص ۹۹ .

✽

المتنبي

و وضع الندى في موضع السيف بالعلی

مضر كوضع السيف في موضع الندى (۱)

سعدی

نکوئی با بدان کردن چنانست که بد کردن بجای نیکمردان (۲)

✽

المتنبي

وان انت اكرمت اللئيم تمردا (۳)

سعدی

خیث را چو تعهد کنی و بنوازی بدلت تو گنه می کند بانبازی (۴)

بگفتا نیک مردی کن نه چندان که گردد خیره گرگ نیز دندان (۵)

چو با سفله گوئی بلطف و خوشی فزون گرددش کبر و گردنکشی (۶)

دشمن بملاطفت دوست نگردد بلکه طمع زیادت کند (۷)

کسی با بدان نیکوئی چون کند بدان را تحمل بد افزون کند (۸)

(۱) دیوان المتنبی ص ۳۶۱ .

(۲) گلستان ص ۲۰ .

(۳) دیوان المتنبی ص ۳۶۱ .

(۴) گلستان ص ۱۷۹ و ۱۹۰ .

(۵) گلستان ص ۱۸۳ .

(۶) گلستان ص ۱۹۳ ، و بوستان ص ۶۱ .

(۷) گلستان ص ۱۹۹ .

(۸) بوستان ص ۹۸ .

سقله را قوت مده چندانکه مستولی شود

گر گرا چندانکه دندان تیز تر خونریز تر^(۱)

✱

المتنبی

وقيدت نفسي في ذراك محبة ومن جعل الاحسان قيدا تقيدا^(۲)

سعدی

تا کی آخر جفا بری سعدی چکنم پای بند احسانم^(۳)

✱

المتنبی

وفي الماضي لمن بقي اعتبار (۴) (۵)

سعدی

نيك بختان بحكايت و أمثال پيشينيان پند گیرند^(۶)

رعى الله انسانا تيقظ بعدهم لان مصاب الزيد همز جرة العمر و^(۷)

مگر بکز خوی نیکان پند گیرند وز انجام بدان عبرت پذیرند^(۸)

(۱) مواعظ ص ۲۱۸ .

(۲) دیوان المتنبی ص ۳۶۲ .

(۳) غزایات ص ۲۲۹ .

(۴) دیوان المتنبی ص ۳۹۵ .

(۵) مائة كلمة ص ۱۵ « السعيد من وعظ بغيره » .

(۶) گلستان ص ۲۰۲ .

(۷) مواعظ ص ۹۴ .

(۸) مواعظ ص ۲۱۰ .

المتنبي

أبداً تعترد ما تهب الدن يا فيا ليت جودها كان بخلا (۱)

سعدی

خلاف عهد زمان بی خلاف معلومت

که هیچ نوع نبخشد که باز نر باید (۲)

المتنبي

وهي معشوقة على الغدر لا تح فظ عهداً ولا تتمم وصلا (۳)

سعدی

نه لایق بود عیش با دلبری که هر بامدادش بود شوهری (۴)

دل اندر دلارام دنیا مبد که نشست با کس که دل بر نکند (۵)

دنیا ز نیست عشوه ده و دلستان ولیک

با کس بسر همی نبرد عهد شوهری (۶)

المتنبي

لولا العقول لكان ادنى ضيغم ادنى الى شرف من الانسان (۷)

(۱) دیوان المتنبی ص ۴۰۰ .

(۲) مواعظ ص ۱۷۴ .

(۳) دیوان المتنبی ص ۴۰۰ .

(۴) بوستان ص ۴۹ .

(۵) بوستان ص ۲۳۱ .

(۶) مواعظ ص ۷۴ .

(۷) دیوان المتنبی ص ۴۱۲ .

سعدی

- جماعتی که ندانند حظ روحانی تفاوتی که میان دواب و انسانست ^(۱)
 آدمی را عقل باید در بدن ورنه جان در کالبد دارد حمار ^(۲)
 تا جان معرفت نکند زنده شخص را
 نزدیک عارفان حیوانی محقری ^(۳)
 آدمی سان و نیکم محضر باش تا ترا بر دواب فضل نهند
 تو بعقل از دواب ممتازی ورنه ایشان بقوت از تو بهمند ^(۴)

✽

المثنوی

- قواصد کافور توارك غیره ومن قصد البحر استقل السوا قیا (۵)

سعدی

- باك مدار سعدیا گر بفدا رود سری
 هر که بمعظمی رسد ترك دهد محقری ^(۶)

✽

المثنوی

- فلا مجد فی الدنيا لمن قل ماله ولا مال فی الدنيا لمن قل مجده (۷) (۸)

(۱) غزلیات ص ۴۷ .

(۲) مواعظ ص ۳۳ .

(۳) مواعظ ص ۷۵ .

(۴) مواعظ ص ۱۷۰ .

(۵) دیوان المثنوی ص ۴۴۰ .

(۶) غزلیات ص ۳۰۹ .

(۷) دیوان المثنوی ص ۴۵۱ .

(۸) ابن القفح : « لا قوام للرجال الا بالمال » - رسائل البلقاء ص ۱۷۱ .

سعدی

که بی سیم مردم نیرزند هیچ^(۱)صاحب هنر که مال ندارد تغابنست^(۲)

✱

المتنبي

اذا ساء فعل المرء ساءت ظنونه و صدق ما يعتاده من توهم^(۳)

سعدی

در مرد چو بد نگه کنی زن بینی حق باطل و نیکخواه دشمن بینی

نقش خود تست هر چه در من بینی با شمع در آکه خانه روشن بینی^(۴)

✱

المتنبي

رضيت بها أرضى به لى محبة و قدت اليك النفس قودا لمسلم^(۵)

سعدی

بگفتا میرس از من این ماجرا پسندیدم آنچ او پسندد مرا^(۶)

✱

المتنبي

أغالب فيك الشوق والشوق أغلب

و اعجب من ذا الهجر والوصل أعجب^(۷)

(۱) بوستان ص ۷۴ .

(۲) مواعظ ص ۱۵۷ .

(۳) دیوان المتنبی ص ۴۵۶ .

(۴) مواعظ ص ۲۰۲ .

(۵) دیوان المتنبی ص ۴۶۰ .

(۶) بوستان ص ۱۱۱ .

(۷) دیوان المتنبی ص ۴۶۴ .

سعدی

- شوق را بر صبر قوّت غالبست عقلرا با عشق دعوی باطلست (۱)
 گر نشد اشتیاق او غالب صبر و عقل من
 این بیچه زیر دست گشت آن بیچه پایمال شد (۲)

✽

المتنبی

و لا یردّ عليك الفاتّة الحزن (۳)

سعدی

نیاید بلاحول کس باز پس (۴)

✽

المتنبی

غیر أن الفتی یلاقى المنايا کالجات ولا یلاقى الهوانا (۵)(۶)(۷)

سعدی

مردن بعلمت به از زندگی بمذلت (۸)

(۱) غزلیات ص ۴۱ .

(۲) غزلیات ص ۱۱۲ .

(۳) دیوان المتنبی ص ۴۶۸ .

(۴) بوستان ص ۱۷۹ .

(۵) دیوان المتنبی ص ۴۷۰ .

(۶) و :

ان المنيّة عند الذلّ قنديل

(دیوان المتنبی ص ۴۸۷)

(۷) اوس بن حارثة : « المنيّة ولا الدبّة » - مجمع الامثال ص ۶۴۸ .

(۸) گلستان ص ۹۳ .

که مردن به از زندگانی بننگ (۱)

مرگ خوشتر که زندگانی تلخ (۲)

☆

المتنبي

ولكنك الدنيا الي حبيبة فماعنك لي الا اليك ذهاب (۳)

سعدی

کوته نکنم ز دامن دست و خود بزنی بتیغ تیزم

بعد از تو ملاذ و ملجائی نیست هم در تو گریزم ار گریزم (۴)

از تو بکه نالم که دگرداور نیست و ز دست تو هیچ دست بالاتر نیست (۵)

کجا روم که نمیباشدم گزیر از دوست (۶)

سعدی ز دست دوست شکایت کجا بری

هم صبر بر حبيب که صبر از حبيب نیست (۷)

پیش دگری نمیتوان رفت از تو بتو آهم بزهار (۸)

ما را ز درد عشق تو با کس حدیث نیست

هم پیش یار گفته شود ماجرای یار (۹)

(۱) بوستان ص ۱۹۴ .

(۲) موعظ ص ۲۰۹ .

(۳) دیوان المتنبی ص ۴۸۲ .

(۴) گلستان ص ۱۲۳ .

(۵) گلستان ص ۲۰۳ .

(۶) غزلیات ص ۵۴ .

(۷) غزلیات ص ۶۳ .

(۸) غزلیات ص ۱۶۱ .

(۹) غزلیات ص ۱۶۲ .

- از جور تو هم در تو گیرم وز دست تو هم بر تو نالم ^(۱)
 بازم حفاظ دامن همت گرفت و گفت
 از دوست جز بدوست مبر سعدیا پناه ^(۲)
 درمانده ام که از تو شکایت کجا برم
 هم با تو کر ز دست تو دارم شکایتی ^(۳)
 ما را شکایتی ز تو گر هست هم بتست
 کز تو بدیگری نتوان برد داوری ^(۴)
 گفتم بروم صبر کنم يك چندی هم صبر براو که صبر ازو نتوان کرد ^(۵)
 منهم اليهم شکوتی و توجعی ما أنصفون و لم أجد مستنصفا ^(۶)
 گله از دوست ستمکار بسطان گویند
 چون ستمکار تو باشی گله پیش که بریم ^(۷)

المتنبی

هذی الامام ولا هذی الاغارید (۸)

أصخرة أنا مالی لا تغیر نی

- (۱) غزلیات ص ۲۲۴ .
 (۲) غزلیات ص ۲۷۰ .
 (۳) غزلیات ص ۲۹۵ .
 (۴) غزلیات ص ۳۰۷ .
 (۵) غزلیات ص ۳۸۳ .
 (۶) مواعظ ص ۱۰۵ .
 (۷) مواعظ ص ۱۸۴ .
 (۸) دیوان المتنبی ص ۴۸۶ .

افسوس بر آن دل که سماعش نربود

سنگست و حدیث عشق با سنگ چسود^(۱)

✱

المتنبی

كفأتك و دخول الكاف منقصة كالشمس قلت وما للشمس أمثال (۲)

سعدی

تشبیه روی تو کنم من بآفتاب کاین مدح آفتاب نه تعظیم شأن تست^(۳)

✱

المتنبی

ذرينی أنل ما لا ينال من العلا فصعب العلافی الصعب والسهل فی السهل
تریدین لقیان المعالی رخیصة ولا بد دون الشهد من ابر النحل (۴)

سعدی

هر آینه تا رنج نبری گنج نبرداری^(۵)

نه بینی باندك مایه رنجی که بردم چه تحصیل راحت کردم ، و بنیشی که خوردم
چه مایه غسل آوردم^(۶)

برند از برای دلی بارها خورند از برای گلی خارها^(۷)

(۱) مواعظ ص ۱۹۸ .

(۲) دیوان المتنبی ص ۵۰۳ .

(۳) غزلیات ص ۳۲ .

(۴) دیوان المتنبی ص ۵۲۰ .

(۵) گلستان ص ۱۱۲ .

(۶) گلستان ص ۱۱۲ .

(۷) بوستان ۹۳ .

- بعشق روی نگو دل کسی دهد سعدی
- (۱) که احتمال کند خوی زشت نیکو را
- گر در طلبت رنجی ما را برسد شاید
- (۲) چون عشق حرم باشد سهلست بیابانها
- ای خضر حلالست نکنم چشمه حیوان
- (۳) دانی که سکندر بچه محنت طلبیدست
- سعدی اگر طالبی راه رو و رنج بر کعبه دیدار دوست صبر بیابان اوست (۴)(۵)
- احتمال نیش کردن واجبست از بهر نوش (۶)
- تا رنج تحمل نکنی گنج نبینی (۷)
- (۸) سعدی چو مرادت انگینست واجب بود احتمال زنبور
- گر از شمشیر برگردی نه عالی همتی سعدی
- (۹) تو کز نیشی یازردی نخواهی انگین رفتن

(۱) غزلیات ص ۱۱ .

(۲) غزلیات ص ۱۴ .

(۳) غزلیات ص ۳۵ .

(۴) غزلیات ص ۵۴ .

(۵) و :

مگر که راه بیابان برخطر گیرند

و حال کعبه میسر نمیشود سعدی

(غزلیات ص ۱۲۴)

که تحمل کنه نشیب و فراز

آرزومند کعبه را شرطست

(غزلیات ص ۱۶۸)

(۶) غزلیات ص ۶۵ .

(۷) غزلیات ص ۱۰۸ .

(۸) غزلیات ص ۱۶۴ .

(۹) غزلیات ص ۲۵۵ .

- هوای دل نتوان پخت بی تعنت خلق درخت گل نتوان چید بی تحمل خار^(۱)
 گنج خواهی در طلب رنجی ببر خرمی می بایدت تخمی بکار^(۲)
 تا نباشی تخم طاعت دخل عیش بر نگیری، رنج بین و گنج یاب^(۳)
 سر تشنیع نداری طلب یار مکن مگست نیش زندچون طلب نوش کنی^(۴)

المتنبی

تبل خدی کلهما ابتسمت من مطر برق-ه ثنایاها (۵)

سعدی

تو که چون برق بخندی چه غمت دارد از آنک

من چنان زار بگیریم که — ه بیاران مانند^(۶)

المتنبی

أسامیآلم تزده معرفة و انما لذة ذک-رناها

لو کفر العالمون نعمته لما عدت نفسه سجاياها

(۱) مواعظ ص ۳۰ .

(۲) مواعظ ص ۳۴ .

(۳) مواعظ ص ۱۱۵ .

(۴) مواعظ ص ۱۴۸ .

(۵) دیوان المتنبی ص ۵۵۳ .

(۶) غزلیات ص ۱۱۸ .

کالشمس لا تبتغی بما صنعت منفعة عندهم و لاجاها (۱)

سعدی

وصف ترا گر کنند ور نکنند اهل فضل

حاجت مشاطه نیست روی دلارام را (۲)

سخن بذکر تو آراستن مراد آنست

که پیش اهل هنر منصبی بود ما را

و گر نه منقبت آفتاب معلومت

چه حاجتست بمشاطه روی زیبا را (۳)

☆

المثنبی

ابوکم آدم سن المعاصی و علمکم مفارقة الجنان (۴)

سعدی

حدیث عشق اگر گوئی گناهست گناه اول زحوا بود و آدم (۵)

☆

المثنبی

و كنت الشمس تبهر كل عين (۶)

(۱) دیوان المثنبی ص ۵۵۶ .

(۲) گلستان ص ۱۰ .

(۳) مواعظ ص ۱۵۲ .

(۴) دیوان المثنبی ص ۵۵۸ .

(۵) غزلیات ص ۱۹۳ .

(۶) دیوان المثنبی ص ۵۶۰ .

سعدی

تو بآفتاب مانی ز کمال حسن طلعت که نظر نمیتواند که ببیندت کماهی^(۱)
 بآفتاب نماند مگر بیک معنی که در تأمل او خیره میشود ابصار^(۲)

✽

المتنبي

يموت راعي الضأن في جهله موتة جـالينوس في طبه (۳)

سعدی

چو آهنگ رفتن کند جان پاك چه بر تخت مردن چه بر روی خاك^(۴)
 چو خیل اجل بر سرهر دو تاخت نمیشاید از یکدگر شان شناخت^(۵)
 نه دانا بسعی از اجل جان ببرد نه نادان بناساز خوردن بمرد^(۶)
 اگر پادشاهست و گر پینه دوز چو خفتند گردد شب هر دو روز
 چو سیلاب خواب آمد و مرد برد چه بر تخت سلطان چه بر دشت کرد^(۷)
 چو با قضای اجل بر نمی توان آمد تفاوتی نکند گریزی و دانایی^(۸)

(۱) غزلیات ص ۳۵۷ .

(۲) مواعظ ص ۳۱ .

(۳) دیوان المتنبي ص ۵۷۴ .

(۴) گلستان ص ۱۴ .

(۵) بوستان ص ۴۲ .

(۶) بوستان ص ۱۵۷ .

(۷) بوستان ص ۱۷۳ .

(۸) مواعظ ص ۶۷ .

المتنبي

فلو انى استطعت خفضت طرفى فلم أبصر به حتى اراكا (١)

سعدى

غيرت سلطان جمالت چو باز چشم من از هر که جهان دوخته (٢)

المتنبي

الانس ما لهم يروك اشبهاه والدهر لفظ وأنت معناه (٣)

سعدى

تو روح پاکی و ابنای روزگار اجسام (٤)

همه اسمند و تو جسمی همه جسمند و تو جانی (٥)

المتنبي

و اذا استطال الشىء قام بنفسه وصفات نور الشمس تذهب باطلا (٦)(٧)

(١) دیوان المتنبي ص ٥٨٤ .

(٢) غزلیات ص ٢٧٢ .

(٣) دیوان المتنبي ص ٦٢٢ .

(٤) غزلیات ص ١٩٧ .

(٥) غزلیات ص ٣٤٧ .

(٦) شرح العیون ج ١ ص ٣٢ .

(٧) البیدائی :

أضحى كمثل الشمس فى فلك العلا والثمس تستغنى عن التعريف

(انباء الرواء ج ٢ ص ٥٢)

سعدی

آثارم از آفتاب مشهورترست^(۱)

مشك آنست که ببوید نه آنکه عطار بگوید^(۲)

اگر هست مرد از هنر بهره ور هنر خود بگوید نه صاحب هنر^(۳)

اگر مشك خالص نداری مگوی ورت هست خود فاش گردد بوی^(۴)

هنر بیار و زبان آوری مکن سعدی

چه حاجتست بگوید شکر که شیرینم^(۵)

مرا ازین چه که چون آفتاب مشهوری^(۶)

هلال اگر بنماید کسی بدیع نباشد

چه حاجتست که بنمایم آفتاب مین را^(۷)

هنر نمودن اگر نیز هست لایق نیست

که خود عیبر بگوید چه حاجت عطار^(۸)

داند که بوی خوش نتوان داشتن نهان^(۹)

(۱) گلستان ص ۴

(۲) گلستان ص ۱۹۲

(۳) بوستان ص ۱۸۱

(۴) بوستان ص ۱۸۱

(۵) غزلیات ص ۲۳۴

(۶) غزلیات ص ۳۲۰

(۷) مواعظ ص ۶

(۸) مواعظ ص ۳۲

(۹) مواعظ ص ۵۱

المتنبي

و ما أحد يخلد في البرايا بل الدنيا تؤول الى زوال (۱)

سعدی

جهان ای پسر ملک جاوید نیست ز دنیا وفا داری امید نیست (۲)

که اعتماد بقا را شاید این بنیاد (۳)

ما هذه الدنيا بدار مخلد (۴)

تو مسافری و دنیا سر آب کاروانی

نه معولست پشتمی که برین پناه داری (۵)

(۱) شرح دیوان المتنبی ج ۳ ص ۱۳ .

(۲) بوستان ص ۴۷ .

(۳) مواعظ ص ۸۶ .

(۴) مواعظ ص ۱۱۰ .

(۵) مواعظ ص ۱۴۴ .

تعليقات

تعليقات

ص ٢ س ٣ ، اشتهر ابو الطيب بلقب المتنبي بعد سنة ٣٢٥ هـ^(١)

ص ٥ ، ترجمة سعدى التى ذكرها ابن الفوطى ، فى تلخيص مجمع الالقاب - باب الميم والصاد - (ص ٥٥١ - ٢ / ٤١٥٦) والتى أتحننى بها الأستاذ الدكتور مصطفى جواد ؛ نقلاً من نسخته تفضلاً منه : « مصلح الدين ، ابو محمد ، عبدالله بن مشرف بن مصلح بن مشرف ؛ المعروف بالسعدى ؛ الشيرازى ، الشاعر العارف ، يعرف بالسعدى (كذا مكرراً) نسبة الى ابيك سعد بن ابي بكر و كان من الصوفية العارفين ؛ رزقه الله القول الحسن البديع المعانى ، فى الالفاظ الفصيحة باللغة الدرية . كُتبت اليه سنة ستين (وستمائة) التمس شيئاً من اشعاره ، التى قالها بالعربية ؛ فكتب الى هذه الايات :^(٢)

متى جمع شملى بالحبيب المغاضب وكيف خلاص القلب من يد (سالب)

(١) ارشاد الارب ج ٥ ص ٢٣٩ د ترجمة الناش . ،

(٢) مواعظ ص ١٠٧ .

الام رجائي فيه و البعد (مانعى) وكيف اصطبارى عنه والشوق (جاذبى)
علمت بان الصبر اكرم (خلة) ضرائب

ص ٦ س ٤ ، اتصل سعدى بابن الجوزى فى المدرسة المستنصرية ^(١) .

ص ٧ ح ١ ، كتب الى الاستاذ الدكتور مصطفى جواد ، فى ٢٣ / ٣ / ١٩٥٣ :

« اما التاريخ الذى وضعنا عليه اسم الحوادث الجامعة ، فأخر تحقيقنا لامره أنه ليس
بالحوادث الجامعة ، و لا هو لابن الفوطى ، بل لمؤرخ غير معروف بالذات » .

و قال فى نسبة شرح ديوان المتنبى الى العكبرى : « عفيف الدين على بن عدلان

الموصلى - شارح ديوان المتنبى ؛ الشرح المعروف عند المعاصرين لنا بشرح ابي البقاء
العكبرى غلطاً منهم » ^(٢) .

ص ١٢ س ٦ ، استفدت تاريخ وفاة ابي حيان التوحيدى من حواشى شدالازار ^(٣) .

ص ١٢ س ١٧ ، ولد ابن الساربان بشيراز ، سنة ٣٤٧ هـ . ^(٤) و ورد المتنبى شيراز ،

فى جمادى الاولى سنة ٣٥٤ هـ ^(٥) . فيكون مقدار عمر ابن الساربان - يومئذ - نحواً
من سبع سنوات (٦) .

(١) كما أخبرنى الاستاذ بديع الزمان فروزانفر .

(٢) مجلة المجمع العلمى العربى مج ٢٨ ج ٤ ص ٦٥٨ .

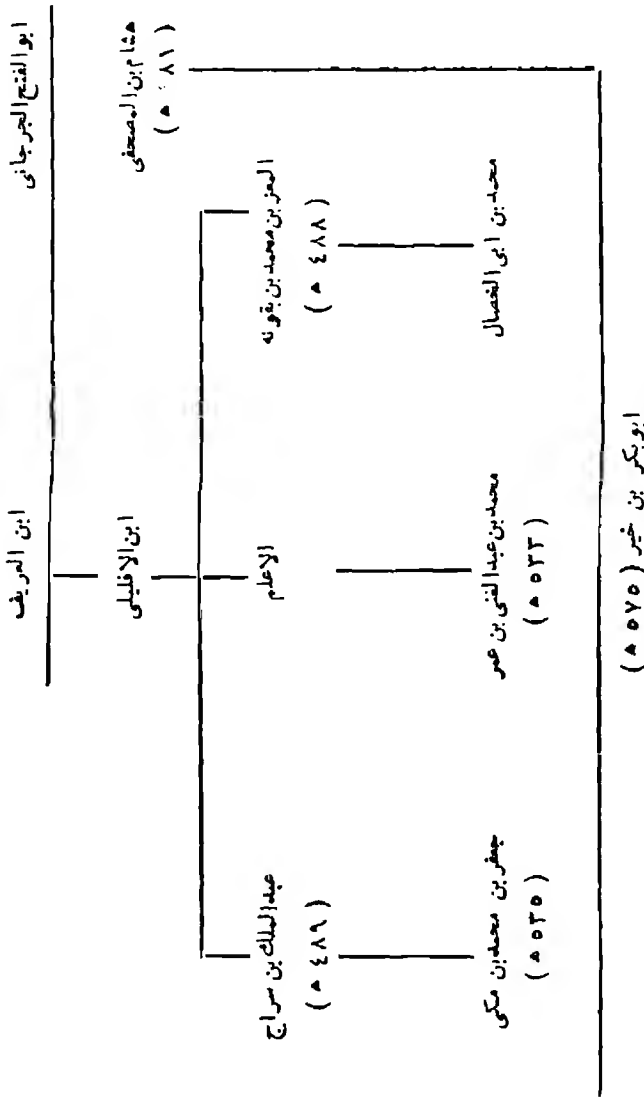
(٣) شدالازار ص ٤٨١-٢ .

(٤) اللباب ج ١ ص ٥٢١ ، ووفيات الاعيان ج ٣ ص ٢١٩ « ترجمة عضد الدولة » .

(٥) وفيات الاعيان ج ٣ ص ٢١٨ .

[illegible]

ص ١٣ س ٤ ، سند رواية ديوان المتنبي - في المغرب - الذي ينتهي الى ابي الفتح الجرجاني (١) .

ص ١٤ س ٥ ، زد عليه : كتاب شرح اشعار ابي الطيب ، تأليف ابي القاسم عبد الواحد بن محمد بن علي بن زكريا - من اهل اصبهان ^(١) .

ص ١٤ س ٥ ، زد عليه : وجاء في تلخيص مجمع الاقاب - كتاب اللام والميم : « و اخباره و اشعاره - يعنى المتنبي - قد ذكرها افاضل العلماء ، والادباء . و سارت مسير الشمس في الشرق والغرب ، و سنفوا في شعره اكثر من مائة مصنف » ^(٢) .

ص ١٧ س ١ ، و ص ٥٢ س ١٥ ، كان اساتذة النظامية (والمستنصرية كذلك) قد جرت عاداتهم ان يدرّسوا تصانيفهم ، و تأليف سلفهم من شيوخهم - القداماء ^(٣) . و قد شرح ديوان المتنبي جماعة من افاضل مدرسي النظامية ؛ كابن الانباري ^(٤) . اعنى ، ان هذا الديوان كان من الكتب الدراسية أيضاً ، وربما أنشدوا فيها شعره ^(٥) . و كان العلماء والادباء يعنون بحفظه ، و مطالعته ، و روايته ؛ معتزّين به ، معجبين بمعانيه ^(٦) .

ص ١٨ ح ٢ ، قال البيهقي : « [شعر المتنبي] ما دامت اللغة العربية - لا تخلق على الأيام ديباجته . و هو جديد في كل زمان » ^(٧) .

(١) كما كتب الى الاستاذ الدكتور مصطفى جواد - نقلا من الوافي بالوفيات .

(٢) تلخيص مجمع الاداب ص ٥٧ .

(٣) كما اخبرني الاستاذ الدكتور مصطفى جواد . و تراجع - أيضاً - الانصاف ص ١ ، و العوائد الجامعة ص ٢١٦ .

(٤) نزهة الالباء ص ٣٧٤ .

(٥) العلم الجديد مج ١٠ ج ١ ص ١٢ مقالة الاستاذ الدكتور مصطفى جواد .

(٦) ديوان المتنبي في العالم العربي و عند المستشرقين ص ٢٤ .

(٧) تاريخ بيهقي ص ٣٨٥ .

ص ۲۶ س ۷ ، استفدت تاریخ وفاة الانورى ، من الصديق الاستاذ مجتبى مینوی^(۱) .

ص ۲۸ س ۱۱ ، استفدت تاریخ وفاة الفاریابی من الاستاذ بديع الزمان فروزانفر .
ص ۲۸ ح ۴ ، فى نسبة جميع ما فى الديوان - المعروف بديوان الحكيم ظهير الدين الفاریابی - إليه شك . فطبعة طهران من الديوان حافلة بكلام غيره ؛ خصوصاً شعر الشمس الطبسى^(۲) .

ص ۳۳ س ۱۲ ، استفدت تاریخ وفاة الهجویری ، من تعلیقات^(۳) المرجو له الغفران ، محمد بن عبد الوهاب القزوينی ؛ المؤرخ الأديب الايرانی المشهور .
ص ۳۴ ح ۸ ، تاریخ تألیف کتاب (سند باد نامه) تقریبی ، استفدته من الصديق الاستاذ مجتبى مینوی .

ص ۴۴ س ۱۰ ، قال ابن جبير - سنة ۵۸۰ هـ : « والمدارس بها نحو الثلاثين .
و هى كلها بالشرقية ، و ما منها مدرسة الا و هى يقصر القصر البديع عنها ؛ و اعظمها و اشهرها النظامية »^(۴) .

(۱) مجلة دانشکده ادبیات مج ۲ ج ۴ ص ۲۶ .

(۲) یادداشت های آقای مجتبى مینوی ، و تراجع مقاله فى مجلة دانشکده ادبیات مج ۲ ج ۴ ص ۳۱ .

(۳) شدالازار / حاشية ۶ ص ۲۰۳ . وكذا ، اخبرنى الاستاذ بديع الزمان فروزانفر .

(۴) وحلة ابن جبير ص ۲۲۹ .

ص ۶۳ س ۶ ، تراجع تطور الثقافة الاسلامية ، و أثر الفارسية في العربية ؛ في
كتب الأدب واللغة والتاريخ ^(۱) .

ص ۱۱۴ س ۶ :

که در دین همچو گل تر دامن بود	یمبر گفت بس مفسد زنی بود
بدید آمد میان راه چاهی	مگر میرفت در صحرا براهی
زبان از تشنگی بیرون فتاده	سگی را دید آنجا ایستاده
ز موزه دلو و از چادر رسن کرد	بشفقت ترك کار خویشتن کرد
گرامی کرد در هر دو سرایش	کشید آبی بسگ داد و خدایش
بهشت عدن کرده جایگاهش	شب معراج دیدم همچو ماهش
جزا بودش ز حق چندین نوابی	زنی مفسد سگی را داد آبی
نوابش بر تنابذ هر دو عالم ^(۲)	اگر يك دل کنی آسوده یکدم

(۱) کتکتاب قصة الادب فی العالم ج ۱ ص ۳۸۱ - ۶ ، و ص ۴۱۷ - ۲۴ ، و ضعی الاسلام
ج ۱ ص ۱۷۱ - ۲۳۹ ، و الوسيط ، و علم اللغة ص ۲۳۷ - ۸ ، و فقه اللغة ص ۲۴۰ ، و ۲۳۸ ،
و مؤرخ العراق ابن الفوطی ج ۱ ص ۳۷ - ۹ ، و کتاب فرهنگ ایرانی و تأثیر آن در تمدن
اسلام و عرب .

(۲) یادداشت‌های آقای مجتبی مینوی - الهی نامه عطار .

مراجع

ترجمة المتنبي و سعدى

مراجع ترجمة المتنبي

الإبانة .

أبو الطيب المتنبي .

أبو العلاء المعري ص ٧٢ و ٧٤ .

أدب مصر الإسلامية ص ٢٥٤ - ٦١ .

أدباء العرب في العصر العباسي ص ٢٥١ - ٩٥ .

الأدب العربي في مصر ص ٢٦٣ و ٢٧٢ - ٨٣ .

أدب اللغة العربية ج ٢ ص ١٧٤ - ٨٩ .

أدبيات اللغة العربية ج ١ ص ٧٧ و ٢٤٥ - ٦٠ .

أصول التاريخ والأدب ج ٧ ص ١١٧ - ٢٠ .

الإعلام ج ١ ص ٧٥ - ٦ .

إعلام الكلام ص ١٥ و ٢٥ و ٤٣ - ٥ .

أعيان الشيعة مج ٩ ج ٨ ص ٦١ - ٢٧٨ .

الأمثال السائرة من شعر المتنبي ص ١٤ - ٤٤ .

امثال المتنبي .

امثال المتنبي وحياته ص ٥ - ٩٥ .

امراء الشعر العربي ص ٣٢٠ - ٨٢ .

الانساب ورقة ٥٠٦ ب .

انوار الربيع .

انيس المسافر ج ١ ص ١٧٩ - ٨٠ .

الانيس المفيد ص ١٣٤ - ٤٦ .

اوج التحرى ص ٩ - ١٠ و ٢٩ - ٣٠ .

البداية والنهاية ج ١١ ص ٢٥٦ - ٩ .

بروكلمن ج ١ ص ٨٦ - ٩٠ .

بلاغة ارسطو بين العرب واليونان ص ٣٢١ - ٥١ .

تاريخ آداب العرب ج ٢ ص ١٩٠ - ١ .

تاريخ آداب اللغة العربية - جرجى زيدان ج ٢ ص ٢٤٥ - ٩ .

تاريخ آداب اللغة العربية - محمد بك دياب ج ١ ص ١٥٤ .

تاريخ آداب اللغة العربية فى العصر العباسى ص ٢٧٥ - ٨٨ .

تاريخ الادب العربى - الزيات ص ٢٤١ - ٦ .

تاريخ الادب العربى - الفاخورى ص ٥٩٩ - ٦٤٩ .

تاريخ الادب العربى - نديم عدى ص ١٤١ - ٩١ .

تاريخ الاسلام السياسى والثقافى والاجتماعى ج ٣ ص ٥٤٦ - ٨ .

تاريخ بغداد ج ٤ ص ١٠٢ - ٥ .

تاريخ الخلفاء ص ٤٠٥ .

- تاريخ طبرستان ج ١ ص ١٣٨ .
- تاريخ العرب العام ص ٤٦٨ .
- تاريخ الكوفة ص ٤٥٤ - ٦ .
- تاريخ كزیده ج ١ ص ٨١٣ .
- تنمة المنتهى ص ٤٤١ و ٥٤٧ .
- التذكرة التيمورية ص ٣٥٦ .
- تذكرة الشعراء ص ٢٤ .
- تذكرة النوادر ص ١٢٢ .
- تكملة بروكلمن ج ١ ص ١٣٨ - ٤٢ .
- تلخيص مجمع الاداب ص ٥٦ - ٧ .
- تهذيب الاسماء واللغات ق ١ ج ٢ ص ٢٨٥ .
- التوجيه ص ٣٣ - ٤ .
- جدد وقدماء ص ١٧٥ - ٨ .
- جواهر الادب ج ٢ ص ٢١٨ - ٢٠ .
- حديقة الافراح ص ٩٨ - ١٠٤ .
- حسن المحاضرة ج ٢ ص ٢٤٠ - ١ .
- حصاد الهشيم ج ١ ص ١٩٩ - ٢٤٤ .
- خزانة الادب ج ٢ ص ٣٠٢ - ١٧ .
- دائرة المعارف الاسلامية ج ١ ص ٣٦٣ - ٧١ .
- دائرة معارف القرن الرابع عشر ج ٩ ص ٧٨١ - ٨٠٠ .
- دول الاسلام ج ١ ص ١٧٢ .

- ديوان ابي الطيب المتنبي - عبدالوهاب عزام .
- ديوان ابي الطيب المتنبي - شرح ابي البقاء العكبري ج ٤ ص ٣٨٦ - ٩٠ .
- ديوان المتنبي في العالم العربي و عند المستشرقين .
- الرائد ص ٣٢ - ٤ .
- الرسالة الحاتمية .
- رسالة في المناظرة .
- الروائع ج ١١ و ١٢ .
- روضات الجنات ج ١ ص ٦١ - ٤ .
- روضة المحبين ص ١٠٨ - ٩ و ٢٩٨ و ٥٠٦ .
- روضة المناظر ج ١١ ص ٢٠٦ - ٧ .
- الرؤوس ص ١٦٤ - ٢٧٦ .
- ريحانة الادب ج ٣ ص ٤٤٠ - ٢ .
- زهر الآداب ج ٣ ص ١٩ و ١٢٤ و ١٤٧ .
- ج ٤ ص ٩ و ١٤٦ و ١٤٧ .
- زيادات ديوان شعر المتنبي .
- سرح العيون ج ١ ص ٢٧ - ٣٥ .
- شذرات الذهب ج ٣ ص ١٣ - ٥ .
- الشذرات السنية ص ١٨٣ - ٦ .
- شرح ديوان المتنبي - البرقوقى ج ١ (الصفحة أ - ض ح)
- الصبح المنبى .
- ضبط الاعلام ص ١٤٠ .

- ظهر الاسلام ج ١ ص ١٤٨ - ٥١ .
 العربية ص ١٦٨ - ١٨٠ .
 العرف الطيب ص ٢-٣ و ٦٥٢-٧٠٣ .
 العمدة ج ١ ص ٣١ و ٨٢ .
 الفن و مذاهبه فى الشعر العربى ص ٢٠٢ - ٤٢ .
 فهرست كتابخانه اهدائى ج ٢ ص ٧٠٧ - ١٢ .
 الفهرست ص ٢٤٠ .
 فى الادب العباسى ص ٣٣٢ - ٩٢ .
 فى الادب المصرى الاسلامى ص ٢٤٢ - ٧ .
 فيض الخاطر ج ٤ ص ٧٣ - ١٠٠ .
 قاموس الاعلام ج ٦ ص ٤١٥١ .
 قصة الادب فى العالم ج ١ ص ٣٩٥ - ٧ .
 الكامل ج ٨ ص ٢٠٣ .
 الكشف عن مساوىء شعر المتنبي .
 الكنى واللقاب ج ٣ ص ١١٤ - ٨ .
 اللباب ج ٣ ص ٩٥ - ٦ .
 لسان الميزان ج ١ ص ٤١٣ - ٦ .
 لغات تاريخية وجغرافية ج ٦ ص ١٨١ - ٢ .
 المتنبي .
 المتنبي و شوقى .

- مجالس المؤمنين ص ٤٧٢ - ٤ .
- مجانى الادب ج ٦ ص ٣١٢ .
- المجمل ص ١٣٧ - ٨ .
- مجموعة من النظم والنثر ص ٣٣ - ٧ .
- المختار من ديوان المتنبي (الطرائف الادبية) ص ١٩٥ - ٢٣١ .
- مختارات البارودى ج ١ ص ٣٥ - ٤٣ .
- وج ٢ ص ١ - ٧٥ .
- وج ٣ ص ٣٢٩ - ٣٨ .
- وج ٤ ص ١٠٤ - ١١٠ و ٣٥٢ - ٨ و ٤٣٧ - ٤٠ و ٤٧٤ .
- مختارات المنفلوطى ص ١٦ .
- المختصر فى اخبار البشر ج ٢ ص ١١١ .
- المثل السائر ج ١ ص ٣٢٩ .
- وج ٢ ص ٣٢٩ و ٣٦٢ و ٣٦٨ - ٧٠ و ٣٩٦ - ٨ .
- المدخل ص ١٤٥ - ٥٠ .
- مرآة الجنان ج ٢ ص ٣٥١ - ٧ .
- مصادر الدراسة الادبية ج ١ ص ١٧٠ - ٩ .
- مطالعات فى الكتب والحياة ص ١١٨ - ٧٩ .
- مع المتنبي .
- معادن الجواهر ج ١ ص ٤٣١ - ٣٢ ج ٣ ص ٤٨ - ٩٠ .
- معاهد التنصيص , ج ١ ص ٢٧ - ٣٣ .

- المفصل ج ٢ ص ٥٣ - ٧٦ .
- مقامات النجاة مع ١ مقام ٢٢ .
- من اسرار اللغة ص ٢٥٨ - ٦١ .
- المنتخب - مصر ص ٦٠ - ١ .
- موسكا ص ٨١ - ٢ .
- المنتخب من ادب العرب ج ١ ص ١٥٩ - ١٦ .
- وج ٢ ص ٣٤٣ - ٥٦ .
- المنتظم ج ٧ ص ٢٤ - ٣٠ .
- المنجد ص ٥٣ - ٤ .
- منتقيات ص ٣١٩ - ٧٧ .
- النجوم الزاهرة ج ٣ ص ٣٤٠ - ٢ و ٣٤٣ .
- وج ٤ ص ٥ و ٧ - ٩ و ٢٣ .
- نزهة الالباس ٣٦٦ - ٧٤ و ٤٤٤ - ٦ .
- نهاية الارب ج ٣ ص ١٠٤ - ٧ .
- النوادر ص ١٠٥ - ٦ .
- هدية الاحباب ص ٢٤٩ .
- الوافى بالوفيات مع ٥ ورقة ١٧٣ ب - ٧٩ أ .
- وحى الرسالة ج ١ ص ٢٦٧ - ٧٢ .
- وحى القلم ج ٣ ص ٤٣٠ - ٤٣ .
- الوساطة .

الوسيط ص ٢٧٢ - ٦ .

الوشى المرقوم ص ٩ .

الوصف في شعر العراق (فهرست الاعلام ص ٤٩١) .

وفيات الاعيان ج ١ ص ١٠٢-٧ و ٤٠٦-٧ (ترجمة ابن الفرات)

يتيمة الدهر ج ١ ص ١١٠ - ٢٢٤ .

مراجع ترجمه سعدی

- آتشکده ص ۲۶۹ - ۸۶ .
- آثار عجم ص ۴۶۶ - ۹ .
- آرامگاه شیخ .
- از سعدی تا جامی (فهرست اعلام ص ۶۱۱) .
- امثال قرآن (فهرست اعلام ص ۳۴۱) .
- بهارستان ص ۱۱۷ .
- بهترین اشعار ص ۱۸۳ - ۲۰۹ .
- پارسی نغز (فهرست اعلام ، صفحه / یه) .
- تاریخ ادبیات ایران ص ۲۶۳ - ۷۹ .
- تاریخ ادبیات فارسی .
- تاریخ الادب — ایران ص ۶۶۷ - ۸۶ .
- تاریخ الادب فی الفارسی ص ۱۳۶ - ۴۳ .
- تاریخ ایران ص ۴۷۰ - ۳

- تاریخ العراق بين احتلالين ج ۱ ص ۳۷۰ - ۱ .
- تاریخ گزیده ج ۱ ص ۸۲۰ .
- و(فهرست اعلام ج ۲ ص ۷۳)
- تاریخ مفصل ایران ج ۱ ص ۵۳۹ - ۴۴ .
- تاریخ نامه هراة (فهرست اسماء الرجال ؛ ص ۷۹۸) .
- تحفة النظار ج ۲ ص ۸۸۷ - ۸ .
- تذكرة الشعراء ص ۲۰۲ - ۱۰ .
- تذكرة حسینی ص ۱۴۲ - ۵ .
- تعلیم و تربیت در نظر سعدی .
- تلخیص مجمع الآداب ص ۵۵۱ - ۲ .
- حديقة الافراح ص ۱۷۰ - ۱ .
- الحوادث الجامعة ص ۴۸۹
- حیات سعدی .
- خزانه عامره ص ۲۴۸ - ۵۳ .
- خزينة الاصفیاء ج ۲ ص ۳۸ - ۴۰ .
- دانشمندان آذربایجان ص ۳۹۶ - ۹^(۱) .
- راهنمای دانشوران ج ۱ ص ۴۸۳ - ۴ .
- رساله در تحقیق احوال و زندگانی مولانا (چاپ دوم) ص ۱۲۸ - ۳۴ .
- روضات الجنات ص ۷۳۹ .

- ریاض العارفین ص ۸۸ - ۹۵ .
- و (چاپ دوم) ص ۱۴۳-۵۶
- ریاض العلماء ، ورقة ۱۳۸ أ
- ریحانة الادب ج ۲ ص ۱۹۸ - ۲۰۱ .
- زندگانی سعدی .
- سبك شناسی ج ۳ ص ۱۱۲ - ۵۷ .
- سخن سعدی .
- سرگذشت شیخ بزرگوار سعدی .
- سعدی چه میگوید .
- سعدی شیرازی .
- سعدی نامه .
- سفر نامه هادام دیولا فوا ص ۴۲۳-۵ .
- سلافة العصر ص ۴۹۱-۲ .
- سیر فرهنگ ص ۴۴۱-۵۱ .
- الشبك و القزلباش ص ۱۹ .
- شدالازار ص ۴۶۱-۳ .
- شرح حال شیخ سعدی شیراز .
- شعر العجم ج ۲ ص ۱۹-۷۶ .
- شمع انجمن ص ۱۹۱-۳ .
- شناسایی سعدی .

- طرائق الحقائق ج ٢ ص ١٣٩ .
- وج ٣ ص ٩-٢٢٨ .
- فارسنامه ناصرى ج ٢ ص ١٥٨ .
- فرامد الادب ج ٥ ص ٩-٦٦ .
- فهرست كتابخانه اهدائى ج ٢ ص ١٠-١٤١ و ٣-١٩٢ و ٤ .
- قاموس الاعلام ج ٤ ص ٣-٢٥٧٢ .
- قصة الادب فى العالم ج ١ ص ٤٩٩-٥٠١ .
- كشف الظنون ج ١ ص ٥-٢٤٤ .
- وج ٢ ص ٥-١٥٠٤ .
- الكشكول ص ٣٦٨ .
- كلييات سعدى .
- الكنى والالقب ج ٢ ص ٢٨٢ .
- كشایش آرامگاه سعدى .
- كليچين جهانبنانى (فهرست اعلام ص ٥٩٧) .
- كلزار ادب (فهرست اعلام ص ٤٥٦) .
- لغات تاريخية و جغرافية ج ٤ ص ٤ .
- ليلى والمجنون فى الادين العربى والفارسى ص ٩٦-١٠٠ .
- مجالس المؤمنين ص ٣-٣٠٢ .
- مجالس النفائس ص ٨-٣٣٧ .
- مجله ارمغان مج ١٦ / ٣ ص ١٦٩-١٧٥ .
- مجله ينما مج ٥ / ٣ ص ٩٧-١٠٤ .

- مجمع الفصحا ج ۱ ص ۲۷۴-۸۵ .
- محاضرات عن الشعر الفارسی ص ۴۳-۵ .
- مختصری در تاریخ تحول نظم و نثر ص ۵۳-۵ و ۶۵ .
- المخطوطات العربية في دور الكتب الامير كية ص ۹ و ۱۰ و ۳۶ .
- مدرسه نظاميه بغداد ص ۱۰ .
- مرآة الخيال ص ۴۴-۵ .
- مزديسنا ص ۴۸۶-۹۲ ، و (فهرست اعلام ص ۵۹۲)
- مقدمة آقاي قريپ (گلستان) .
- منتخبات ادبيات فارسی (چاپ دوم) ص ۲۲۱-۶ .
- ميخانه (فهرست اعلام ص ۵۹۸) .
- نفحات الانس ص ۶۹۹-۷۰۰ .
- هدية الاحباب ص ۱۶۸-۹ .
- هزار مزار ص ۱۵۷-۸ .
- هفت اقليم ص ۲۳۲-۴۱ .
- يادداشتهاي آقاي مجتبي ميني .

1. Browne., vol. II, pp 525-39.
2. Saba., pp. 64, 112, 113, 121, 129-31. (index 264.)
3. Talas., p. 68.

فهرس المراجع

فهرس المراجع

- آتشكده - لطفعلی بك آذر ١٢٧٧ بمبئی
- آثار البلاد وأخبار العباد - ذكرى ابن محمد بن محمود القزوينى ١٨٤٨ غوتنجن
- آثار عجم - محمد نصير ميرزا آقاى فرصت حسینی شیرازی ١٣٥٣ بمبئی
- آرامگاه شیخ اجل استاد سخن سعدی شیرازی - انجمن ١٣٣٠ش تهران آثار ملی
- الابانة عن سرقات المتنبي لفظا و معنى - ابو سعيد محمد بن احمد العبيدى
- ابوحيان التوحيدى - عبدالرزاق محبى الدين ١٩٤٩ مصر
- ابوالطيب المتنبي - حياته و خلقه و شعره و اسلوبه - محمد ١٣٣٩ مصر
- كمال حلمى بك
- ابوالعلاء المعرّى - احمد تيمور پاشا ١٣٥٩ مصر
- الاتحافات السنية فى الاحاديث القدسية - الشيخ محمد المدينى ١٣٢٣ حيدرآباد الدكن
- الاننى عشرية فى المواعظ العددية - ابن قاسم الحسينى العالمى طهران
- احاديث مثنوى - بديع الزمان فروزانفر ١٣٣٤ش طهران
- الاحاطة فى اخبار غرناطة - لسان الدين بن الخطيب ١٣١٩ مصر
- احياء علوم الدين - الغزالي ١٣٠٦ مصر

١٣٤٥	دمشق	اخبار الحمقى والمغفلين - ابن الجوزى
١٣٠٩	مصر	اخبار الخلفاء - ابن الساعى
١٣٢٦	مصر	اخبار العلماء باخبار الحكماء - القفطى
١٢٩٩	القسطنطينية	ادب الدنيا والدين - الماوردى
	مخطوط	الادب العراقى فى العصر المغولى - الدكتور مصطفى جواد
		ادب مصر الاسلامية - محمد كامل حسين .
١٣١٢ش	طهران	الادب الوجيز للولد الصغير - خواجه نصير الدين طوسى
١٩٤٧	بيروت	ادباء العرب فى العصور العباسية - بطرس البستاني
		الادب العربى فى مصر من الفتح الاسلامى الى الفاطميين -
١٣٧٠	مصر	عبدالرزاق حميدة
١٣٢٦	مصر	ادب اللغة العربية - محمد حسن نائل المرفعى
١٩٠٩	مصر	ادبيات اللغة العربية - محمد عاطف بك
١٣١٦ش	طهران	ادبيات معاصر - رشيد ياسمى
٣١-١٩٢٣	مصر	ارشاد الاريب الى معرفة الاديب - ياقوت الرومى
		از سعدى تاجامى / ادوارد برون انگليسى - ترجمة
١٣٢٧ش	تهران	على اصغر حكمت
١٣٢٦	مصر	اساس الاقتباس - اختيار الدين الحسينى
٦-١٩٣٤	مصر	الاسلام والحضارة العربية - محمد كرد على
١٣٤١	مصر	الاسلام والنصرانية مع العلم والمدنية - الشيخ محمد عبده
١٣٥٨	مصر	الاصابة فى تمييز الصحابة - ابن حجر العسقلانى
٩-١٩٣٥	مخطوط	اصول التاريخ والادب - الدكتور مصطفى جواد

١٣٠٩	بيروت	اطباق الذهب - شفروه
١٣٤٥	مصر	الاعلام - خير الدين الزركلى
١٣٠٥	مصر	الاعلام بأعلام بيت الله الحرام - النهر والى / هامش خلاصة الكلام
١٣٤٤	مصر	اعلام الكلام - محمد بن شرف القيروانى
١٣٠٧	مصر	اعلام الناس بما وقع للبرامكة مع بنى العباس - دياب الانليدى
١٣٥٦	الشام	ايعان الشيعة - السيد محسن الامين العالمى
١٣٥٣	مصر	الاغانى - ابو الفرج الاصبهانى
١٢٨٧	مصر	الف باء - ابو الحجاج البلوى
١٣٢٥	مصر	الأمالى - الشريف المرتضى
١٣٠٠	ايران	الأمالى - الصدوق
		الامثال السائرة من شعر ابي الطيب المتنبى - صاحب بن عباد
١٩٥٤	مجله ثقافة الهند مارس	
١٣٣٣	تهران	امثال قرآن - على اصغر حكمت
		امثال المتنبى و حياته بين الألم والأمل و قطع مختارة من
١٣٥١	مصر	شعر المتنبى - احمد سعيد البغدادى
١٣١٠	طهران	امثال و حكم - على اكبر دهخدا
١٩٣٢	بيروت	امراء الشعر العربى فى العصر العباسى - انيس المقدسى
٧١-١٣٦٩	مصر	انباء الرواة على انباء النحاة - القفطى
١٩١٢	ليدن	الانساب - السمعانى
		الانصاف فى مسائل الخلاف - كمال الدين عبدالرحمن
١٩١٣	ليدن	ابن الانبارى

۱۳۰۴	طهران	انوار الربيع فى انواع البديع - السيد على خان المدنى
۱۸۸۶	بيروت	الانوار الزاهية فى ديوان ابى العتاهية
		انيس المسافر و جليس الخاطر - الشيخ يوسف بن احمد بن
۱۲۹۱	بمبئى	ابراهيم الدرازى البحرانى
۱۲۹۶	مصر	الأنيس المفيد للطالب المستفيد / دى ساسى - محمد قاسم
۱۹۴۴	دمشق	اوج التحررى عن حيشة ابى العلاء المعرى - يوسف البديعى
۱۳۱۵	طهران	بحار الانوار - محمد باقر المجلسى
		بدائع الازمان فى وقايع كرمان - افضل الدين ابو حامد
۱۳۲۶ش	طهران	احمد بن حامد كرماني
۵۸-۱۳۴۸	مصر	البداية والنهاية فى التاريخ - ابن كثير
۴-۱۹۴۳	ليدن	بروكلمن
۱۸۸۴	مجرىط	بغية الملتبس فى تاريخ رجال اهل الاندلس - الضبى
۱۳۲۶	مصر	بغية الوعاة فى طبقات اللغويين والنحاة - الجلال السيوطى
۱۳۷۱	مصر	بلاغة ارسطو بين العرب واليونان - الدكتور ابراهيم سلامة
۱۳۱۱ش	طهران	بهارستان - مولانا جامى
۱۳۱۳ش	طهران	بهترین اشعار - ح . پژمان
۱۳۱۲	مصر	البيان والتبيين - الجاحظ
۱۳۷۳	الموصل	بيت الحكمة - سعيد الديوه جى
۱۳۳۰ش	طهران	پارسی نغز - على اصغر حکمت
		پانزده گفتار درباره چند تن از رجال ادب اروپا از اوميروس
۱۳۳۳ش	طهران	تا برناردشا - مجتبى مينوى

تاج العروس من جواهر القاموس - السيد محمد مرتضى

۱۳۰۷ مصر الزبيدي

۱۳۵۹ مصر تاريخ آداب العرب - مصطفى صادق الرافعي

۱۹۳۰ مصر تاريخ آداب اللغة العربية - جرجي زيدان

۱۳۱۸ مصر تاريخ آداب اللغة العربية - محمد بك دياب

تاريخ آداب اللغة العربية في العصر العباسي - الشيخ احمد

۱۳۲۰ مصر الاسكندري

۱۳۴۹ مصر تاريخ الادب العربي - احمد حسن الزيات

۱۹۵۱ حريصا تاريخ الادب العربي - حنا الفاخوري

حمارة تاريخ الادب العربي - نديم عدى

تاريخ الادب في ايران من الفردوسي الى السعدي / براون -

۱۳۷۳ مصر ترجمة الدكتور ابراهيم امين الشواربي

تاريخ الادب الفارسي / الدكتور رضا زاده شفق - ترجمة

۱۳۶۶ مصر محمد موسى هنداي

۱۳۲۱ش طهران تاريخ ادبيات ايران - دكتور رضا زاده شفق

۱۳۳۲ش طهران تاريخ ادبيات در ايران - دكتور ذبيح الله صفا

تاريخ ادبيات فارسي - ميرزا محمد حسينخان فروغي ملقب

۱۳۳۵ ايران بذكاء الملك

تاريخ الاسلام السياسي والديني والثقافي والاجتماعي -

۱۹۴۶ مصر الدكتور حسن ابراهيم حسن

۱۳۱۷ش طهران تاريخ ايران - عبدالله رازي همداني

١٣٤٩	مصر	تاريخ بغداد - الخطيب البغدادي
١٣١٧ش	طهران	تاريخ بيهق - ابن فندق
١٣٢٤ش	طهران	تاريخ بيهقي - خواجه ابوالفضل محمد بن حسين بيهقي
١٩٥٤	بيروت	تاريخ التربية الاسلامية - الدكتور احمد شلبي
١٩٢١-٢	مصر	تاريخ التمدن الاسلامي - جرجي زيدان
١٩١٢	ليدن	تاريخ جهانگشاي - عطا ملك الجويني
١٣٧١	مصر	تاريخ الخلفاء - الجلال السيوطي
١٣١٨	مصر	تاريخ دولة آل سلجوق / العماد الاصفهاني - اختيار البنداري
١٨٧٦	پاريس	تاريخ الدولة الاتابكية ملوك الموصل - ابن الاثير
١٣٢٠ش	تهران	تاريخ طبرستان - بهاء الدين محمد بن حسن بن اسفنديار كاتب
١٣٥٣	بغداد	تاريخ العراق بين احتلالين - عباس العزاوي
١٩٥٠	بيروت	تاريخ العرب - الدكتور فيليب حتى
١٣٦٧	مصر	تاريخ العرب العام / ل. أ. سيدتيو - ترجمة عادل زعير
١٨٩٠	ميجريط	تاريخ علماء الاندلس - ابن الفرضي
١٣٥٦	النجف	تاريخ الكوفة - السيد حسين البراقبي
١٣٢٨	ليدن	تاريخ گزيده - حمدالله مستوفي قزويني
١٣٧٣	دمشق	تاريخ مدينة دمشق - ابن عساكر
١٣٤٦	بغداد	تاريخ مساجد بغداد و آثارها - السيد محمود شكري الالوسي
١٣٦٢	كلكته	تاريخ نامه هراة - سيف بن محمد بن يعقوب الهروي
١٣٦٥	طهران	التيان في تفسير القرآن - الشيخ الطوسي

- تبيين المعانى فى شرح ديوان ابن هانى - الدكتور
 زاهد على مصر ١٣٥٢
- تنمة صوان الحكمة - ظهير الدين ابوالحسن على بن
 ابى القاسم زيد البيهقي لاهور ١٣٥١
- تنمة المنتهى فى وقايع ايام الخلفاء - حاج شيخ عباس قمى
 طهران ١٣٢٥ ش
- تنمة اليتيمة - الثعالبي طهران ١٣٥٣
- تجزية الامصار وتزجية الاعصار - وصاف الحضرة
 بمبئي ١٢٦٩
- تحفة النظارفى غرائب الامصار وعجائب الاسفار - ابن بطوطه
 باريس ١٨٧٧-٩٣
- التذكرة التيمورية - احمد تيمور باشا مصر ١٩٥٣
- تذكرة حسيني - مير حسين دوست سنبهالى
 لكهنو ١٢٩٢
- تذكرة الحفاظ - الذهبى حيدرآباد الدكن ١٣٣٤
- تذكرة الشعراء - امير دولتشاه السمرقندى
 لينن ١٣١٨
- تذكرة منتبهان - مجدالعلى / مجلة ارغمان (١٦/١٣١٧-٩)
 مصر ١٣٤٣
- تذكرة الموضوعات - محمد طاهر بن على الهندى الفتنى
 طهران ١٣٣٤
- تذكرة النوادر من المخطوطات العربية - السيد هاشم الندوى
 حيدرآباد الدكن ١٣٥٠
- ترجمة تاريخ يمينى - ابوالشرف ناصح بن ظفر بن سعد المنشى
 طهران ١٢٧٢
- التشبيهات - ابن ابى عون
 كمبردج ١٣٦٩
- التعرف لمذهب اهل التصوف - ابوبكر محمد بن اسحق
 البخارى الكلاباذى مصر ١٣٥٢

- تعليم و تربيت در نظر سعدى- محمد جناب زاده تهران ١٣١٧ش
- تكملة بروكلمن ليدن ١٩٣٧-٤٢
- التكملة لكتاب الصلة - ابن الابار مجريط ١٨٨٦
- تلخيص مجمع الآداب فى معجم الالقاب (كتاب اللام والميم) -
- ابن الفوطى لاهور ١٩٤٠
- تلخيص مجمع الآداب المرتب على معجم الاسماء فى معجم الالقاب
- (ج ٤) - ابن الفوطى . نسخة الدكتور مصطفى جواد ١٩٤٣
- تاريخ مفصل ايران از استيلاى مغول تا اعلان مشروطيت -
- عباس اقبال طهران ١٣١٢ش
- تمهيدات - عين القضاة همدانى شيراز ١٣٤٢
- تهذيب الاسماء والمغات - النووى مصر
- التوجيه فى الادب العربى مصر ١٣٥٧
- التوسل الى الترسل - بهاء الدين محمد بن مؤيد البغدادى طهران ١٣١٥ش
- نمار الاوراق - ابن حجة الحموى / هامش المستطرف مصر ١٣١٥
- نمار القلوب فى المضاف والمنسوب - الثعالبى مصر ١٣٢٦
- جامع البيان فى تفسير القرآن - الطبرى مصر ١٣٢١
- الجامع الصغير فى احاديث البشير النذير - الجلال السيوطى مصر ١٣٥٨
- الجامع المختصر فى عنوان التواريخ و عيون السير (ج ٩) -
- ابن الساعى بغداد ١٩٣٤

١٩٥٤	بيروت	جدد وقدماء - مارون عبود
١٣٧٢	مصر	جذوة المقتبس في ذكر ولاية الاندلس - الحميدى
١٣٥٣	مصر	جمع الجواهر في الملح والنوادر - الحصرى
		جنك / كتابخانه مدرسه عالى سپهسالار (خطى / ع ١٨٦)
		جوهرة الكلام فى مدح السادة الاعلام - محمود بن
١٣٢٩	بغداد	وهيب القراغولى البغدادى
١٣٢٧	ليدن	جهاز مقاله - عروضى سمرقندى
١٣٥٦	مصر	جواهر الادب - السيد احمد الهاشمى
١٣٠٨ ش	طهران	حدائق السحر فى دقائق الشعر - وطواط
١٣٠٢	مصر	حديقة الافراح لازاحة الاتراح - الشروانى
		حديقة البلاغة - ابو الطيب ابن من الله القروى /
١٣٧٣	مصر	نوادير المخطوطات ٣
		حديقة الحقيقة و شريعة الطريقة - مجدود بن آدم
١٨٥٩	بمبئى	السنائى الغزنوى
	خطى / خ	حديقة الحقيقة / كتابخانه آقاى مجتبى مينوى
١٣٢٧		حسن المحاضرة فى اخبار مصر والقاهرة - الجلال السيوطى مصر
١٩٣٢	مصر	حصاد الهشيم - المازنى
١٩٥٢	مصر	الحكمة الخالدة، جاويدان خرد - مسكويه
١٢٧٦	مصر	حلبة الكميت - النواجى
٢-١٣٥١	مصر	حلية الاولياء و طبقات الاصفياء - ابو نعيم الاصبهانى
١٩٥١	مصر	حلية الفرسان وشعار الشجعان - ابن هذيل الاندلسى

- الحماسة - ابن الشجرى
 حيدرآباد الدكن ١٣٤٥
- الحماسة - البحتري
 بيروت ١٩١٠
- الحوادث الجامعة - ابن الفوطى (٢)
 بغداد ١٣٥١
- حياة الحيوان الكبرى - الدهيرى
 مصر ١٢١١
- حيات سعدى - الطاف حسين حالى / ترجمه
 سيد نصرالله سروش
 طهران ١٣١٦
- الحيوان - الجاحظ
 مصر ١٣٢٣
- خريدة القصر و جريدة العصر - العماد الاصفهاني
 مصر ١٣٧٠
- خزانة الادب - عبدالقادر البغدادي
 مصر ١٣٤٨
- خزانه عامره - آزاد حسيني واسطى بلگرامى
 كانپور ١٨٧١
- خزائن الكتب القديمة فى العراق - كوركيس عواد
 بغداد ١٩٤٨
- خزينة الاصفياء - مولوى غلام سرور
 كانپور ١٩١٤
- خلاصة تاريخ العراق - الاب الكرملى
 البصرة ١٣٣٧
- خلاصة الذهب المسبوك مختصر من سيرالملوك -
 عبدالرحمن سنبط قنينوالاربلى
 بيروت ١٨٨٥
- خلاصة الكلام فى بيان امراء البلد الحرام -
 احمد زينى دحلان
 مكة ١٣١١
- دائرة المعارف الاسلامية - ترجمة محمد ثابت الفندى
 مصر ١٩٣٣
- دائرة معارف القرن الرابع عشر - محمد فريد وحدى
 مصر ١٣٥٧
- دانشمندان آذربايجان - محمدعلى تربيت
 تهران ١٣١٤ش
- درة الاخبار و لمعة الانوار - ناصرالدين منشى يزدى
 طهران ١٣١٨ش

١٣٣١	مصر	دلائل الاعجاز - عبد القاهر الجرجاني
١٣٤٨	حلب	دمية القصر - الباخرزى
١٣٣٧	حیدرآباد الدکن	دول الاسلام - الذهبي
١٣٥١	مصر	ديوان ابن زيدون - كامل كيلاني و عبد الرحمن خليفه
١٣٥٢	مصر	ديوان ابن الفارض
١٣٠٠	قسطنطينية	ديوان ابن الوردي
١٣٦١	مصر	ديوان ابي تمام
١٣٦٣	مصر	ديوان ابي الطيب المتنبي - عبد الوهاب عزام
		ديوان ابي الطيب المتنبي بشرح ابي البقاء العكبري (٢) /
١٣٥٥	مصر	التيان
١٩٤٤	بيروت	ديوان ابي فراس الحمداني - سامي الدهان
١٣٦٩	دمشق	
١٣٢٣	طهران	ديوان ابوالقاسم حسن بن احمد عنصري
١٩٥٣	مصر	ديوان ابي نواس
		ديوان اديب صابر ترمذي - خطي / كتابخانه آقاي محمد امين
(ع ٢٢٥)	خنجي	
١٣٢٠	تهران	ديوان استاد جمال الدين محمد بن عبدالرزاق اصفهاني
١٣١٨ ش	طهران	ديوان امير معزى
١٩١١	بيروت	ديوان البحتري - رشيد عطيه
١٢٩٣	مصر	ديوان حاتم الطائي
١٣٢٤ ش	طهران	ديوان حكيم ظهير الدين فاريابي

- ديوان حكيم قطران تبريزي تبريز ١٣٣٣ش
- ديوان السيد الرضى الموسوى الهند ١٣٠٦
- ديوان العباس بن الاحنف قسطنطينية ١٢٩٨
- ديوان عبدالله بن المعتز دمشق ١٣٧١
- ديوان العرجى - خطى / المتحف العراقى (ع ٥٢٥)
- ديوان على بن ابي طالب عليه السلام (٢٢) مصر ١٣١٢
- ديوان عمر بن ابي ربيعة المخزومى مصر ١٣١١
- ديوان الفرزدق مصر ١٢٩٣
- ديوان قيس بن الملوّح - ابوبكر الوالى بمبئى ١٣١٩
- ديوان كشاجم بيروت ١٣١٣
- ديوان المتنبي فى العالم العربى و عند المستشرقين / بلاشير -
- ترجمة احمد احمد بدوى مصر ١٩٥٢
- ديوان مسعود سعد سلمان تهران ١٣١٨
- ديوان منوچهرى دامغانى طهران ١٣٢٦ش
- ديوان النابغة الذبياني مصر ١٢٩٣
- ديوان حكيم ناصر خسرو علوى تهران ١٣١٤
- ديوان الوزير بهاء الدين زهير لندن ١٢٩٢
- الذخائر والاعلاق فى آداب النفوس و مكارم الاخلاق -
- سلام بن عبدالله بن سلام الباهلى الاشيلى مصر ١٢٩٨
- الذخيرة فى محاسن اهل الجزيرة - ابن بسام الشترينى
- ق ١ مج ١ مصر ١٣٥٨

- ۱۳۶۴ مصر ق ۴ ج ۱
- ۱۳۵۵ الذریعة الى تصانیف الشيعة - الشيخ اغا بزرگ الطهرانی ج ۱ النجف
مجم / ز - غ خطی
- ۱۳۵۵ ذکرى ابی الطیب بعد الف عام - عبدالوهاب عزام بغداد
- ۱۹۲۱ راحة الصدور و آية السرور - محمد بن علی بن سلیمان الراوندی لیدن
- ۱۳۲۸ش راهنمای دانشوران - سید علی اکبر برقی قمی قم
- ۱۹۳۷ الرائد فی الادب العربی والمحفوظات مصر
- ۱۹۰۷ رحلة ابن جبیر لیدن
- ۱۳۱۹ الرحمة فی الطب والحکمة - الجلال السيوطی مصر
- الرسالة الحاتمية فيما وافق المتنبي في شعره كلام ارسطو
- ۱۹۳۱ فی الحکمة - الحاتمی بیروت
- رساله در تحقیق احوال و زندگانی مولانا جلال الدین محمد
- ۱۳۳۳ش مشهور بمولوی - بدیع الزمان فروزانفر / چاپ دوم تهران
- رسالة فی المناظرة بین ابی علی محمد بن الحسین الحاتمی
- ۱۳۲۷ و ابی الطیب المتنبی بغداد
- ۱۹۵۰ رسالة الغفران - المعری مصر
- ۱۳۴۶ الرسالة القشيرية - ابوالقاسم عبد الکریم بن هوأزن القشیری مصر
- ۱۲۹۷ رسائل ابی بکر الخوارزمی قسطنطنیة
- ۱۳۶۵ رسائل البلغاء - محمد کرد علی مصر
- ۱۹۳۷ الروائع - فؤاد افراهم البستانی (ج ۱۱ و ۱۲) بیروت

- روض الاخيار المنتخب من ربيع الابرار - الشيخ محمد بن قاسم بن يعقوب مصر ١٢٨٠
- الروض الفائق في المواعظ والرقائق - الشيخ الحريفيش مصر ١٣١٥
- روضات الجنات في احوال العلماء والسادات - محمد باقر الخوانساري طهران ١٣٠٦
- روضة العقول - محمد بن غازي الملطوي باريس ١٩٣٨
- روضة المحبين و نزهة المشتاقين - ابن قيم الجوزية مصر ١٣٤٩
- روضة المناظر في اخبار الاوائل والاواخر - ابن الشحنة / هامش كامل ابن الاثير مصر ١٣٠٣
- الروضتين في اخبار الدولتين - عبدالرحمن المقدسي الشافعي مصر ١٢٨٧
- الرؤوس - هارون عبود بيروت ١٩٤٦
- رياض الصالحين من كلام سيد المرسلين - محيي الدين النووي مصر ١٣٤٤
- رياض العارفين - رضا قلي هدايت } طهران ١٣٠٥
و } ١٣١٦ ش
- رياض العلماء و حياض الفضلاء - ميرزا عبدالله افندي / خطي (كتابخانه ملي ملك / ع ٣٦٥٤)
- ريحانة الادب في تراجم المعروفين بالكنية او اللقب - محمد علي تبريزي مدرس تهران ٩-١٣٦٨
- زندگاني سعدي - بديع پاكين طهران ١٣١٦ ش
- زهر الآداب و ثمر الالباب - الحصري القيرواني مصر ١٩٢٥
- الزهرة - ابوبكر محمد بن ابي سليمان داود الاصفهاني بيروت ١٣٥١
- زيادات ديوان شعر المتنبي - عبدالعزيز الميمني الراجكوتي مصر ١٣٤٥

- سبك شناسی - محمد تقی بهار ملك الشعرا تهران ۱۳۲۶ش
- سخن و سخنوران - بديع الزمان بشرويه خراساني / ج ۲ طهران ۱۳۱۸ش
- سخن سعدی - قاسم تويسر کانی تهران ۱۳۱۸ش
- شرح العيون شرح رسالة ابن زيدون - ابن نباتة المصري / هامش الغيث المسجم مصر ۱۳۰۵
- سرگذشت شيخ بزرگوار سعدی - شيخ جابری اصفهان ۱۳۱۶ش
- سعدی چه ميگويد - احسان معتقد تهران ۱۳۲۶ش
- سعدی الشيرازي - شاعر الانسانية ، عصره . حياته . ديوانه (البوستان) محمد موسى هندای مصر ۱۹۵۱
- سعدی نامه (شماره ۱۲ و ۱۱ هفتمين سال مجلة تعليم و تربيت) طهران ۱۳۱۶ش
- سفر نامه مادام ديولافوا - ترجمه و نگارش فره وش تهران ۱۳۳۲ش
- سفینه فرخ - محمود فرخ مشهد ۱۳۳۰ش
- سفينة البحار ومدينة الحكم والآثار - الحاج شيخ عباس القمي النجف ۱۳۵۵
- سلافة العصر في محاسن الشعراء بكل مصر - السيد علي خان مصر ۱۳۳۴
- سمط العلي للحضرة العليا - ناصر الدين منشي کرمانی طهران ۱۳۲۸ش
- سندباد نامه - محمد بن علي بن محمد الظهيري السمرقندی استانبول ۱۹۴۸
- سومر - مديرية الآثار القديمة العامة / بغداد
- سير فرهنگ در ايران و مغرب زمين - دکتر عيسى صديق تهران ۱۳۳۲ش
- سيرة عمر بن الخطاب - الشيخ علي الطنطاوي و ناجي الطنطاوي دمشق
- الشبك والقزلباش - المحامي عباس العزاوي خطی

شد الازار فى حط الاوزار عن زوار المزار - معين الدين

١٣٢٨ش	طهران	ابوالقاسم جنيد شيرازى
١٣٥٠	مصر	شذرات الذهب فى اخبار من ذهب - ابن العماد الحنبلى
		الشذرات السنينة فى تاريخ ادب اللغة العربية - محمد على بك
١٣٣٢	مصر	المنياوى
١٩١٢	لكهنو	شرح تعرف - المستملى البخارى
١٣٣٧	شيراز	شرح حال شيخ سعدى شيراز - ترجمه محمد رضاى نايب
١٣٥٣	مصر	شرح ديوان جرير - محمد اسمعيل عبدالله الصاوى
١٣٥٨	مصر	شرح ديوان الحماسة - الخطيب التبريزى
١٣٥٨	مصر	شرح ديوان امرى القيس - حسن السندوبى
١٣٥٧	مصر	شرح ديوان المتنبى - عبد الرحمن البرقوقى
١٣٤٣	مصر	شرح القصائد العشر - ابوزكريا يحيى بن على التبريزى
١٣٥٣	مصر	شرح المختار من شعر بشار / صنعة الخالدين - التجيبى
		شرح المصنوع به على غير اهله - عز الدين الزنجانى /
١٩١٥	مصر	عبيدالله بن عبد الكافى بن عبد المجيد العبيدى
١٣٠٦	مصر	شرح المقامات الحريرية - الشريشى
١٩٤٧	مصر	شروح سقط الزند - ابوالعلاء المعرى (السفر الثانى ق ٣)
		شعر العجم / شبلى نعمانى - ترجمه سيد محمد تقى فخر دعى
١٣٢٧ش	تهران	(ج ٢)
١٢٩٣	بهوپال	شمع انجمن - سيد محمد صديق حسن خان بهادر
١٣١٧ش	شيراز	شناسائى سعدى - م . ر . هزار شيرازى

- صباح الاعشى - القلقشندى (ج ١) مصر ١٣٤٠
- الصباح المنبى عن حيثة المتنبى - الشيخ يوسف البديعى الشام ١٣٥٠
- صحيح البخارى مصر ١٣٤٥
- صحيح الترمذى مصر ١٢٩٢
- الصدقة والصدىق - ابو حيان التوحيدى القسطنطينية ١٣٠١
- صفوة الصفا - توكلى بن اسمعيل بن حاجى الاردبلى ابن بزاز بمبئى ١٣٢٩
- الصلة فى تاريخ ائمة الاندلس و علمائهم و محدثيهم وفقهائهم و ادبائهم - ابن بشكوال هجريط ١٨٨٢-٣
- صيد الخاطر - ابن الجوزى مصر
- ضبط الاعلام - احمد تيمور باشا مصر ١٣٦٦
- ضحى الاسلام - احمد امين (ج ١) مصر ١٣٦٥
- طبقات الشافعية - ابوبكر بن هداية الله الحسيبى المصنف بغداد ١٣٥٦
- طبقات الشافعية الكبرى - السبكى مصر ١٣٢٤
- طبقات الصوفية - ابو عبد الرحمن السلمى مصر ١٣٧٢
- طبقات ناصرى - منهاج السراج كويته ١٩٤٩
- الطبقات الكبرى - الشعرانى مصر
- الطراز المتضمن لاسرار اللغة و علوم حقائق الاعجاز -
- يحيى بن حمزة العلوى اليمنى مصر ١٣٣٢
- الطرائف واللطائف فى المحاسن والاضداد - ابو نصر احمد بن
- عبد الرزاق المقدسى بغداد ١٢٨٣
- طرائق الحقائق - معصوم على نعمة اللهى الشيرازى طهران ١٣١٩

- طريقة ترجمه - مجدالعلی
 طهران ١٣١٤ش
- ظهر الاسلام - احمد امين
 مصر ١٣٦٤
- عتبة الكتبة - مؤيد الدولة منتجب الدين بديع اتابك الجوينی
 تهران ١٣٢٩ش
- عدة الداعی و نجاح الساعی - ابن فهد
 تبریز ١٢٧٤
- العراضة فی الحکاية السلجوقية - محمد بن محمد بن محمد بن
 عبدالله بن النظام الحسينی اليزدی
 ليدن ١٩٠٩
- العرائس (قصص الانبياء) - الثعلبی
 مصر ١٢٨٦
- العربية (دراسات فی اللغة واللهجات والاساليب) - يوهان فك /
 ترجمة دكتور عبدالحليم النجار
 مصر ١٣٧٠
- العرف الطيب فی شرح ديوان ابی الطيب - الشيخ
 ناصيف اليازجي
 بيروت ١٣٠٥
- عشائر العراق الكردية - عباس العزاوی
 بغداد ١٣٦٦
- كتاب العشق - شيخ جابری
 خطی
- عقد العلی للموقف الاعلی - افضل الدين ابو حامد احمد بن
 حامد کرمانی
 تهران ١٣١١ش
- علم اللغة - الدكتور علی عبد الواحد وافی
 مصر ١٣٦٩
- العمدة - ابن رشيق القيروانی
 مصر ١٣٥٣
- عمدة الطالب فی انساب آل ابی طالب - ابن عتبة الداودی
 النجف ١٣٥٨
- عمران بغداد - السيد محمد صادق الحسينی
 بغداد ١٣٤٨
- عوارف المعارف - السهروردي (هامش احياء علوم الدين)
 مصر ١٣٠٦

عين الادب والسياسة وزين الحسب والرياسة - ابوالحسن

١٣٠٢ مصر على بن هذيل

٩-١٣٤٣ مصر عيون الاخبار - ابن قتيبة الدينوري

١٣٤٩ صيدا غررالحكم و دررالکلم - الآمدى

١٣٠٥ مصر الغيث المسجى فى شرح لامية العجم - الصفدى

١٩١٥ ليدن الفاخر - ابوطالب المفضل بن سلمة بن عاصم الكوفى

١٣١٣ طهران فارسنامه ناصرى - حاجى ميرزا حسن شيرازى فسائى

١٣٢٣ بيروت فتح الرحمن لطالب آيات القرآن - علمى زاده فيض الله

١٢٨٦ مصر الفتىح الوهيبى على تاريخ ابى نصر العتبى - احمد المنينى

١٨٥٨ غريفيرولد الفخرى فى الآداب السلطانية والدول الاسلامية - ابن الطقطقى

١٣١٧ش تهران فرائد الادب - عبد العظيم قريب (ج ٦٠٥)

فرهنگ ايرانى وتأثير آن در تمدن اسلام و عرب -

١٣٢٣ش تهران محمد محمدى

١٣٦٩ مصر فقه اللغة - الدكتور على عبدالواحد وافى

١٣٦٤ مصر الفن و مذاهبه فى الشعر العربى - شوقى ضيف

١٣٤٨ مصر الفهرست - ابن النديم

فهرست کتابخانه اهدائى آقاى سيد محمد مشکوة -

١٣٣٢ش تهران ع . منزوى ج ٢

فهرست هارواه عن شيوخه من الدواوين المصنفة فى ضروب العلم

١٨٩٤ سرقسطه وانواع المعارف ابوبكر محمد بن خير الاموى الاشيللى

١٩٥١ مصر قوات الوفيات - ابن الشاكر الكتبى

- ١٩٤٩ بغداد في الادب العباسي - محمد مهدي البصير
- ١٩٣٩ مصر في الادب المصري الاسلامي - محمد كامل حسين
- ١٩٤٣ مصر فيض النخاطر - احمد امين
- ١٦-١٣٠٦ استانبول قاموس الاعلام - ش . سامي
- القرآن الكريم
- ١٩٤٣ مصر قصة الادب في العالم - احمد امين و زكي نجيب محمود
- ١٢٦٧ مصر قصص العرب (ج ٣)
- ١٣٢٠ مصر قلائد العقيان - الفتح بن خاقان
- ١٣٦٨ بغداد الكاكائية في التاريخ - عباس الغزاوي
- ١٣٥٥ مصر الكامل - المبرد
- ١٢٩٠ مصر الكامل في التاريخ - ابن الاثير
- ٢ كتاب الصناعتين (ط ٢ - محمد علي صبيح)
- ١٣٣٠ طهران كتاب فيه مافيه - مولوي
- ١٣٦٥ مصر الكشف - الزمخشري
- الكشف عن مخطوطات خزائن كتب الاوقاف - محمد
- ١٣٧٢ بغداد اسعد طلس
- ٢-١٣٦٠ تركية كشف الظنون عن اسامي الكتب والفنون - حاجي خليفة
- ١٣٤٩ مصر الكشف عن مساوي شعر المتنبي - صاحب بن عباد
- ١٣٤٤ لنيسكراد كشف المحجوب - هجويري
- كشف المعاني والبيان عن رسائل بديع الزمان -
- ١٨٩٠ بيروت ابراهيم الاحدب الطرابلسي

۱۲۹۸	طهران	كشف اليقين في فضائل امير المؤمنين - العلامة الحلّي
۱۲۸۸	مصر	الكشكول - البهاء العاملي
		كفاية الطالب الليب في خصائص الحبيب (الخصائص الكبرى) -
۱۳۲۰		الجلال السيوطي حيدرآباد الدكن
۱۳۲۰ش	طهران	كليات سعدى - محمد على فروغى
۱۲۹۷	لكهنو	كليات نظم انورى
۱۳۶۸	طهران	كليه و دمنه - نصر الله بن محمد بن عبد الحميد منشى كرماني
۱۳۵۸	صيدا	الكنى والالقب - الشيخ عباس القمي
۱۳۱۷	طهران	كرشاسب نامه - اسدى طوسى
۱۳۳۲ش	طهران	كشايش آرا مكاه سعدى - انجمن آثار ملي
۱۳۱۶ش	طهران	كلچين جهانباني - سرهنك محمد حسين جهانباني
۱۳۱۹ش	تهران	كلزار ادب - حسين مكى
۱۳۵۴	مصر	لباب الآداب - اسامة بن منقذ
۱۳۲۴	ليدن	لباب الالباب - محمد عوفى
۱۳۶۹	مصر	اللباب فى تهذيب الانساب - ابن الاثير
۱۳۲۹	حيدرآباد	لسان الميزان - ابن حجر العسقلانى
۱۳۰۰	استانبول	لغات تاريخيه وجغرافيه - احمد رفعت
		اللؤلؤ المرصوع فيما قيل لا اصل له او باصله موضوع -
۱۳۰۵	مصر	القلاوچى الحسنى المشيشى
		ليلى والمجنون فى الادين العربى والفارسى - الدكتور
۱۹۵۴	مصر	محمد غنيمى هلال

- ١٣٣٣ش تهران مآخذ قصص و تمثيلات مثنوى - بديع الزمان فروزانفر
- مائة كلمة من كلام امير المؤمنين على بن ابي طالب عليه السلام -
- ١٣٤١ صيدا الجاحظ
- ١٣٦٧ بغداد مباحث عراقية - يعقوب سر كيس ق ١
- ١٣٢٥ مصر مبادئ اللغة - الخطيب الاسكافي
- ١٣٤٩ دمشق المتنبي، مالى الدنيا و شاغل الناس - شفيق جبرى
- ١٣٧٠ مصر المتنبي و شوقى - عباس حسن
- ١٣٥٨ مصر المثل السائر فى ادب الكاتب والشاعر - ضياء الدين ابن الاثير
- ١٣٥٥ اسلامبول مجالس سبعة مولانا
- ١٢٩٩ طهران مجالس المؤمنين - نور الله المرعى الشوشترى
- ١٣٢٣ طهران مجالس النفائس - مير نظام الدين عليشير نوائى
- بيروت مجاني الادب فى حدائق العرب - الاب لويس شيخواليسوعى
- ١٣٦٢ حيدرآباد الدكن المجتنى - ابن دريد
- طهران مجلة ارمغان
- طهران مجلة دانشكده ادبيات
- بغداد مجلة عالم الغد
- صيدا مجلة العرفان
- دمشق مجلة المجمع العلمى العربى
- مصر مجلة المقتطف
- طهران مجلة يغما
- ١٩٢٩ مصر المجلد فى تاريخ الادب العربى

- مجمع الامثال - الميداني
١٢٩٠ طهران
- مجمع الفصحاء - رضا قليخان هدايت
١٢٩٥ طهران
- مجموعه فخر السابقاني (خطى ٧١٢ - ٣ هـ) - كتابخانه
مجتبى مينوى نقلاً من نسخه اكسفورد
- مجموعه من النظم والنثر للحفظ والتسميع
١٩٢٥ مصر
- المحاسن والاضداد - الجاحظ
١٣٥٠ مصر
- المحاسن والمساوى - البيهقي
١٩٠٢ Ceiesgen
- المحاسن والمساوى - البيهقي
١٣٢٥ مصر
- محاضرات الادباء و محاورات الشعراء - الراغب الاصبهاني
١٣٢٦ مصر
- محاضرات تاريخ الامم الاسلاميه - محمد الخضرى
١٣٣٩ مصر
- محاضرات عن الشعر الفارسى والحضارة الاسلاميه فى ايران -
الدكتور على اكبر فياض
١٩٥٠ مصر
- محاضرة الابرار و مسامرة الاخيار - محبى الدين بن العربى
١٣٠٥ مصر
- المختار من ديوان المتنبى - عبد القاهر الجرجاني
(الطرائف الادبيه ص ١٩٥ - ٢٣١)
١٩٣٧ مصر
- مختارات البارودى - محمود سامى باشا البارودى
٩ - ١٣٢٧ مصر
- مختارات المنفلوطى - مصطفى لطفى المنفلوطى
١٣٥٦ مصر
- المختصر فى اخبار البشر - ابوالفدا
١٢٨٦ قسطنطينية
- مختصر تاريخ بغداد - على ظريف الاعظمى
١٣٤٤ بغداد
- مختصر تاريخ الحلة - الشيخ يوسف الكركوش الحلى
١٣٥٣ صيدا

المختصر المحتاج اليه من تاريخ الحافظ ابن الديثي -

انتقاء الذهبي / الدكتور مصطفى جواد بغداد ۱۳۷۱

مختصرى در تاريخ تحول نظم و نثر پارسى در ادوار مختلف

ادبي - دکتر ذبيح الله صفا تهران ۱۳۳۱ش

المخطوطات العربية فى دور الكتب الاميركية -

كوركيس عواد بغداد ۱۹۵۱

المدخل فى تاريخ الادب العربى - محمد بهجت الاثرى

بغداد

المدرسة المستنصرية - ناجى معروف بغداد ۱۳۵۴

مدرسة نظامية بغداد - سعيد نفيسى طهران ۱۳۱۳ش

المدھش - ابن الجوزى بغداد ۱۳۴۸

مذكرات ناجى على محفوظ

مرآة الجنان و عبرة اليقظان - الياضى حيدرآباد ۱۳۳۸

مرآة الخيال - امير شير على خان لودى بمبئى ۱۳۲۴

مرآة الزمان فى تاريخ الاعيان - سبط ابن الجوزى مج ۸ حيدرآباد ۱۳۷۰

مرصد الاطلاع على اسماء الامكنة والبقاع - ابن عبد الحق لندن ۱۸۵۹

مرزبان نامه - مرزبان بن رستم بن شروين طهران ۱۳۱۱ش

مرصاد العباد من المبدأ الى المعاد - نجم الدين رازى طهران ۱۳۵۲

مزدیسنا و تأثير آن در ادبيات پارسى - دکتر محمد معين تهران ۱۳۲۶ش

المزهر فى علوم اللغة و انواعها - الجلال السيوطى مصر ط ۲

المستطرف من كل فن مستظرف - الابشيهى مصر ۱۳۱۵

مصادر الدراسة الادبية وفقاً لمناهج التعليم الرسمية -

- ١٩٥٠ صيدا يوسف أسعد داغر
- المضاف الى بدايع الازمان فى وقايع كرمان - حميدالدين
- ١٣٣١ش طهران احمد بن حامد كرماني
- ١٣٤٣ مصر مطالعات فى الكتب والحياة - عباس محمود العقاد
- ١٩٣٦ مصر مع المتنبي - طه حسين
- معادن الجواهر و نزهة الخواطر فى علوم الاوائل والارخر -
- ٢-١٣٥١ دمشق السيد محسن الأمين الحسيني العاملى
- معاهد التنصيص على شواهد التلخيص - الشيخ عبد الرحيم
- ١٣٦٧ مصر العباسي
- ١٣٦٨ مصر المعجب فى تلخيص اخبار المغرب - عبد الواحد المراكشى
- ١٩٢٤ ليبزيك معجم البلدان - ياقوت الحموى
- المعجم فى معانيير اشعار العجم - شمس الدين محمد بن
- ١٣١٤ش طهران قيس الرازى
- ١٣٤٦ مصر معجم المطبوعات العربية والمعرية - يوسف اليان سر كيس
- بغداد المعلم الجديد - وزارة المعارف العراقية
- ١٣٦٧ مصر معيد النعم ومبيد النقم - السبكي
- ١٩٥٣ مصر المغرب فى حلى المغرب - اكمله / ابن سعيد الاندلسى ج ١
- ١٨٩٨ ليدن ج ٤
- ١٣٥٢ مصر المفصل فى تاريخ الادب العربى
- ١٣٣٨ مصر مقامات الحريرى

- مقامات حمیدی
مقامات النجاة - السيد نعمة الله الجزائري (خطی) ۱۲۲۸ هـ /
کتابخانه آقای حکمت آل آقا (تهران)
مقدمه آقای میرزا عبد العظیم خان گرگانی (قريب)
- تبریز ۱۳۱۲ ش
بضمیمه گلستان
طهران ۱۳۱۰ ش
لاهور ۱۳۶۷
مکاتبات رشیدی - خواجه رشید الدین فضل الله
مکاتیب فارسی غزالی بنام فضائل الانام من رسائل حجة الاسلام -
- طهران ۱۳۳۳ ش
امام غزالی
اسلامبول ۱۳۵۶
مصر ۱۹۵۱
مصر ۱۹۱۳
موسکا ۱۹۰۳
مصر ۱۳۵۰-۲
بغداد ۱۳۵۷
منتخب من ادب العرب
منتخب المختار - التقى الفاسی المکی
- طهران ۱۳۱۴ ش
حیدرآباد ۱۳۵۷-۸
مصر ۱۳۵۶
بیروت ۱۹۴۸
استامبول ۱۳۲۸
منتخبات ادبیات فارسی - بدیع الزمان خراسانی ج ۲
المنتظم فی تاریخ الملوك والامم - ابو الفرج ابن الجوزی
المنجد فی الادب العربی وتاریخه والمحفوظات
منتقیات ادباء العرب فی الاعصر العباسیة - بطرس البستانی
منهاج الیقین فی شرح ادب الدنیا والدین - خان زاده
مواسم الادب و آثار العجم والعرب - جعفر بن محمد البیتی
با علوی السقافی المدنی الشافعی
مصر ۱۳۲۶ ش

- موجز تاريخ الحضارة العربية - ناجى معروف والدكتور
عبد العزيز الدورى
بغداد ١٣٦٧
- مؤرخ العراق ابن الفوطى - الشيخ محمد رضا الشيبى
(نسخة منقحة)
خطى
- مؤرخ العراق ابن الفوطى - الشيخ محمد رضا الشيبى ج ١
بغداد ١٣٧٠
- مبخانه - ملا عبد الله فخر الزمانى قزوینى
لاهور ١٩٢٦
- النبراس فى تاريخ خلفاء بنى العباس - ابن دحية
النجوم الزاهرة فى ملوك مصر والقاهرة - ابن تغرى بردى
بغداد ١٣٥٦
- ج ٣ - ٦
مصر ١٣٥١-٥
- نزهة الالباء فى طبقات الادباء - الكمال الانبارى
مصر ١٢٩٤
- نزهة ذوى الكيس وتحفة الادباء فى قصائد امرى القيس
اشعر الشعراء
باريس ١٨٣٦
- نزهة القلوب - حمد الله مستوفى قزوینى
لیدن ١٣٣١
- نفثة المصدور - زیدرى
طهران ١٣٠٨ ش
- نفح الطيب من غصن الاندلس الرطيب - المقرئ التلمسانى
مصر ١٣٦٧-٩
- نفحات الانس من حضرات القدس - عبد الرحمن بن احمد
الجامى
كلكته ١٨٥٨
- نکته الهميان من نکت العميان - الصفدى
مصر ١٣٢٩
- النهاية فى غريب الحديث والأثر - ابن الأثير
مصر ١٣١١
- نهاية الارب فى فنون الأدب - النويرى
مصر ١٣٤٢

مصر	نهج البلاغة (ط / الاستقامة)
مصر ١٣٥٣	النوادر - القليوبي
	هدية الاحباب فى ذكر المعروفين بالكنى والالقب
طهران ١٣٢٩ ش	والانساب - الشيخ عباس القمى
شيراز ١٣٢٠	هزار مزار - جنيد شيرازى / ترجمه عيسى بن جنيد
كلكته ١٩٣٩	هفت اقليم - امين احمد رازى ج ١ ق ٣
استانبول ١٩٣١	الوافى بالوفيات - الصفدى ج ١
استانبول ١٩٤٩	ج ٢
الشام ١٩٥٣	ج ٣
طهران / ع ٣٥٨٨	ج ٥ / خطى كتابخانه ملكى ملك طهران / ع ٣٥٨٨
طهران / ع ٣٥٨٤	خطى كتابخانه ملكى ملك طهران / ع ٣٥٨٤
مصر ١٣٥٨	وحى الرسالة - احمد حسن الزيات
مصر ١٣٦٧	وحى القلم - مصطفى صادق الرافعى
صيدا ١٣٣١	الوساطة بين المتنبى وخصومه - على بن عبدالعزيز الجرجانى
	الوسيط فى الادب العربى وتاريخه - الشيخ احمد الاسكندرى
مصر ١٩٥٠	والشيخ مصطفى عنانى بك
بيروت ١٢٩٨	الوشى المرقوم فى حل المنظوم - ضياء الدين ابن الاثير
	الوصف فى شعر العراق فى القرنين الثالث والرابع الهجريين -
بغداد ١٩٤٨	جميل سعيد
مصر ١٣٦٧	وفيات الاعيان و انباء ابناء الزمان - ابن خلكان

طهران ۱۳۱۴ش	ویس ورامین - فخرالدین گرگانی
	یادداشت‌های آقای حاجتی مینوی
مصر ۱۳۶۶	یتیمۃ الدهر فی محاسن اهل العصر - الثعالبی
لاهور ۱۳۰۰	الیمینی - العتبی
استامبول ۱۳۰۲	ینابیع المودة - القندوزی

1 . Browne, Edward G . . ,

A literary History of Persia .

Cambridge 1951 .

2 . Daudpota, Umar Muhammad . ,

The influence of Arabic poetry on the development of
Persian poetry .

Bombay 1934 .

3 . Saba, Mohsen . ,

Bibliographie Francaise de l' Iran .

Tehran 1951 .

4 . Talas , Asad . ,

La Madrasa Nizamiyya et son histoire .

Paris 1939 .

أُلِّفَ هذا الكتاب بالفارسية ، في طهران ، سنة ١٣٧٤ هـ .
ونقلت مباحثه إلى العربية - في مكتب المطبعة - أبان طبع
الأصل الفارسي ، في صيف سنة ١٣٧٧ (١٩٥٧) . ولا بد
- ههنا - من التثناء على أخى الشقيق ، الأستاذ ناجى على
محفوظ ، الذى ساعدنى و شجّعنى في أنشاء تأليفه ، ثم
عاوننى على طبعه .

الفاظ وصوابه

ص	س	الفاظ	صوابه	ص	س	الفاظ	صوابه
ب	٢	١٩٥٧	١٩٥٨	١١٤	٧	فأخذ	فأخذ
٧	٥	٤	١	١٢٠	١٩	شيء	شيء
٧	٦	٥	٢	١٢١	٢١	والرياسة	والسياسة
١١	٩	المتنى	المتنبى	١٤٠	٦	هذا النوع	هذا النوع
١٥	٢٢	في الخمر	(في الخمر	١٦٤	١١	اعلمنى	اعلمنى
١٩	٢	الفضلاء ^(١)	الفضلاء ^(١)	١٧٦	٢٣	الادب	الارب
١٩	٩	الدقيقى	للدقيقى	١٩٢	٢٠	جدوة	جدوة
٢٤	٨	الليت	الليث	٢٢١	١٦	النبراسى	النبراس
٣١	١٤	بقن	بقين	٢٢٧	٩	الحب	المحب
٣٦	٢١	مثل	مثل	٢٣٧	٣	الطيب	الطيب
٥٣	٤	أملكك	الملك	٢٤١	٥	جانيتها	جانيتها
٥٣	١٦	« در شرح حال » ترجمة	« در شرح حال » ترجمة	٢٤٩	٣	الجالا	الجالا
٦٤	٤	هذا لباب	هذا الباب	٢٨٢	٤	والتي	التي
٩٢	٢	تعملون	تعملون	٢٨٦	٢٠	الاستاد	الاستاذ
٩٩	١٤	مواعظ	مواعظ	٢٩٣	١	مراجع	مراجع
١٠٦	٥	مالا ينفد	مال لا ينفد	٣٢٨	٣	داعز	داغر
١٠٦	١٥	المرصرع	المرصوع	٣٣٦	٧	١٩٥٧	١٩٥٨
١٠٧	١٣	مدارة	مدارة	٧	٧	١٩٥٧	١٩٥٨
١٠٨	٢	يريد	يريد	الجلد			

A STUDY IN COMPARATIVE LITERATURE

MUTANABBI and SA'DI

THE INFLUENCE OF ARABIC CULTURE

ON SA'DI, THE PERSIAN POET

BY

Dr. HUSAIN ALI MAHFUZ

TEHRAN 1957

A STUDY IN COMPARATIVE LITERATURE

MUTANABBI and SA'DI

THE INFLUENCE OF ARABIC CULTURE

ON SA'DI, THE PERSIAN POET

BY

Dr. HUSAIN ALI MAHFUZ

1957